ЎзССР Давлат китоб палатаси
Ин. ________ Т 9 0 4 9 5
Гос. книжная палата УзССР

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1995 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА · ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ · СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН · 14 АПРЕЛ, №15 (3302)

Ўзбекистон — Германия:

МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАГИ ЯНГИ САҲИФА

Республикамиз мустақилликка эришгач, Ўзбекистон ва Германия ўртасидаги иқтисодий, маданий ҳамкорлик кенг йўлга қўйилди. Бугунги кунда мамлакатимизда «Сименс», «Даймлер Бенц», «Алкател», «Тиссен», «Люфтганза» ва бошқа кўплаб Германия концерни ва кампаниялари муваффақиятли ишламоқда. «Дойче банк», «Берлинер банк» ва Германиянинг бошқа банк муассасаларининг Ўзбекистондаги яхши фаолияти туфайли молиявий ҳамкорлигимиз ҳам кенгайиб бормоқда.

Икки мамлакат халқаро ва минтақавий ташкилотлардаги биргаликдаги фаолиятларини ҳам мувофиқлаштирган ҳолда амалга оширмоқдалар. Германия минтақадаги обрўли давлат сифатида Ўзбекистоннинг Европа Иттифоқи мамлакатлари билан манфаатли алоқалар ўрнатишига кўмаклашаётир. Ўзбекистон эса, Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорлик ҳукм суришини таъмин этишда муҳим ўрин тутадиган мамлакат бўлиб, Германия Федератив Республикасининг Марказий Осиёга нисбатан янги ташқи сиёсат юргизишида ҳамкор бўлаётир.

11 апрел куни Германия Федератив Республикаси Федерал Президенти Роман Герцог давлат ташрифи билан мамлакатимизга келди. Унинг Ўзбекистонга ташриф дастури Алишер Навоий боғида буюк бобокалонимиз ҳайкали пойига гуллар қўйиш билан бошланди.

Германия Федерал Президенти Роман Герцог Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ҳамроҳлигида буюк шоирга ҳурмат ва эҳтиром бажо этди.

Пойтахтимизнинг Халқлар дўстлиги саройида икки давлат расмий делегациялари ўртасида кенгайтирилган таркибдаги музокаралар бўлиб ўтди. Музокараларда Ўзбекистон билан Германия ўртасида иқтисодий, сиёсий, маданий алоқаларни янада мустаҳкамлаш билан боғлиқ масалалар муҳокама қилинди. Расмий музокаралар ниҳоясида Ўзбекистон Республикаси билан Германия Федератив Республикаси ўртасида муносабатлар асослари тўғрисидаги Қўшма баёнот, шунингдек, фуқароларнинг ўзаро эркин борди-келдилари ҳамда Ўзбекистон Республикасидаги немис ҳарбийлари қабрлари тўғрисидаги ҳукуматлараро битимлар имзоланди.

Шундан сўнг Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ва Германия Федерал Президенти Роман Герцог журналистлар билан учрашиб, уларнинг саволларига жавоб қайтарди.

12 апрел куни Германия Республикаси Федерал Президенти Роман Герцог Республикамиз Президенти Ислом Каримов ҳамроҳлигида Самарқанд ва Бухоро шаҳарларига сафар қилди. Меҳмонлар бу икки шаҳарнинг тарихий обидаларини бориб кўрдилар, Самарқанддаги «Сино» холодилниклар ишлаб чиқариш заводига ташриф буюрдилар.

— Мен болалигимдан Шарқнинг мафтуниман, — деди Роман Герцог. — Қадимий Самарқандни кўришдек орзуим Ўзбекистон мустақиллик нашидасини суриб, тараққиёт сари дадил одимлаётган бир паллада ушалганидан беҳад хурсандман. Бу ерда мен ўзбек халқининг ғоят бой тарихга эга эканлигига яна бир карра амин бўлдим.

Президент жаноблари Бухоро ҳақида фикр билдириб шундай деди:

— Мен жаҳоннинг кўплаб қадимий шаҳарларида бўлганман. Лекин Бухорои Шариф, хусусан Минораи Калон тарихий меъморчилик обидаси зиёрати менда унутилмас хотира бўлиб қолади.

Германия Федерал Президенти Роман Герцогнинг республикамизга давлат ташрифи ғоят самарали бўлди.

Буюк Ғалабанинг 50 йиллиги олдидан

Олмос

ҒАФУР ҒУЛОМ ҒАРБИЙ ФРОНТДА

Дадам урушнинг қақшатғич жанглар кетаётган 1942 йилнинг январ-март ойларида Ўзбекистон делегацияси таркибида Ғарбий фронтга борган эдилар. Бу вақтгача дадамнинг дўстлик ва одамийлик ҳақидаги «Кузатиш», «Мен яҳудий», «Халқ отланди», «Сен етим эмассан», «Қиш» шеърлари ёзилиб халқ ўртасида кенг тарқалган эди.

Делегация таркибида ёзувчилар, санъаткорлар ҳам бўлишган. Улар жангчиларга совғалар олиб боришган. Қисмларда катта-катта концертлар кўрсатишган, шеърлар ўқиб, жангчиларни ватан мудофаасига руҳлантиришган.

Бу учрашувлар ертўлаларда, окопларда, ўрмонзорларда ўтган. Баъзан учрашув ўтаётган ерлар душман тўпига тутилган.

Дадам жанг майдонларида жангчилар билан учрашиб, тунлар кўрганларидан таъсирланиб шеърлар ёзганлар. Шу жанг майдонида ёзилган «Мард йигитлар қаноти», «Талон-тарож қилинган ерда» каби шеърларида дадам кимсасиз қолган қишлоқлар, кули кўкка соврилган боғ-роғлар, ўрмонлар, ер билан яксон қилинган чаманзорларда ўлим чалғисини кўтариб юрибди, дейдилар. Кўмилмай қолган жасадлар устида қора қузғунлар учиб юрганини ўз кўзлари билан кўрадилар. Ғазаб-нафрат билан фашистларга лаънатлар ўқийдилар.

Бу шеърларни ўқиганда, худди жанг майдонига кириб ўқ еб ярадор бўлиб чиққандек бўлади киши. Яна жанг майдонида туғилган ва Ғарбий фронтнинг «Н»чи дивизияси жангчиларига ватан ҳимоясида кўрсатган қаҳрамонликлари учун орден ва медаллар билан тақдирланишига бағишланган йиғинда «Салом ва табрик» шеърини биринчи бор ўқиб берганлар. Бу шеър ватан ҳимоячиларини алқаб, ғалабага катта ишонч руҳида ёзилган.

Дадам Чустий домла билан бирга «Жон ўғлим» деган шеърий мактубни Жўрахон тоғамга бағишлаб ёзган эдилар. Дадам Москвага борганларида аям ва акам Улуғбекка хат ёзганлар, уларнинг дастхат нусхаси музейда сақланмоқда.

Дадам урушдан жангчилардек шинел кийиб келганларини эс-эс биламан.

Мурғак тасаввуримда дадам урушни тамомлаб, фашистларни битта ҳам қўймай қириб ғолиб бўлиб келгандек эдилар.

Дадам урушдан қайтганларида уйимизда тўй бўлиб кетган. Қавм-қариндош, қуни-қўшни, яқин-биродарлар дадамни кўргани келишар, ўз ака-укалари, оталарини суриштиришар, «кўрдингизми?» «соғми?» — деб сўрашарди.

Дадам жанг майдонларида кўрганларини ҳикоя қилиб берардилар, биз жон қулоғимизни бериб эшитардик.

Айниқса, дадамларнинг маршал Рокассовский билан учрашганлари ҳақидаги ҳикояни эшитиш мароқли эди. Ғарбий фронтдаги бир учрашувда Рокассовский ҳам иштирок этибди, дадам ўз шеърларини ўқиб бўлганларидан сўнг қучоқлаб, раҳмат айтиб, усти ағдарма тери қўл-қоп, генераллар киядиган қоракўл қалпоқ, милтиқ тақдим қилиб «шеър ёзган қўлингиз совқотмасин, бошингиз омон бўлсин, ёнингизда ҳамроҳ бўлсин» деб, милтиқ ва ханжар тақдим қилибди. Бу ўткир ханжарнинг дастаси фил суягидан ясалган бўлиб, ҳозир ҳам аямларнинг бисотларида сақланади.

Биз уйга ким келса, дадамларга «ханжарни кўрсатинг», деб ялинардик. Бир куни урушдан анча кейин уйимизга Собир Абдулла, Зуҳур полвон, Ҳабибий домлалар келишганда, дадам Рокассовский: «Сизнинг шеърларингиз таъсирида жангчилар ғалабага катта ишонч, Ватанга муҳаббат билан жангга кириб, ғолиб келаяптилар. Сизни шеърин-

(Давоми 7-бетда)

БИЗНИНГ ШАРҲ

ВАТАН — ЖОНУ ЖАҲОНИМИЗ

Ватан таърифига сўз етмайди. Ҳар қандай мукаммал таърифга эса Ватан сиғмайди. Шу боис Ватан буюк, Ватан улуғ! Асрлар давомида Ватанимизнинг чинакам озод ва мустақил бўлишини орзу қилиб келдик. Бу йўлда озми-кўпми шиддатли курашлар ҳам бўлиб ўтган. Не-не фидойи зотларнинг муборак жонлари шу йўлда қурбон бўлган. Бироқ бу улуғвор курашлар таърифи ҳали тўлалигича битилгани йўқ. Бу йўлда жиддий интилишлар, уринишлар бўлаётгани аён. Шоир айтганидек: «Тарихингдир минг асрлар ичра пинҳон, ўзбегим...»

Ватанимизнинг мустақил бўлганига тўртинчи йил кетмоқда. Қисқа давр ичида барча соҳаларда сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Иқтисодий йўналишнинг кўлами кенгайиб бормоқда, сиёсий йўлимизни жаҳон жамоатчилиги қўллаб-қувватламоқда. Айрим соҳалардаги ислоҳотлар яхши натижалар бермоқда. Хуллас, Президентимиз раҳбарлигида иқтисод ва сиёсат борасида олиб бораётган ишларимиз мақтовга лойиқ. Аммо миллат камолотини ва ақлий етуклигини белгилайдиган маънавият соҳасидаги ишларимиз ҳали кўнгилдагидек эмас. Бу аста-секин кечадиган жараён бўлгани учун сабр-тоқат билан ишлашни талаб этади. Лекин сабр-тоқат сув тубидаги чўкма тошга айланмаслиги керак. Йиллар ўтиб бу тошни ўрнидан силжитиш қийин кечади. «Маънавият ва иқтисод бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб, ривожланиб боради. Миллий камолот йўли мана шу», — дейди Президент Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясида қилган маърузасида.

Миллий камолот йўлини белгилаш — Ватаннинг ҳақиқий мустақиллик йўлини белгилаш ва уни жаҳоннинг илғор, етук давлатлари сафига олиб чиқишдан иборат. Маънавият ва маданият йўқ жойда одам боласи қабоҳатнинг турфа кўчаларига киради, иймон ва ҳақиқат йўлидан адашади, ақлий қашшоқ бўлиб қолади. Маънавият ва маърифат йўқ жойда эса жоҳиллик илдиз отади, билим олишга интилиш ўз-ўзидан сусаяди. Бу Ватан камолотига ҳам катта зиён етказади. Унинг тараққиёт йўлларига ғов бўлади. Миллат маънавият жиҳатдан етуклик пиллапоясига чиқмас экан, Ватан ҳам инқирозга юз тутади.

Бугун Ватан тушунчасига, Ватаннинг асл моҳиятига муносабатни ҳар томонлама ўзгартириш пайти келди. Собиқ шўролар тузумидаги каби Ватанни урра-урралар ва ҳамду саноларга кўмиб ташлаш шарт эмас. Мустақиллик даврида ҳақиқий Ватан нелиги чуқур англаб етилса бас. Эртага Ватан учун нима қиламан, деб ўйлайдиган ва бугун Ватан учун, унинг мустақиллигини мустаҳкамлаш учун нималар қила оламан, деб енг шимариб ишлаш вақти келди.

Ватанни севиш тилда эмас, дилда, сўзда эмас, амалда бўлишини исботлаш ва намоён этиш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимизга айланмоғи лозим. Ватан ҳиёнатни, алдамчиликни, риёкорликни кечирмайди. Ватан ёлғонни ҳам, ёмонни ҳам севмайди. Ватан ҳеч қачон сохта шон-шуҳратларга, қуруқ мадҳияларга муҳтож эмас.

Ўтган ҳафта республика матбуотида эълон қилинган «Ошнанг ола қарға бўлса...» мақоласида баён қилинган ҳодисалар кўпчиликни тонг қолдирди. Мақолада Ватан равнақини эмас, балки фитначилик ва жангариликни, ихтилофларни касб қилиб олган айрим шахсларнинг асл қиёфалари очиб ташланган. Қўшнининг ҳовлисига ўтиб олиб, нуқул ўз уйига тош отишни нима деб атаса бўлади? Миллатни бўлиб юборишга ундаш, ҳокимият учун кураш йўлида турли қўпорувчилик ишларини олиб бориш енгилганини тан олмайдиган риёкор кимсаларнинг ишидир. Риёнинг умри ҳамиша қисқа бўлган.

Ўзбекистоннинг халқаро майдондаги нуфузи кун сайин ошиб бораётганлигини кўриб турибмиз. Шу кунларда Ватанимиз дўстлар дийдорлашадиган, иқтисодий соҳаларда ҳамкорликни янада ривожлантирадиган ажойиб масканга айланиб боряпти. Индонезия республикаси Президенти Сухартонинг расмий ташрифи муваффақиятли якунланди. Икки мамлакат президентлари ўзаро ҳамкорликни янада кенгайтириш юзасидан қатор ҳужжатларни имзоладилар. Айниқса, Сухарто жанобларининг буюк шоир Алишер Навоий пойига гуллар қўйиши, Самарқандда бўлиб, улуғ муҳаддис Имом Бухорий мажмуини, соҳибқирон Амир Темур мақбарасини зиёрат қилиши, Регистон майдони, Шоҳи-Зинда ёдгорлиги ва Мирзо Улуғбек расадхонасини бориб кўриши унинг Ватанимизга бўлган меҳр-муҳаббатини янада оширди. Ва Сухарто: «Ўзбекистонда буюк ўзгаришлар гувоҳи бўлдим», — деб тасанно айтди.

Германия Федератив Республикаси Федерал Президенти Роман Герцогнинг Ватанимизга қилган расмий ташрифи ҳам ҳар томонлама самарали бўлди. Германия Ўзбекистонга, Ўзбекистон Германияга бу ташриф натижасида янада яқинроқ бўлиб қолди. Муҳим шартномалар имзоланди.

Референдум якунлари муносабати билан Россия Федерацияси Президенти Борис Елцин ваколатлари муддати узайтирилгани билан Президентимиз Ислом Каримовни самимий табриклади. Табрикномада: «Мамлакатларимиз ўртасидаги дўстлик, ҳар томонлама ҳамкорлик, яқин шерикчилик муносабатлари Россия ва Ўзбекистон халқларининг бахт-саодати, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигини, халқаро тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш йўлида бундан буён ҳам ривожланаверишига ишонаман», дейилган.

Жаҳоннинг турли мамлакатларида рўй бераётган сиёсий жанглар, урушлар, айбсиз қурбонлар, беҳуда тўкилаётган қонлар ҳақидаги совуқ хабарларни эшитганда, ўқиганда тинч ва осойишта Ватанимизга илоё кўз тегмасин, деймиз. Тинчлик руҳи абадий ва умрбоқий бўлиб қолишини истаймиз. Ватан тинч бўлса, миллат кўнгли хотиржам бўлади, улкан ишларни амалга оширади.

Ерга уруғ сепаётган деҳқон, мактабга отланаётган ўқувчи, ўқув юртига кетаётган талаба, завод-фабрика ёки фирмага отланаётган ишчи, тадбиркор, хуллас, ҳамма-ҳамма шу Ватаннинг порлоқ келажаги учун, мустақиллиги абадул-абад бўлиши учун фидойилик, жасорат намуналарини кўрсатиши керак. Ватан — жону жаҳонимиз шуни талаб этади.

Ашурали ЖЎРАЕВ

БИЗНИНГ ШАРҲ

Волфанг Шрайбер:

МАҚСАДИМИЗ — ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА ҲАМКОРЛИК

Ватанимиз давлат мустақиллигига эришган кейинги уч-тўрт йил мобайнида Ўзбекистон ва Олмония ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий алоқалар қизғин тус олмоқда. Европадаги бу йирик давлатнинг мамлакатимиз билан ўзаро муносабатларни кенг йўлга қўяётгани бежиз эмас. Осиё қўйнида ўзининг тарихий шуҳратини тиклаб бораётган Ўзбекистоннинг келажак истиқболи унинг бугунги дадил қадамларидан аён бўлиб турибди. Шу сабабли Олмониянинг жаҳонга машҳур етакчи саноат корпорациялари, турли компаниялари иштирокида юртимизда бир қанча қўшма корхоналар иш бошлади. Шу заминда илмий, маданий, ижтимоий-сиёсий ҳамкорликнинг шаклланиши учун ҳам қулай вазият вужудга келди.

Олмониянинг етакчи жамоат ташкилоти бўлмиш Конрад АДЕНАУЭР жамғармаси республикамизда ўз фаолиятини бошлаганига бир йилча бўлди. Жамоатчилик асосида иш олиб борувчи бундай жамғармалар бугунги жараёнда катта обрў-эътибор қозонмоқда. Хўш, К. Аденауэр жамғармаси вакиллари мамлакатимизга қандай мақсадда келишган. У қачон ташкил топган ва Олмония ҳаётида қандай ўрин тутади? Шундай саволлар билан мазкур жамғарманинг Ўзбекистондаги вакили Волфанг Шрайберга мурожаат қилдик.

— Сиёсий жамғармалар Олмония ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин тутади,— деб сўз бошлади жаноб В. Шрайбер.— У эндиликда демократик маданиятнинг ўзига хос хусусиятларидан бири сифатида намоён бўлаётир. Унинг илк куртаклари аслида 1949 йилда вужудга кела бошлаган эди.

Жамғарма фаолиятининг бош мақсади демократик жамият қуриш ва бу йўлда кучларни бирлаштиришдан иборатдир. Ҳозир Олмонияда бешта сиёсий жамғарма мавжуд. Улар худди черков каби давлатдан дахлсиз мустақил фаолият олиб бориш мақомига эга. Фридрих Эберт, Конрад Аденауэр, Фридрих Науманн, Ганс Зайделлар номидаги жамғармалар ва Регенбоген уюшмаси шулар жумласидандир. Улар шаклланиш босқичларидан тортиб то ҳозирга қадар ҳам ўз фаолиятида олмон сиёсий ҳаётидаги асосий партиявий блокларнинг тамойилларига асосланиб иш кўрмоқдалар.

Бу жамғармалар фаолиятининг бошиданоқ олдига Олмонияда Веймар Республикаси томонидан эълон қилинган демократик қарашларни тиклашни мақсад қилиб қўйишди. Олмонияда национал-социализмнинг оғир ва узоқ йиллик ҳукмронлигидан сўнг мамлакат келажаги учун ягона ва энг ишончли йўл фақат демократик давлат қуришдан иборатлигига имкон қадар кўпроқ одамларни ишонтириш зарур эди.

1986 йили Федератив Конституцион суд томонидан сиёсий жамғармалар фаолиятига бирдан бир аниқ тавсиф берилди: «Жамғармалар фуқароларни давлатнинг сиёсий ҳаётида фаол қатнашишга даъват этиши ва уларнинг турли сиёсий масалалар юзасидан очиқ баҳсларда иш-

(Давоми 7-бетда)

ОЛМОН АДАБИЁТИ МАНЗАРАЛАРИ

Олмон адабиёти ўз тараққиётининг илк даврларидан бошлаб ташқи таъсирдан жуда унумли фойдаланган. Уйғониш даврида олмон гуманистлари юнон ва рим адабиётини кашф этдилар. Мартин Лютер «Таврот» ва «Инжил»ни олмон тилига таржима қилиб, олмон тилида гаплашувчи аҳолини муқаддас китобни ўқиш ва тушуниш шарафига муяссар этди. Шу иши туфайли у олмон адабий тилининг отаси сифатида эъзозланади. 17-асрга келиб шоир Мартин Опиц ва унинг сафдошлари олмон миллий адабиётини яратишга ҳаракат қилдилар, бироқ шундан кейин ҳам олмон адабиёти миллий адабиётнинг тор қобиғига ўралиб қолмади.

18-асрда яшаб ижод қилган олмон ҳикоянавислари Адалберт Штифтер, Теодор Шторм, Вилҳелм Раабе ҳамда Теодор яратган асарлар ҳозирги кунларда ҳам китобхонлар қўлидан тушгани йўқ. Томас Манн ва Ҳайнрих Маннлар бизнинг асримизда ҳам Олмониянинг энг улуғ ёзувчилари ҳисобланади. Олмониядаги китоб дўконларига қадам ранжида этар экансиз, ҳозирги кунларда ҳам Райнер Мария Рилке, Готтфрийд Бенн, Ҳерманн Ҳессе ва Бертолт Брехт асарларини сўраб-суриштираётган китобхонларни учратасиз.

Национал-социалистларнинг (фашистларнинг) 12 йил давом этган ҳукмронлиги даврида жуда кўп олмон ёзувчилари муҳожирликда яшаб, ижод қилишга мажбур бўлди-

(Давоми 7-бетда)

Суратда: Олмония китоблари кўргазмасининг очилиш маросими

ЎЗИМГА ЎХШАШНИ ХОҲЛАЙМАН

6-бет

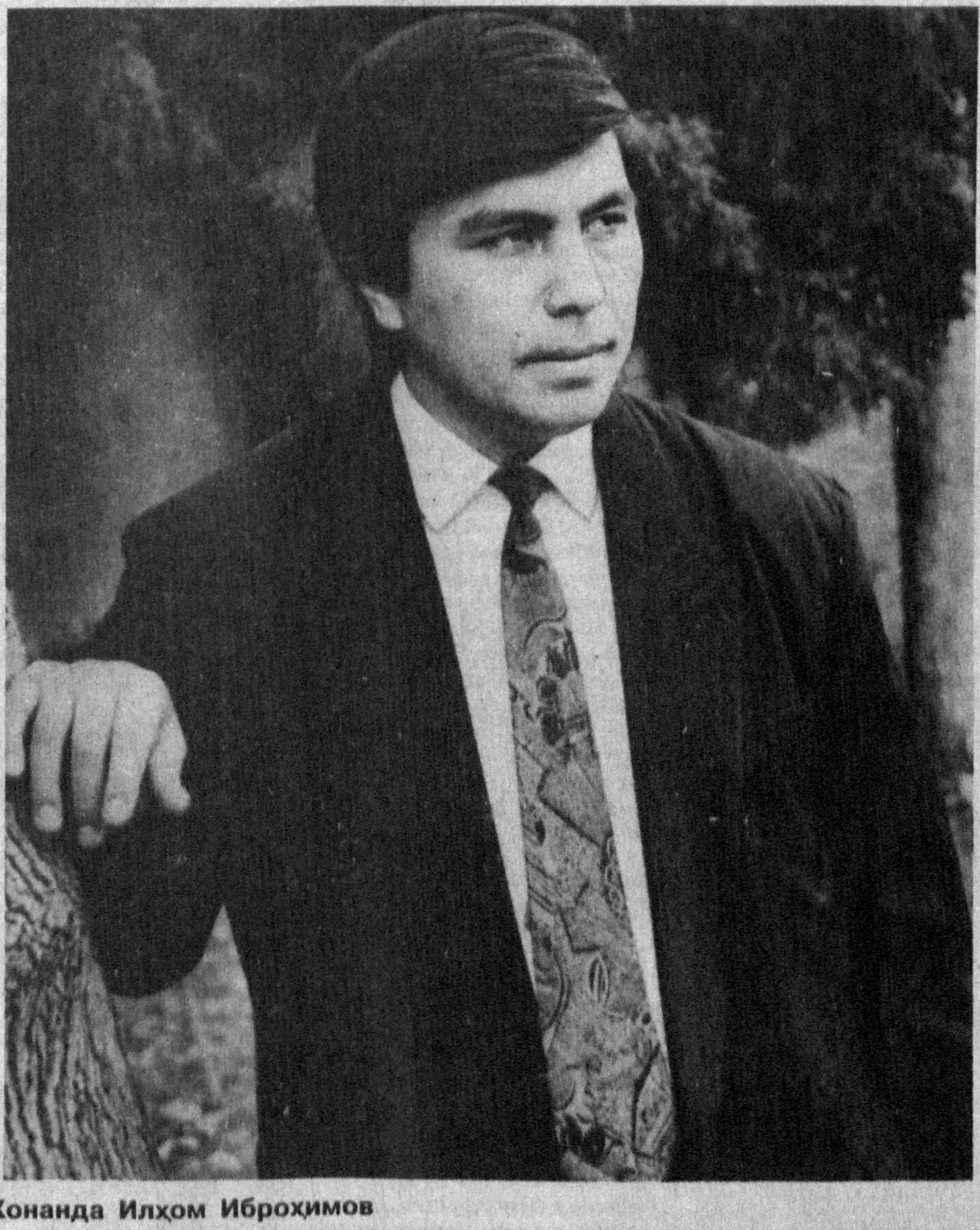

Хонанда Илҳом Иброҳимов

ЗАМАХШАРДАН ЧИҚҚАН ҲАКИМ ВА АЛЛОМА

2-бет

5-бет

ВАҲИЙ ҚЎНҒИРОҚЛАРИ

Замахшардан чиққан ҳаким ва аллома

ГЎЗАЛ СИФАТ ВА ҲУСНИ ХУЛҚ СИЙРАТИ

Абу-л-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий таваллуди, ҳаёти ва фаолияти, устозлари ва шогирдлари, асарлари, мероси ҳақида боз унга берилган унвону таъриф-тавсифлар хусусида мухтасар қайдлар

● Аз-Замахшарий искандариялик шогирди ал-Моликийга мактубида ёзган:

«Мен Маҳмуд ибн Умар ибн Маҳмуд ибн Аҳмад ал-Хоразмий кейин аз-Замахшарийман — Хоразмнинг бир қишлоғига (Замахшарга) мансубман, Замахшар туғилган юртимдир».

Аллома таваллуд топган сана: ҳижрий 467 (мелодий 1075) йил, ражаб ойининг йигирма еттинчи — чоршанба куни.

● Хоразмни зиёрат қилган машҳур араб олими саййид ал-Муқаддасий (946-1000) «Аҳсану-т-тақосим фи маърифати-л ақолийм» асарида ёзган:

«Замахшар кичик бир шаҳарча бўлиб, унда қалъа, хандақ, қамоқхона ва белгиланган дарвозалари, ҳар кеча кўтариладиган кўприклари бор. Шаҳарчани кесиб ўтадиган катта йўли ва бозор тарафда гўзал бир жомеъ масжиди бор».

● Аз-Замахшарийнинг болалиги дину дунёнинг жалоли Абу-л-Фатҳ Маликшоҳ ҳокимлиги даврида ўтди. Бу даврда илм, фан ва маданият тараққий топди. Ироқлик олим доктор Салим ан-Нуаймий ёзади:

«Вазир Низому-л-Мулкнинг раҳнамолиги ва ҳомийлиги туфайли (уламои-адиблар) эътибору эҳтиромга сазовор бўлган эдилар». «Отаси вафот этганда аз-Замахшарий йиғлаб туриб оиласини фақир бўлса-да, лекин художўй ва диндор, илму адабдан хабардор зиёли хонадон эканини, отаси етук олим, адиб ва тақводор киши бўлганини зикр қилади».

● Фиқҳ олими, мутакаллим ад-Димоғийга аз-Замахшарий шундай деган:

«Болалигимда бир қушчани тутиб олиб, оёғини ип билан қаттиқ тортиб боғладим, қушча қўлимдан чиқиб кетиб бир инга бекинди. Мен уни оёғидаги ипдан қаттиқ тортган эдим оёғи узилиб кетди. Онам қаттиқ хафа бўлиб: «Қушчанинг оёғини узганинг каби Аллоҳ ҳам сенинг оёғингни кессин», деб қарғадилар. Ёшим талабалик ёшига етгач, илм талабида Бухорога жўнадим. Йўлда отдан йиқилиб, оёғим синди. Бунинг асоратидан бир оёғимни кестиришга мажбур бўлдим». Аз-Замахшарий одамлар оёғининг кесилганидан бадгумон қилмасинлар деб хавотирда доим ўзи билан ушбу воқеадан воқиф кишиларнинг гувоҳликларида битилган бир далолатномани ёнида олиб юрган.

● Дастлабки таълимни аз-Замахшарий Хоразмда Абу Мудар ад-Даббий ал-Исфаҳонийдан олади. Ҳадис илмини шайх ул-ислом Абу Мансур ал-Ҳорисий ва Абу Саад аш-Шақоний ҳамда Абу ал-Хаттаб ал-Батардан тинглайди. Мазкур муаллимлар грамматик Сибавайҳнинг наҳви сарфга доир «Китоби Сибавайҳ»идан аллома Абдуллоҳ ибн Талҳа ал-Ёбирий таълимини олади. Луғатшунослик илму сирларини Бағдодда тенгдоши Абу Мансур ал-Жаволиқийдан ўрганади.

● Алломага мансаб ва юқори мартаба умиди ҳам бегона бўлмаган. Бироқ давлат миқёсидаги мансаб унга насиб этмаган. Бундан хийла изтироб чеккан аз-Замахшарий минбад султону ҳокимлар бўсағасини босмасликка онт ичган, ўзини батамом илмий, ижодий фаолиятга бағишлаган.

● Тарихчи Ибн ал-Қифтий ёзишича, аз-Замахшарий Хуросонда бўлганида ҳам, Ироқда яшаганида ҳам, хуллас, қаерга бормасин ўша жойда шогирдлари бўлиб, аксарияти ўз замонининг машҳур олим, адиб ва котиблари эди.

● Ироқлик олим доктор Фозил ас-Самарий ёзишича, аз-Замахшарийнинг илмий-бадиий ижоди мазмун жиҳатдан илм-фаннинг бир қанча (диний илмлар ва уламолар ҳақида, луғатшунослик, наҳв (грамматика), аруз, адабиёт, мантиқ) соҳаларини қамраб олади, асарлари сони эллиқдан ошиқ. Олимнинг энг оламида машҳур «Ал-Кашшоф», «Ал-Муфассал», «Муқаддимат ул-адаб», «Асос ал-балога» китоблари шулар жумласидандир.

● Балхлик шоир ва адиб, машҳур котиб Рашиддин ал-Ватвот «Ар-Расоил» («Мактублар») асарида ёзган:

«... Чиндан ҳам бу инсон, гарчанд барча билимларни тўла эгаллаган ва жамъий воқеаларнинг соҳиби бўла туриб ҳақиқатнинг аччиқлигию, ҳалолу поклигининг ҳароратига қарамасдан ўта сабр-тоқатли киши эди. Ҳатто ўзига зарар бўлса-да, у доимо адолат юзасидан иш тутар эди».

● Машҳур тарихчи Ибн ал-Қифтий:

«Худо раҳмат қилгур аз-Замахшарий илм-адаб, наҳв ва луғат бобида ўзгаларга намуна бўладиган алломa эди. У ўз асрида араб тилида ижод қилган ажамлилар (ғайри араблар) орасида энг буюги эди».

● Буюк ватандошимиз аз-Замахшарий 538 ҳижрий йилнинг арафа кечаси (мелодий 1143 йил) Журжонияда (ҳозирги Урганч) вафот этади. Шундан қарийб икки юз йил кейин, яъни 1333 йили Хоразмни зиёрат қилган машҳур араб сайёҳи Ибн Баттута «Ар-Риҳла» («Саёҳатнома») асарида Хоразм (Урганч)нинг ташқарисида аз-Замахшарийнинг қуббали мақбарасини кўргани ҳақида ёзган.

АБУ-Л-ҚОСИМ МАҲМУД АЗ-ЗАМАХШАРИЙ

Аз-Замахшарийнинг ушбу сурати Қувайт араб давлатида нашр этиладиган «Ал-Арабий» журналида эълон қилинган Муҳаммад Абий Зуҳранинг улуғ аллома ҳақидаги мақоласи билан бирга берилган. Бироқ мазкур мақолада сурат борасида ҳеч нима дейилмаган. Суратни ким ва қачон чизгани маълум эмас. Гарчи бирор-бир маълумот келтирилмаган бўлса-да, мусаввир суратни чизишда аз-Замахшарийнинг ҳаёт тарзини, шамойилини, сифатларини яхши ўргангани, замахшарийшунос олимлар билан узоқ мулоқотда бўлгани аниқ сезилиб туради.

920 الزَّمَخْشَرِى

ҲИКМАТЛАР ВА ТАФСИРИЙ ЛАВҲАЛАР

АЗ-ЗАМАХШАРИЙНИНГ «НОЗИК ИБОРАЛАР» РИСОЛАСИДАН

Эй, Аллоҳ! Қалбимдан сиртга балқиб чиққан ушбу нозик калимаю ибораларни менга инъом этганинг, менга нисбатан файзинг ва иноятингни дариғ тутмаганинг — булар бари комил неъматларинг туфайлидир.

***

Ё раб, ўзинг суйиб ато этган неъматларингга етишувимизда қўлимиздан тутиб бизни етакла ва ҳасталанган кўнгилларимизга шифо бағишлаб, тузалиш йўлини кўрсатиб, далолат қил.

***

Тўғри ва пок Омина ўғли Муҳаммад алайҳиссаломга иймон келтир. Қиёмат кунида қўрқувдан холи бир хотиржам руҳ каби бўлурсан.

***

Агар бирор қайғу-алам юз бергани ва ё таъзияли жойни эшитсанг, дарҳол у ерга бор, магар зиёфату меҳмондорчиликка чақирилсанг, унда ўзинг ўйлаб иш тутавер.

***

Аввал қилиб келган хайру эзгуликларга кейин ҳам эзгулик қўшаверинг, чунончи қушнинг қанотидаги майда патлари катта патларига мададкордир.

***

Фисқу фасод қилувчилар ва фожирлар кўпайса, Аллоҳ таоло вабо юборади.

***

Ният қилинган ишлар пишмаган гўшт мисоли, бинобарин, ҳар қандай ишни комил нияту қаттиқ ихлос билан қилиш лозим.

***

Айвони атрофида қушлар учиб-қўнадиган жойи бўлмаган уйга ёмғир ҳам барака бермайди, уйнинг эгаси ҳам эркинлик топмайди, бундай жой фақирликка гирифтордир.

***

Илму урфони ва ақл-фаросати билан машҳур бўлган Абдулмалик ибн Қарийб Ҳорун ур-Рашидга заковатли қалби ва кенг феъли боис яқинлашди. Бу унинг Асман қабиласидан ва шариф насабли эканидан бўлмай, илми туфайлидир, акс ҳолда Ҳорун ур-Рашид унга бармоғи билан-да ишора қилмасди.

***

Одамлар турли-туман бўладилар, афсуски, уларнинг аксарияти нопокдирлар.

***

Мен била олмайман: булардан қайси бирининг машаққати кўпроқ? Денгизда кучли тўлқинлар орасида сузиб нажот излаган одамнингми ёки икки-учта хотини бўлиб, улар билан тинч-тотув турмуш қила олмаган эрнингми?

***

Урмонларда арслонлар, боғларда илонлар бўлишининг ҳеч бир ажабланарли жойи йўқ.

***

Ҳар бир гўзал аёлни кўрганда эс-ҳушидан кетадиган Муслим ибн Валийд сингари заиф мусулмонлардан бўлма.

***

Кўпчилик одамлар ҳақиқатдан йироқдир, уларнинг талаб ва даъволари ёлғону бўҳтондир, яъни айтган сўзларию қилган ишлари ўзларига мувофиқдир.

***

Мисвоклар билан оғзингни тозаладинг, кошки энди сен оғзингни бўҳтон, ёлғон, ғийбат сўзларни айтиб булғамасанг.

***

Баъзида икки ярамасдан Ҳасан мисоли гўзал бир ўғлон дунёга келади, чунончи қон билан этнинг орасидан сут чиқади.

***

Эй одам, унутмоқлик сенинг одатингдир.

Арабу ажамлар устози

Абу-л-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий араб тили ва адабиёти устида умр бўйи тинмай иш олиб бориб, араб тилшунослигининг ривожига беқиёс ҳисса қўшган хоразмлик буюк аллома. Буни унинг замондошлари, ўрта аср донишмандларигина эмас, балки ҳозирги замон араб илм аҳли ҳам эътироф этишади.

Тил муаммоларини чуқур ўрганиш, луғатлар тўплаш ниятида 1118 йили Арабистонга саёҳат қилган пайтлардаёқ аз-Замахшарийнинг номи жуда машҳур эди. Шунинг учун ҳам Бағдод олиму уламолари унинг бу ташрифи шарафига жам бўлишади. Бағдодда у ҳанафийларнинг имоми Домғоний билан танишади, Шариф ибн Шажарий билан учрашади. Ибн Шажарий аз-Замахшарийни шеър-мадҳия ўқиб, беҳад хурсандчилик билан қарши олади. Аз-Замахшарий ҳам ўз навбатида унга ҳадис билан муносиб жавоб қайтаради. Улар орасида бўлган мулоқотдан анжуманга йиғилган илму адабиёт аҳли ҳайратга тушади, аз-Замахшарий истеъдодига тан беришади. Бағдоддан Маккага сафар қилган олим ҳаж фарзини адо этади ва беш йилча Маккаи мукаррамада туриб қолади.

Олим Маккада илмий ишларга фаол киришади. Бу ҳудудда яшаган қабилаларни, уларнинг касб-корларини, тил хусусиятларини ўрганади. Йиққан маълумотларини пухта ишлаб, ҳар бир сўз устида текширишлар олиб боради. Шунингдек, араб мақолларини йиғади, уларнинг ҳар бири қайси қабилага тегишли эканини аниқлайди. Араб грамматикасига оид қоида-қонунларни тўплаб, Маккага араб тили грамматикасига оид «ал-Муфассал» китобини (1119 йили декабр ойида) ёзишга киришади ва бир йилу тўрт ой деганда (1121 йили март ойида) якунлайди. Бу асар ўша даврда араб тилини ўрганиш бўйича асосий қўлланма эди. Китобни араблар аҳамият бериб ўргана бошлайдилар. Шундай факт ҳам борки, Шом (Сурия) ҳокими Музаффариддин Мусо аз-Замахшарийнинг «ал-Муфассал» китобини кимда-ким ёд олса, унга беш минг кумуш танга ва сарупо совға қилишга ваъда берган экан. Кўпчилик асарни ёд олиб, мукофотга сазовор бўлишган. Бу далил китобнинг ўша даврда қанчалик юксак баҳоланганлигини кўрсатади. «Ал-Муфассал» ҳали ҳам қимматини йўқотгани йўқ. Кейинги асрларда араб тилини ўргана бошлаган овруполик тадқиқотчилар ҳам шу асардан кенг фойдаланганлар.

Аз-Замахшарий Маккада адиблар, шоирлар ва луғатнавислар билан мунтазам алоқада бўлади. Айниқса, шу пайтдаги Макка ҳокими ибн Воххос Сулаймоний билан дўстлиги олим учун кўп имкониятлар яратади. Ибн Воххос билимдон, кўп нарсадан хабардор киши бўлган. У ўз мамлакатининг жуғрофиясини яхши билган. Шу боисдан ҳам аз-Замахшарийнинг «Китобу-л-жибол ва-л-амкина ва-л-мийоҳ» («Тоғлар, ўлкалар ва сувлар китоби») асарининг яратилишида у кишининг салмоқли ёрдами теккан. Асар Арабистон ярим оролининг жуғрофий тузилишидан хабар берувчи луғатдир.

XI-XII асрларда турли жуғрофий маълумотномалар — ер юзи ва коинот тавсифига бағишланган космографик луғатлар яратилди. Аз-Замахшарийнинг асари ҳам, ўша давр рисоласига кўра, араб тилида ёзилган бўлиб, етук тадқиқотлар қаторидан ўрин олган. 1179-1229 йиллари яшаган машҳур энциклопедик олим Ёқут Ҳамавийнинг «Муъжамул-булдон» («Мамлакатлар луғати») асарида аз-Замахшарий ҳақида баён этган фикрлари бунга далил бўла олади. Ёқут Ҳамавий хоразмлик олим луғатини кўрган, ўқиган ва уни юқори баҳолаган. «Муъжамул-булдон»да Ҳамавийнинг аз-Замахшарий луғатидан фойдаланганини кўриш мумкин.

Маҳмуд аз-Замахшарий луғати 1855 йили Лейденда голланд арабшунос олими Т. Г. Я. Йейнболлнинг (1802-1861) шогирди Салверда де Граве томонидан нашр қилинган. Йейнболл бу китобга лотин тилида кириш сўзи ёзган, асар араб матнида, 169 саҳифадан иборат.

Луғатнинг қимматли томони яна шундаки, аз-Замахшарий луғат охирида жуғрофий атамалар, шахс, асар ва қабила номлари кўрсаткичини берган. Китобнинг бағдодлик доктор Иброҳим ас-Самороий томонидан 1968 йили Бағдодда нашр қилиниши, шубҳасиз, луғатни тўлиқроқ ўрганишга ёрдам берди. Шунингдек, профессор Ҳамидулло Ҳасанов ўрта осиёлик сайёҳларга бағишланган асарида аз-Замахшарийнинг жуғрофияга доир илмий ижодига муносиб баҳо берган.

Луғат биринчи ундош ҳарфдан бошланиб, алифбо тартибида тузилган. Сўзлар ўзакдаги ундош ҳарфларнинг тадрижи бўйича жой олган. Унда Арабистон ярим оролидаги тоғлар, ўлкалар, шаҳарлар, водий ва сой, дарёлар номлари алифбо асосида келади. Китоб 28 бўлимдан иборат.

Арабистон ярим ороли ва Макка шаҳрида бир неча йиллар мобайнида яшагани, атроф-муҳитни ўз кўзи билан кўргани, аниқ гувоҳлардан эшитгани, жамлаган маълумотларни теран тадқиқ этгани сабабли ҳам аз-Замахшарийнинг луғати мукаммал илмий асар сифатида юзага келди. Асарда муаллифнинг Арабистон ярим ороли жуғрофиясини мумкин қадар тўлароқ қамраш ва аниқ баён этишга интилгани кўзга яққол ташланади. Китобда жуғрофия фанига тегишли маълумотлардан ташқари, филология соҳасига оид жуда кўп материаллар — ўша даврнинг назми ва мақолларидан анчагина намуналар келтирган. Бу хусусият, муайян даражада, луғатнинг икки соҳани — ҳам жуғрофия, ҳам филологияни қамраб олган асар сифатида қимматини оширган.

Илмий текширишлари бир якунга келгач, керакли маълумотларни тўплаб олиб, олим Ватани — Хоразмга қайтади. Унинг Маккадан кетиши бу ердаги олимларни анча қайғуртиради. Ибн Воххос Сулаймоний ўз ҳасратини ифодалаб шундай дейди: «Хоразм фазлу камолат, саховат жойига айланди. Хоразм турли ирққа мансуб инсонлар билан фахрлидир, Жоруллоҳ Маҳмуддан айрилиб қолиш ҳасратидан Макка ёш тўкади. Агар фазилат эгалари ўз фазлининг иззати билан маъбуд бўладиган бўлса, ислом алломаси аз-Замахшарий менинг маъбудим бўлар эди». Бу мадҳия аз-Замахшарий ўз даврида қанчалик шуҳрат қозонгани ва бутун Шарқ оламига танилганини кўрсатади. Ватанга қайтиб келганидан кейин олим ўзининг энг машҳур «Муқаддамату-л-адаб» асарини яратади. Бу асар нафақат араб тили балки бошқа тиллар учун ҳам муҳим қўлланмадир. Профессор А. Рустамовнинг «Маҳмуд Замахшарий» (1971 йил) номли рисоласи ўзбек ўқувчиларига аллома ва унинг «Муқаддамату-л-адаб» асарини таништиришда биринчи қадам бўлган эди.

«Муқаддимату-л-адаб» адабга кириш демакдир. Асарнинг моҳиятини аниқ тасаввур қилиш учун луғат номидаги «адаб» атамасига эътибор бериш лозим. Араб адабиёти ва илмий рисолаларда учрайдиган атамаларнинг маъноларини аниқлашда филология имкониятларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Бу араб тилида ижод қилганларнинг нуқтаи назарини ёритиш ҳамда уларнинг психологиясига хос жиҳатларни муайян даражада очиб кўрсатишга ёрдам беради. «Адаб» сўзи «одоб, ахлоқ тарзи» маъноларида ишлатилган. X-XII асрларда «адаб» деганда умумтаълим фанлари мажмуи тушунилган. Адабни тўла-тўкис эгаллаган киши ўз фаолият доираси билан ажралиб турган, у адиб саналиб, Қуръон ва ҳадисларни чуқур ўрганган олим сифатида юксак қадрланган. Адиб, яъни маданиятли, ўқимишли ва саводхон даражасига кўтарилиш учун умумтаълим фанларини билиш зарур экан, демак, аввало шу билимларни ўзлаштириш учун маълум доирада сўз ва атамалар бойлигига эга бўлиш талаб қилинади. Аз-Замахшарий шундай мақсадни ўз олдига қўяди ва тузган луғатини, биз ҳозирги кунда «Тилшуносликка кириш», «Адабиётшуносликка кириш» деганимиздек, «Адабга кириш» («Муқаддамату-л-адаб») деб атайди.

Маҳмуд аз-Замахшарийнинг ҳаёт йўли ва ижодига назар ташласак, у ёшлигидан маданиятли, саводхон бўлишга интилганини, мадрасаларда машҳур олимлар қўлида билим олганини кўрамиз. Шу боис у маданиятли ва саводхон маъносидагина эмас, балки илмий мавзуларда асарлар яратгани учун адиб номига сазовор бўлган. «Адабга кириш»нинг аҳамияти ва зарурлигини Замахшарий мадрасада ўқиб юрган кезларидаёқ сезган, асарни яратишга эса кейинчалик, шогирдлар орттирган вақтда киришган. Шунинг учун ҳам олим: «Бу китоб ўқувчиларнинг қалбларида ўрин олишга муваффақ бўлган эди», дейди.

«Муқаддамату-л-адаб»ни муаллифнинг ўзи беш қисмга тартиб бергани бизга маълум: 1. Исмлар қисми; 2. Феъллар қисми; 3. Юкламалар; 4. Исмларнинг турланиши; 5. Феълларнинг тусланиши. Китобнинг бир қанча қўлёзма нусхалари Берлин, Лейпциг, Лондон, Истанбул, Теҳрон ва Машҳад шаҳарларининг машҳур китоб жамғармаларида сақланмоқда. Ленинград (Петербург), Тошкент, Махачқала фондларида ҳам диққатга сазовор нусхалар бор. Биргина Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг Беруний номидаги Шарқшунослик институтида шу асарнинг 7 қўлёзма нусхаси тўпланган. Ҳозирги кунда жаҳон кутубхоналаридаги қўлёзма фондларида «Муқаддамату-л-адаб»нинг йигирмадан ортиқ нусхалари бор бўлса-да, улар орасида тўрт тилда кўчирилгани учрамайди. Фақат Тошкентдагина аҳа шундай нусха сақланаётир, холос. Аслида «Муқаддамату-л-адаб» икки — араб ва форс тилида ёзилган. Зеро, араб тили ва грамматикасини мукаммал эгаллаган аз-Замахшарий форс, хоразмий-туркий тилларини ҳам яхши билган. Бунинг натижаси ўлароқ, «Муқаддамату-л-адаб» ёзилган пайтдаёқ хоразмий-туркий тилига таржима қилиниб, уч тилли луғатга айлантирилган. Баъзи манбаларда кўрсатилишича, луғатни хоразмий-туркий тилига муаллифнинг ўзи таржима қилган. Бу фикрнинг тўғрилиги эҳтимолдан узоқ эмас. Чунки китобга ёзган сўзбошида аз-Замахшарий асарни ўша давр Хоразм шоҳларидан Отсизнинг илтимосига кўра унинг кутубхонасига ҳам бир нусхасини тайёрлаб тақдим этганини эслатади. Луғат мўғуллар истилосидан кейин мўғул тилига ҳам таржима қилиниб, натижада тўрт тилли луғатга айланди.

«Муқаддамату-л-адаб»нинг арабча қисми барча қўлёзмаларда ўзгаришсиз кўчирилган. Форс-тожикча қисмга эса қўлёзма кўчирилган даврларга қараб ўзгаришлар киритилган. Бу ҳолат луғатдаги туркий сўзларда ҳам яққол кўринади. Олим яшаган даврга яқин вақтларда кўчирилган нусхаларидаги туркий сўзлар хоразмий-туркий тилида, кейинги даврлардаги сўзлар эса ундан фарқ қилган ҳолда ўша давр тили, шеваси асосида берилган. 1492 йили кўчирилган қўлёзмадаги туркий луғатлар XIV-XV асрдаги эски ўзбек (чиғатой) тилида. Асарнинг яқинда Туркияда топилган яна бир қўлёзма нусхаси (1257) йили кўчирилган бўлиб, форс ва XIII аср ўрталаридаги эски ўзбек тилидадир. Бу нусха кўчирилган йилига кўра энг қадимги қўлёзма ҳисобланади. «Муқаддамату-л-адаб»даги туркий лексиканинг ҳамма қўлёзмаларда бир хил эмаслиги ўзбек тили тарихини ўрганиш учун қизиқарли маълумотлар беради. Шунинг учун ҳам Садриддин Айний айтиб ўтганидек, «Муқаддамату-л-адаб», айниқса, ўзбек тили тарихининг барча соҳалари бўйича текшириш ишлари олиб боришда жуда қимматли манбадир.

Аз-Замахшарий «Асосу-л-балога» номли луғати билан араб луғатнавислигини бир неча поғона юқорига кўтарди. Муаллиф биринчидан, луғатга ундан фойдаланишни осонлаштирадиган янгилик киритди. Айтиш лозимки, олим мазкур луғатида сўзларни аввало биринчи ҳарфни ва ундан кейинги ҳарфларни ҳам назарда тутган ҳолда — алифбо тартибида берди. Бу усул сал ўзгарган шаклда ҳозирги замон луғатнавислигида ҳануз қўлланиб келинмоқда. Аз-Замахшарий сўзларни изоҳлаш борасида ҳам катта ютуққа эришди. У сўзларнинг асл маъносинигина баён этиш билан чекланмай, кўчма маъноларини бериб, уларни тасдиқловчи мисоллар келтирган ҳамда сўзларда кўчма маънолар пайдо бўлишининг сабабларини ҳам кўрсатган. Араб луғатнавислик анъанасига — бир ярим минг йиллик даврга назар ташласак, XII асргача ҳам, бу асар пайдо бўлган вақтдан ҳозиргача ҳам бу луғатга ўхшаш тадқиқот яратилмаганига гувоҳ бўламиз.

Алломанинг «ал-Фойиқ фи ғарибу-л-ҳадис» асари ҳадис ва адабиётга доир асарларда учрайдиган маъноси қийин сўзлар изоҳига бағишланган. Бизгача бу луғатнинг бир неча қўлёзма нусхалари етиб келган. Луғат икки марта нашр қилинган. Дастлаб Ҳайдарободда (1906 йили), кейинчалик (1945 йили) Қоҳирада чоп этилган. Кейинги нашр олдингисига нисбатан анча пухта тайёрланган.

Луғатнинг «Муқаддима»си қисқа, бироқ иншо санъатининг намунаси даражасида. Аз-Замахшарийнинг ижоди билан яқиндан таниш киши асарларининг ҳаммасида забт этилиши олдиндан режалаб қўйилган қандайдир юксак бир чўққи сари интилиш борлигини сезади. Бу чўққи фасоҳат дурлари билан безатилган балоғат илмининг чўққисидир. Аз-Замахшарий араб тилидаги фасоҳатини намойиш қилишга интилади ва ҳамма давр тадқиқотчилари тан олганидек, бунга эришади ҳам. Олим ҳадислардаги тушуниш қийин ўринларни осон қилиш, фасоҳат тажрибасини орттиришга имкон яратиш мақсадида «ал-Фойиқ фи ғарибу-л-ҳадис»ни тузганлигини баён қилади.

Аз-Замахшарий адабиётшуносликка оид асарлар ҳам яратди. Бироқ бевосита адабиётшуносликка оид бўлмаган асарларида ҳам адабиётга, хусусан, услубшуносликка ва шеършуносликка доир масалаларни ҳал қилди. Бу соҳада ўзигача мавжуд назарий фикрларни ривожлантирди, янги маълумотлар билан бойитди ва ўзигача тилга олинмаган фикрларни майдонга ташлади. Шунингдек, у араб мақолларини йиғиб ўрганиш борасида ҳам катта илмий тадқиқот ишлари олиб бориб, «ал-Мустақсо фи амсоли-л-араб» асарини ёзди. Бу асарда уч ярим мингга яқин араб мақоли алифбо тартибида берилган. Муаллифнинг араб тилидаги девонида лирик ва фалсафий шеърлари, қасида, фахрия, марсия ва назмий мактублари жамланган.

Буюк ватандошларимизнинг дунё қўлёзмалари каталогларида кўрсатилмаган яна бир асарини Миср (Қоҳира) «Дору-л-кутуб» кутубхонасида сақланаётганини аниқладик. Бу қўлёзма «Унта ўгит» деб номланган, 10х18 см ҳажмда, 19 сатрдан, 21 саҳифадан иборатдир.

Буюк мутафаккир аз-Замахшарий бизга бой ва улкан мерос қолдирган. Бугунги кунда, айниқса, хорижий Шарқ мамлакатларида аллома ижодига қизиқиш жуда катта. Мустақил Ўзбекистонимизда маданий меросимизга, қадриятларимизга эътибор кучайган айни замонда таваллудига 920 йил тўлган улуғ ватандошимиз аз-Замахшарий асарлари ўзбек тадқиқотчилари, таржимонлари эътиборини тортади, деб умид қиламиз.

Ўткир ҚОРИЕВ, Масъудали ҲАКИМЖОНОВ, филология фанлари номзодлари.

ХАРИТА

Қоҳирада етмишинчи йилларда қадимги катта бир харита нашр этилди. Бу харитадан мусулмон оламида машҳур тилшунос, адабиётшунос, муфассирлар, фалсафа, тарих, тиббиёт каби фанлар йўналишида хизмат кўрсатган, мазкур соҳаларга асос солган олиму уламоларнинг суратлари ва исмшарифлари жой олган. Харитада Ўрта Осиёдан Ибн Сино ва Маҳмуд аз-Замахшарий суратлари берилиб, номлари ёзиб қўйилган.

АЗ-ЗАМАХШАРИЙНИНГ «РАБИЙЪ УЛ-АБРОР ВА НУСУС УЛ-АХБОР» («Ҳақгўйлар баҳори ва хабарлар изҳори») асари.

Алломанинг бу асари яқинда Ироқ Араб Республикаси пойтахти Бағдод шаҳрида тўрт жилдда чоп қилинган. Китобни нашрга ироқлик олим доктор Салим ан-Нуаймий тайёрлаган.

Саҳифани Аҳмад ОТАБОЙ тайёрлади

МАҲМУДХЎЖА БЕҲБУДИЙНИНГ 120 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

МАЖБУРИЙ «ҲАЖ» ТАФСИЛОТЛАРИ

Улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳаётининг сўнгги кунлари ҳақида ушбу мўътабар нашрнинг 1995 йилги 1-сонида шу вақтгача айтилмаган фикрлардан ўзгачароқ фикрлар ҳам борлигини ва тарихий воқеаларни яна бир карра таҳлил этиш лозимлигини таъкидлагандик. Қолаверса, «Ёв қочса, ботир кўпаяр» мақолининг мазмунини ҳам яхши англаймиз; яна, Беҳбудий ҳақида бироз бошқачароқ фикрларни айтган муҳтарам домлаларимизни ҳам ёмонотлиқ қилмоқчи эмасмиз. Чунки улар ёзган мақолалар орқали бу донишманд бобомизга нисбатан муҳаббатимиз ортди ва натижада айни пайтда бир неча номзодлик иши ёзилмоқда...

Илгариги мақоладан мақсадимиз ўша давр тарихий воқеаларини аниқлаш, хусусан Беҳбудийнинг ўлимига сабаб бўлган мажбурий «ҳаж» замирида қандай сир-синоат пинҳонлигини фактлар билан кўрсатиб бериш эди. Мақолада Умумтуркистон миқёсидаги фактларга таянган бўлсак, мазкур мақоламизда воқеалар айнан Самарқандга кўчади.

Илмий изланишлар давомида қўлимизда турли ҳужжатлар йиғилди. Бу ҳужжатлар Беҳбудийнинг туғилган кунидан то фожиали ўлимигача бўлган фактлардир. Улар беҳбудийшуносликнинг айрим масалаларига муайян маънода аниқликлар киритади, деган умиддамиз.

Беҳбудийнинг ғойиб бўлганлиги ҳақидаги илк расмий хабарни улар чиқиб кетганларидан бир ой кейин «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг 1919 йил 23 апрел (91-) сонида «Қадр ношунослик» сарлавҳаси остида ўқишимиз мумкин. Кейинроқ бу фикра Тошкентдаги нашр — «Иштирокиюн»да ҳам кўчириб босилади:

«Ушбу йил март ойининг охирларинда Самарқанд ёшларидан муфти Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мардонқул Шомуҳаммадзода, Муҳаммадқул Ўринбой ўғли ила турк қардошларимиздан муаллим Наъим афанди (халқнинг сўзиға кўра) Москвага ёки бир ерга бормоқ қасди-ла йўлға чиқғон эдилар. Булар от ила Бухоро тупроғидан ўтаётганларида, Қарши шаҳрида Бек тарафиндан қўлға олиниб зиндонға қаматғонлар. Мана, ҳозирғача булар ҳақида асослик бир маълумот олғонимиз йўқ. Шунинг учун бу тўғринда ҳеч бир нарса ёзмай турдук. Халқ орасинда алар ҳақинда бир неча турлук ривоятлар сўйланмакдадур. Баъзи кишиларнинг сўзлариға кўра, Маҳмудхўжа ва рафиқлари амирнинг амри ила Қарши зиндонида бўғдирилиб, ўлдирилганлар. Иккинчи ривоятга кўра, Бек тарафиндан аларға заҳиран йўл берилиб, сўнгра орқаларидан бир неча яроқли одам юборилиб, чўлда ваҳшиёна бир суратда ўлдирилиб ташланғонлар. Учинчи ривоятға қараганди, алар ҳануз Қарши зиндонида эмишлар...»

Хабарнинг муаллифи Ҳожи Муъин буларнинг ҳеч бири асосли эмаслигини, шунингдек, ўн беш йилдан буён халқим, деб куйиниб яшаган Беҳбудийнинг ҳаёт ёинки ҳаёт эмаслигини аниқлашга, ёки уни қутқаришга ҳаракат қилмаётган Самарқанд ёшларидан ўкиниб ёзади.

Иккинчи хабар эса, турли миш-мишлар кўпайиб кетгач, етти ойдан сўнг яна шу газетада ва яна Ҳожи Муъин имзоси билан 1919 йил 20 ноябрда (123-сон) босилади. Беҳбудий ҳақидаги бу хабарни Биринчи жаҳон уруши арафасида Истанбулга ўқишга кетган самарқандлик Темурхон исмли киши келтиради:

«Темурхон афандининг маълумотига кўра, Беҳбудий афанди Самарқанддан чиқиб Бухоро музофотидан ҳибс қилинғони ҳамон бу хабар Бокуда шойиъ бўлғон. Бокуда турғувчи туркистонли Саид Носир исмли бир зот бир восита топиб Бухородан Беҳбудий ҳақинда маълумот сўраб тахлиси (халос қилиш — **Ҳ. С.**) учун кўшиш қилғон. Лекин бу ҳақда Бухородан ҳеч бир хабар ола олмағон.

Бу мавсуқ хабардан маълум бўлурки, мундин бурунроқ Москвадан келиб «Иштирокиюн» газетаси идорасинда «Беҳбудий афанди Қофқозда экан», деб хабар берган И. М. афандининг сўзи ҳам, Хорижия комиссарияти воситаси-ла, Мусулмон ўлка бюросининг Беҳбудий афанди ҳақида сўрағон саволиға Бухоро ҳукуматининг «Маҳмудхўжа Беҳбудийни ҳибсдан чиқариб узатиб эдик», деб берган жавоби шубҳали хабарлар қисминдандур».

Бу ерда Хорижия комиссарияти ва Мусулмон ўлка бюроси, шунингдек, Бухоро ҳукумати ҳам бевосита ишга аралашганини кўрамиз.

Газетанинг 150-сонида (1920 йил, 27 март) эса, уларнинг «...Ҳиндистонга сафар этмак қасди-ла Бухоро тупроғиға ўтганларида Қарши шаҳрида қўлға олиниб, ҳибс этилганликлари, ҳатто шаҳид қилинғонликлари эшитилган бўлса-да, сўнгра бу хабар тасдиқ қилинмай қолғон эди», дейилади. Яна, ушбу хабарда 7 кишидан иборат комиссия тузилганлиги ва Беҳбудийнинг таъзия маросимини ўтказиш ҳамда оиласига ёрдам тариқасида 90 минг сўм иона йиғилгани, таъзия 8 апрел, пайшанба куни ўтказилиши, «Меҳнаткашлар товуши»нинг ўша кунги сони Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг таржимаи ҳолига бағишланиши айтилади.

Дарҳақиқат, 8 апрелда ўша газета чоп этилади. Ушбу соннинг барча саҳифалари Беҳбудий ва унинг йўлдошларига бағишланади. Унда Ҳожи Муъин, Садриддин Айний каби маърифатпарварларнинг мақолалари билан бирга комиссиянинг хулосаси ҳам берилган.

Комиссиянинг бу хулоса-мақоласи жуда катта аҳамиятга эга. У бизга бир қанча сир-синоатларни очиб беради. Чунки Беҳбудийнинг Туркистондан чиқиб кетиш арафасидаги аҳволи, ҳаракатлари бизга қоронғу эди. Негаки, 1918 йилнинг июн ойида «Ҳуррият» газетаси тўхтатилгач, биз матбуотда Беҳбудийнинг мақолаларини учратмаймиз. Унинг сукути қандайдир «заҳар тилар муҳит»дан (Чўлпон) хабар берса-да, лекин бу муҳитни фош қиладиган бир тарихий ҳужжат топа олмагандик. Хўш, 1918 йилдан 1919 йил март ойигача Самарқандда не ҳоллар содир бўлган? Бу ҳақда комиссиянинг «Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳазратларининг қисқача таржимаи ҳоли» сарлавҳали хулосасини ўқисак, масала ойдинлашади.

«1918 йил «Иттифоқ» жамияти Маҳмудхўжани Мусулмон маориф шўъбасига мудир тайин қилди. Лекин у вақтдаги тор миллатчи руслар бул ишга истеҳзо билан жавоб бердилар. Маҳмудхўжани ёлғуз комиссия аъзоси, деб қабул қилдилар, лекин маориф коллегиясида Мусулмон маорифи учун воқеъ бўладурғон ҳар бир масалани Маҳмудхўжага англатмасдан ўзларича ҳал қила бердилар. Ночор Маҳмудхўжа истеъфо берди».

Беҳбудий ҳазратларининг бу истеъфоси «Меҳнаткашлар товуши»нинг 1918 йил, 27 август (20-) сонидаги «Ташаккур ва эътизор» сарлавҳали қисқагина мақола эди.

«Каминани Самарқанд маориф комиссарлигига Самарқанд Мусулмон шўъроси сайлаб эди. Баёни узр этдим. Қабул қилинмади. Бир неча вақт қўлимдан келганича ишладим. Мактаблар тўғрисинда баъзи лойиҳалар ёзиб топшурдим. Охири безгак ва оёқ оғруғи ва ҳам йилнинг қимматчилиги важҳидан рўзғор ва деҳқончилик ишларим кўблиги ва бошқа бир неча сабаблардин комиссарликдин истеъфо бердим. Яна қабул қилинмади.

Мунинг устинда Тошканддин телеграф билан муҳтарам Мусулмон маориф қурултойи Бутунтуркистон маориф комиссарлигини қабул этишимға таклиф этибдурларки, манга этган эътимод ва чин заннлариға қат-қат ташаккур ва қурултойға арз-эҳтиром этгандим, сўнгра касал ва нохушлиғимни узр мақоминда ожизона баён этиб телегром бердим. Яна ушбунинг ила баёни узр ва тарз ташаккур этиб маъзуратимизнинг қабул этилмагини ражо этаман.

Маҳмудхўжа БЕҲБУДИЙ».

Беҳбудийнинг кўплаб мақолалари чоп этилган «Ҳуррият» ўрнида чиққан «Меҳнаткашлар товуши» газетасидаги унинг биринчи ва охирги мақоласи эди бу. Истеъфога қайтамиз. Комиссия хулосасида эса, Беҳбудийнинг ишлари нега «кўблиги ва бошқа сабаблардин комиссариятдан истеъфо» берганлиги очиқ ёзилади.

Беҳбудий ҳаммасини тушунди. Ҳар бир масални унинг иштирокисиз ҳал қилишлар ўзининг ортиқчалигини кўрсатарди. Лекин у кетишга яна бир йил шошилмади. Чунки миллатни оғир аҳволга ташлаб кетишга ҳаққи йўқлигини биларди. Шунинг учун «... ғайрирасмий суратда ҳамиша маориф йўлига хизмат қилиб турди. Мусулмонлар учун очган курс ва мактабларда муаллим ёки муршид каби бориб руҳ бериб юрди» («Меҳнаткашлар товуши», 1920 йил, 152-сон).

Бу орада «Иттифоқ» жамияти уни бир дафъа уезд ижроия қўмитаси ҳайъатига киргизади. «Лекин тор миллатчилар фирқасиз деб эътироз қилуб, чиқардилар» (ўша манба).

Беҳбудий «Хуршид» газетасида ўзининг ўн йил аввал ёзган мақоласида социалистлар ҳокимият тепасига келса не ҳол юз беришини айтган эди. Кейинчалик Беҳбудийнинг бу гаплари ўз номининг истеъмолдан бутунлай олиб ташланишига асос бўлди. Хусусан, М. Ваҳобовнинг «Ўзбек социалистик миллати» (Тошкент, 1960) китобида шундай сўзларни ўқиш мумкин: «Социалистларнинг программаси, Беҳбудий фикрича, ислом қоидаларига зид бўлгани учун мусулмон меҳнаткашлар бу партиядан қочишлари керак эмиш. Уларнинг программаси, дейди Беҳбудий, ҳозир амалга ошиш мумкин бўлмаган хаёлдан иборатдир. Агар бир фалокат бўлиб, уларнинг программаси амалга ошиб қолса, қиёмат қойим бўлармиш» (211-бет).

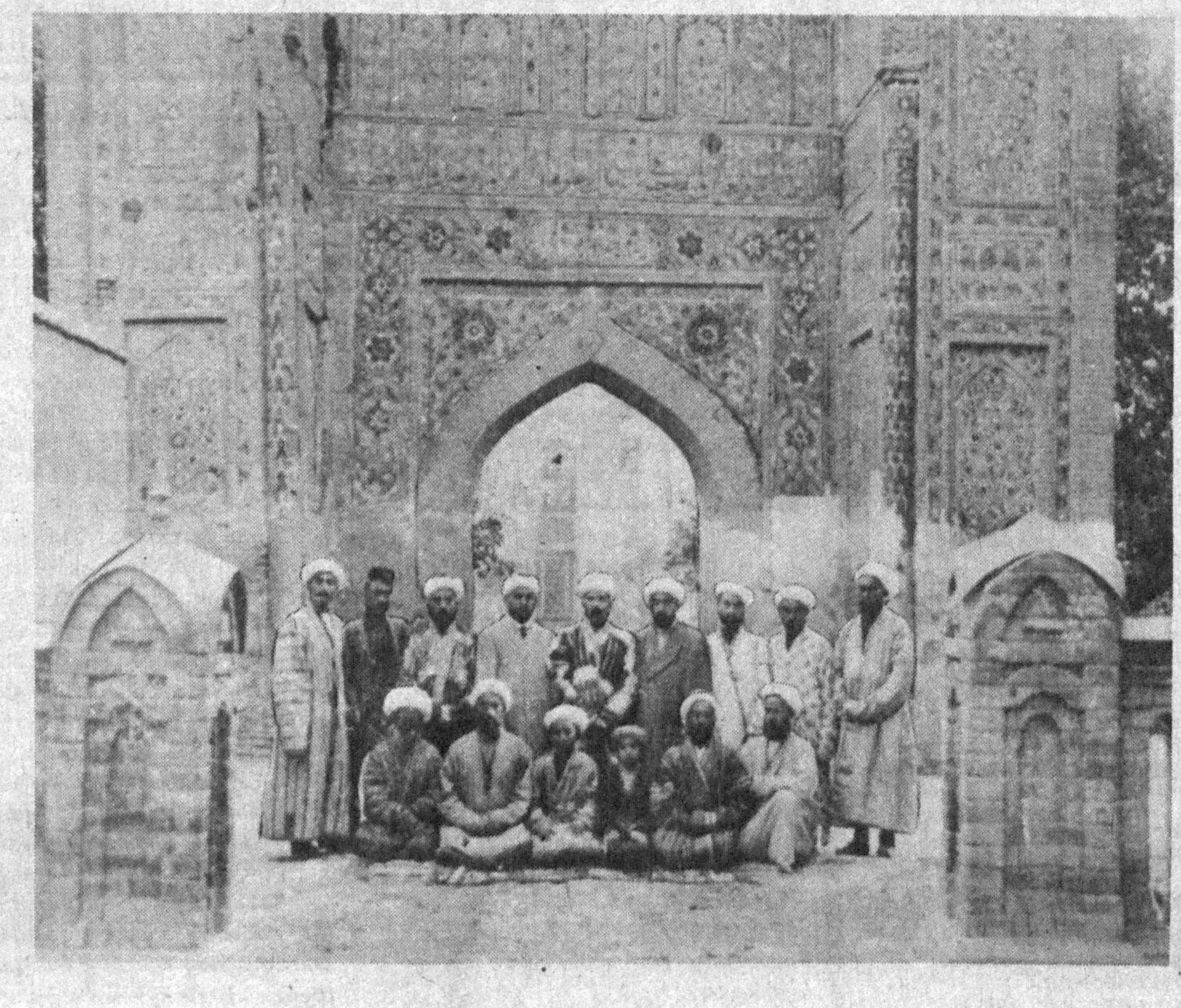

Беҳбудийнинг Самарқанд вилоят Давлат музейи ходимларининг кўмаги билан зиёлилар даврасида тушган, ҳали эълон қилинмаган суратини эътиборингизга ҳавола қилаяпмиз. Туширилган йили номаълум. Унинг орқасида «инқилобгача бўлган давр», деб ёзиб қўйилган. Сурат «Гўри Амир» дарвозаси олдида В. Лентовский томонидан туширилган. Турганлар (чапдан ўнгга): Қози Ҳайдарбек, Оғали (?), муаллим Шакурий, Нарзиқул оқсоқол, Садри Мақсуд, Беҳбудий, Абдулла Абдулхолиқзода, Абдулсалом Рангбор, (?). Ўтирганлар (чапдан ўнгга): «Гўри Амир» шайхи Иброҳим Сиддиқ, Шамсуддин Мириброҳим, шоирнинг ўғли (?), Маъсудхон (Беҳбудийнинг ўғли), «Гўри Амир» масжидининг икки шайхи.

Азамат ҚУРАҲМЕДОВ

Кўриниб турибдики, ўтмишга бундай қараш фақатгина коммунистларда бўларди. Бироқ, Беҳбудий айтмоқчи, ўша «бир фалокат» содир бўлди, унинг натижаси бугун ҳаммамизга аён. Яна бир фикр. Беҳбудий 20-30 йилдан кейин динимиз бузилиб, ислом ахлоқи барбод бўлади, деб айтганида ҳам ҳақ бўлганлигига бугун шубҳа қолмади.

Яна комиссиянинг хулосасига қайтамиз: «Осипуф воқеасидан сўнгра Самарқандда кўб талон-тарожлар бошланди. Ноҳақ ҳибслар кўпайди. Катта тазминотларға халқ таҳсил қила олмасдан ер ва юртларини ташлаб қочдилар. Маориф иши ниҳоят даражада тазйиқға тушди. Халқнинг ҳиссиёти динияси таҳқир қилинди. «Бу ишларга бирор чора топа олурманми», деб 1919 йил феврал ойинда Тошкандға борди. Лекин бу сафардин ҳеч бир натижа қўлға киргуза олмади. Шундан сўнгра ҳеч бир кишиға англатмасдан маслакдош ва фикрдошлари Мулла Мардонқул Шомуҳаммад ўғли, Муҳаммадқул Ўрунбой ўғли билан 25 март ойинда, 1919 йил, асрорангиз бир суратда Самарқанддан ғойиб бўлди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин буларнинг Қарши йўли билан сафарга чиқғонлари, Қарши шаҳридан Бухоро ҳукумати тарафиндан ушланиб ҳибсға олинғонлари шойиъ бўлди. Мундин сўнгра мухталиф (хилма-хил — **Ҳ. С.**) хабарлар кўб эшитилди. Лекин расмий суратда на ҳаётлари, на мамотлари собит бўлмади. Шунинг ила баробар Самарқанд аҳолиси буларнинг шаҳид ўлғонликлариға занн (тахмин, гумон — **Ҳ. С.**) ғойиб билан инониб маросим таъзия ва қадрдонишини бақо этмакчи бўлди».

Кўчирмадан кўриниб турибдики, комиссиянинг аниқ расмий хулосаси чиқарилмаган.

Дарвоқе, бу хулоса-мақола Садриддин Айний томонидан ёзилган бўлиб (у Бухоро амири амри билан 75 дарра урилган бўлса-да), ушбу расмий баённомада амирга нисбатан ҳеч бир қўпол сўз ишлатмаган. Билъакс, «Муфтий Маҳмудхўжанинг сафари ҳақида ўзимнинг фикрим» сарлавҳасида ўз ўйлаганларини шундай баён қилган:

«Муфти Маҳмудхўжа ва рафиқлари сафарининг сири ва асрори ҳеч кимга маълум бўлмай қолди. Булар бу сафардан мақсадларининг нима эканлигини ҳеч бир кишиға англатмағонлар. Бу тўғрида халқ оғзига тахминий кўб сўзлар тушди: «Булар ҳажға борар эмишлар», ё «Булар Ҳиндистонга бориб инқилоб қилмоқчи эмишлар» ёки «Булар болшевиклар тазйиқидан қочмишлар» каби сўзлари бу сабаблар аҳволидан хабардор одамлар олдинда мантиқий сабаб бўла олмайдур. Буларнинг шахсларига балозат (?) бирон фалокат воқеъ бўлгон йўқ эдики, Самарқанддан қочсунлар.

Ўзимнинг хусусий фикримча, бундай бўлса керак:

Болшевик исминдан Самарқандда ва Туркистоннинг бошқа шаҳарларида кўб тартибсизликлар бўлди. Баъзи-бир ишларни муфти Маҳмудхўжа маҳаллий ҳукуматга ё Тошкандга бориб, маъруза бериб, ислоҳ қилдириб турди. Осипуф воқеасидан сўнгра ҳеч ким ҳеч нарсани тингламайдургон бўлди. Шўролар ҳукуматининг ҳақиқий пургроми ва Москванинг хато ҳаракати Маҳмудхўжа ва Мардонқулларга маълум эди. Эҳтимол, булар Москвага бориб, Туркистоннинг фожиали ҳолларини марказ ҳукуматига маъруза қилиб ислоҳот ражо қилмоқчи бўлсалар, зотларни танийдурғонга маълумдурки, булар ҳақ ва юртнинг манфаати учун ҳар бир таҳликани кўзга оладурғон эрлар эдилар. Ҳар ҳолда, бизнинг бу фикримиз бир занн ва тахминдур.

Садриддин АЙНИЙ».

Бу кўчирма Беҳбудийнинг кетишга мажбур бўлганлигини яна бир бор тасдиқлайди. Фикримизча, Беҳбудий Москвага бормаси. Чунки бундан бир йил аввал «Қўқон мухторияти» яксон қилингач ва бу ҳол болшевиклар томонидан хато деб тан олинмагани учун Беҳбудийга катта сабоқ бўлиши керак эди. Эътибор берилса, Беҳбудий чиқиб кетгач, биринчи хабардаги бир ном — «турк қардошларимиздан муаллим Наъим афанди» «Васиятнома»да ҳам, Ҳожи Муъиннинг бошқа мақолаларида ҳам тилга олинмайди. Нега? Нега ҳамроҳ бўла туриб, Беҳбудий ёзган васиятномага Наъим афанди ҳам «Мардонқул ва Муҳаммадқул афандилар» қаторида имзо чекмаган? Нега, уч-тўрт тахминлардан айнан «ҳажга кетган» деган хулосага келади Ҳожи Муъин? Нега?...

Садриддин Айнийнинг «хусусий» фикрича, «Москванинг хато ҳаракатлари Маҳмудхўжа ва Мардонқулларға маълум эди». Муҳаммадқул нега тилга олинмади? Демак, Мардонқул асосий шахслардан бири. Хўш, Мардонқул аслида ким эди?

Саволларга жавоб излашни охиргисидан бошласак айни муддао бўларди. Изланишларимиз шуни кўрсатдики, совет замонида «сўл эсер» деб ном олган Мардонқул Шомуҳаммад чор Россиясининг Бухородаги сиёсий агентлигининг қора рўйхатида турган экан. Унда «Иттиҳод ва тараққий» жамиятининг Туркистон вилоятларидаги барча аъзолари рўйхати ҳам мавжуд. Жумладан, Самарқанддаги «Иттиҳод ва тараққий»чиларнинг бошида Мардонқул Шомуҳаммад турганлигини кўрамиз (Ўзбекистон Давлат архиви, 3 - фонд, 2 - рўйхат, 150-иш, 4-бет). Комиссиянинг хулосасида ҳам Мардонқул Шомуҳаммад бир неча бор Туркияда бўлганлиги, бир неча вақт у ерда яшаганлиги, шунингдек, ўз юрти равнақи учун курашган киши сифатида баҳо берилади. Бундан на Мардонқул Шомуҳаммад ва на Беҳбудийнинг Москвага ҳақиқат сўраб боришлари аён бўлади.

М. Ваҳобовнинг фикрида ҳам асос бордек кўринади: «Парижда I-жаҳон уруши ғолиблари — Антанта давлатлари ўртасида Версал конференцияси давом қилаётган пайтда «Миллий иттиҳод» ташкилоти топшириғига мувофиқ маҳаллий миллатчилардан бир группаси Парижга юборилди. Беҳбудий ва Мардонқул Бухоро орқали Эронга ўтиб, у ердан Парижга бормоқчи бўлиб йўлга чиқди. Уларни Бухоро амири Қарши шаҳрида қамоққа олди ва ўлдирди. Улар юборган иккинчи гуруппа вакиллар эса, Полша чегарасида Совет органлари қўлига тушиб орқага қайтарилди...» («Ўзбек социалистик миллати», 323-бет).

Дарҳақиқат, Оврупо тарихига мурожаат қилсак, худди шу пайтда Париждаги йиғинга тайёргарлик кўрилаётган вақт эканлигига гувоҳ бўламиз.

Уларга аза очилгач, ҳеч бир жойда «Туркия» номи ишлатилмайди. «Турк муаллими Наъим афанди» ҳақида ҳам ҳеч бир сўз айтилмайди. Чунки бу даврда Урта Осиё ва Кавказга Туркиядан ҳарбий ёрдам кела бошлаган, яъни Туркия болшевикларнинг ҳам душманига айланганди. Шунинг учун «Васиятнома»да Наъим афандининг имзоси йўқ.

Комиссиянинг хулосасида Беҳбудий ва унинг дўстлари «асрорангиз суратда» ғойиб бўлганлари айтилади. Мусулмон киши бирор жойга сафарга отланса, албатта, оиласи билан хайр-хўш қилади, агар сафар хатарли бўлса розилик сўралади. Демоқчимизки, Беҳбудий қаёққа кетаётганлигини уйдагиларга айтган (ахир узоқ сафар учун тайёргарлик кўрилади), фақат борадиган жойлари ҳукуматга маъқул бўлмаганлиги туфайли сирлигича қолиб кетган. Фикримизча, Беҳбудий ва унинг ҳамроҳлари қаерга борища ҳам Туркия орқали ўтишни режалаштиргандир. Чунки ўшанда ҳақиқат сўраладиган жой Туркия ёки Биринчи жаҳон урушида ғолиб чиққан Антанта давлатлари бўлиши мумкин эди.

Беҳбудийнинг ўлимидан кейин у ҳақда энг кўп ёзган ва қайғурган инсон Ҳожи Муъин бўлди. Халқнинг орасида юрган барча тахминларни газетада ёзган ҳам унинг ўзи. Нега у шунча тахминлар ичидан айнан «ҳажга кетган» деган хулосага туриб олди? Аввало, Ҳожи Муъин Самарқандда чиқиб турган «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг муҳаррири эди ва у бўлаётган ўзгаришлардан, қисқаси, сиёсатдан хабардор эди. Шовинист болшевикларга Беҳбудийнинг ҳақиқат сўраб Туркияга ҳам, Москвага бориши ҳам ёқмасди, албатта. Шунинг учун Ҳожи Муъин Садриддин Айнийнинг «Москвага кетмоқчи эди», деган фикрига ҳам, «Ҳиндистонга инқилоб қилгани» кетганлигига ҳам қўшилмасдан, келгуси, яъни 1921 йили Беҳбудий чиқиб кетган кунининг икки йиллигига бағишланган газета сонида «Васиятнома» хабари чиққач, «ҳажга кетаётганди» деган хулосада туриб олади ва унга ҳеч ким монеълик қилмайди. Чунки энди вазифа — Беҳбудийнинг пок номини келажак авлод учун асраб қолиш эди.

Дарвоқе, «Васиятнома» ҳақида яна бир маълумот. Бу мақола биринчи бўлиб «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг 1921 йил 29 март сонида босилган экан. Биз ушбу кунгача Ҳожи Муъиннинг бу мақоласини «Инқилоб» журналида 1922 йил 7 январ санаси билан ўқиб келаяпмиз. Мақоланинг илгарироқ босилганлигини аниқлаганимиз унчалик аҳамиятли бўлмаса-да, «Инқилоб» журналидаги бир қисқартиришнинг биз учун зарур томонлари бор, деб ўйлаймиз. Аниқроғи, «Инқилоб» журналида мақоланинг охирги абзаци тушиб қолган, яъни мақола шундай тугайди: «Ҳожимурод афандининг ўзи ҳам мазкур вақтда 15 нафар одами ила қўлга тушгон экан. Лекин буларга эртаси шўро ҳукуматининг аскарлари бориб қутқаргонлар ва исёнчилар ила амир одамларини маҳв ва паришон этганлар».

Мазкур газетадаги аввалги мақоламизда («Беҳбудийни қатл этган ким?») масалага ойдинлик киритиш учун «ўртоқ Ҳожимурод» ва «аксил ҳаракатчилик вақтида исёнчилар (?) тарафидан ўлдирилган Солиҳхон шахси батафсил ўрганилмоғи керак», дейилганди. Ҳожи Муъиннинг юқоридаги фикри масалага анчагина ойдинлик киритади, яъни «ўртоқ Ҳожимурод» ҳақиқатан ҳам қизил аскарлардан бўлиб, Бухоро амирлиги ҳудудидаги бу исёнлар болшевикларга қарши қаратилган эди.

Бу пайтда халққа тушунтиришнинг энг осон йўли театр эди. Ахир, «Падаркуш»нинг шов-шуви қанчалар узоқ чўзилганлигини давр матбуотидан билсак бўлади. Театрдан чор Россияси ҳам, болшевиклар ҳам жуда яхши фойдаланишганди. Демак, «ўртоқ Ҳожимурод» Беҳбудий ва ҳамроҳларининг ўлдирилишини «театр шаклида тартиб этуб, отини «Мaориф қурбонлари қўйғон».

Бу пайтда Бухоро амирлигида нима воқеалар содир бўлаётган эди? Бу ҳақда У. Рашидов шундай ёзади: «1920 йил августнинг охирида Туркистон фронти қўшинлари (қўмондони М. В. Фрунзе) 25-30 минг кишилик армия билан Бухорога ҳамма томондан ҳужумга ўтди, тўплар, аэропланлар ёрдамида шаҳар ва унинг атрофлари қаттиқ бомбардимон қилинди. Натижада Амир Олимхон шаҳарни ташлаб Шарқий Бухорога қараб кетди. 2 сентябрда шаҳар тўлиқ қизиллар қўлига ўтди. 28 августдан 2 сентябргача давом этган Бухоро операцияси натижасида минг-минглаб одамлар нобуд бўлди» («Бухоро босмачилари аслида ким эди?». «Мулоқот» журнали, 1994 йил, 11-12-сонлар). Бухоро рус қўшинлари томонидан таланди, хўрланди. Ана шундан кейин халқ болшевикларга қарши қўзғалди ва бу ҳаракатлар 1924 йилгача давом этди. «Маориф қурбонлари»нинг қўйилиш муддати 1920 йилнинг охири — 1921 йилнинг бошларига тўғри келади. Беҳбудийнинг ўлими нимага хизмат қилганлигини энди тушуниб олаверинг.

Кўнгилдаги гумонлар ғолиб келаверади. Ахир бундан кейин ҳам Советлар мамлакатида Киров, Маяковскийларнинг ўлими болшевиклар сиёсатига хизмат қилгани ҳақиқат-ку! Аслида, қотилликнинг сабабчилари ҳам уларнинг ўзлари эдилар. Беҳбудийнинг ўлимида ҳам уларнинг қўли борлиги шубҳасиз. Туркистоннинг маҳаллий аскарларини «босмачи»ларга қарши қўйиш учун ҳам Беҳбудий ўлдирилиши керак эди. Юқорида айтганимиз, болшевикларнинг «Хорижия комиссарияти воситасида Мусулмон ўлка бюросининг Беҳбудий афанди ҳақида сўрағон саволига» Бухоро ҳукуматининг «Маҳмудхўжа Беҳбудийни ҳибсдан чиқариб, узатиб эдик», деган гапидан сўнг ким кўпроқ хавфга тушади?

Қолаверса, русларнинг «Наука и просвешчение» журналидаги «Туркистонда мусулмон мактаблари» мақоласида шундай хулосани ўқишимиз мумкин: «Маҳмудхўжа Беҳбудий уч йил бурун жоҳил муллалар ва рус оқ гвардиячилари томонидан асабийлаштирилган Бухоро амирининг чангалида бевақт ҳалок бўлди» (1922 йил, 1 - сон).

Аслида болшевиклар томонидан ёзилган бу хулосанинг бошига «Бизнинг зуғумларимиздан оҳ чекиб, дунёдан ёрдам сўраб кетаётган» деган гаплар ҳам қўшилса мантиққа тўғри келарди. Савол туғилади: Беҳбудий афандини ҳукуматдорларнинг қай бири яхши кўрар эди? Оқ гвардиячиларми? Ахир у мухториятни ёқларди-ку! Болшевикларми? Уларнинг сиёсатига азалдан қарши эди-ку! Амирми?.. Ахир Ф. Хўжаев бошлиқ жадидларнинг болшевиклардан ёрдам сўраганидан амир ғазабда эди-ку!..

Беҳбудий ортиқчамиди бу дунёда?! Ҳайҳот, дея қичқиргинг келади. Шундан бўлса керак, Садриддин Айний ҳам 1920 йили «Меҳнаткашлар товуши»нинг ўша махсус сони 4-саҳифасида «Беҳбудий руҳина иттиҳоф» шеъри билан фарёд солиб чиқади. Келинг, шеърнинг айрим мисраларини яна бир бор ўқийлик. Унда Беҳбудийни сиғдирмаган фоний дунёга нисбатан ҳам фарёд сезилиб турибди.

Сани мундин буён, Турон кўролурми, кўролмасми?!.
Санинг мислингни Туркистон, тополурми, тополмасми?!.

...Ватан авлоди ёд этди, сани ҳурматла шод этди,
Ва лекин интиқомингни ололурми? Ололмасми?!.

Жаҳонда зулмдир зоҳир, жаҳон хунхўр, жаҳон жоҳил,
Жаҳондин бир замон охир, ситамгарлик йўқолмасми?!.

Беҳишт ҳури ва ғилмони, санга ҳақ айласун эҳсон,
Санга раҳмат, санга ғуфрон худойим етказолмасми?!.

Ҳалим САЙИД

СОҲИБҚИРОННИНГ XX АСРГА САФАРИ

Китоб ҳам инсонга ўхшаб туғилади, дейишади. Унинг ҳам тақдири, бахти ва бахтсизлиги бор. Бу — уни яратган муаллифнинг энг аввало худо ярлақагани ё ярлақамаганига боғлиқ. Худо ярлақаган одамда идрок, фаросат, меъёр ва қобилият бўлади. Бу белгилар мавжуд бўлгани ҳолда у ўз устида қунт ва сабот билан тинимсиз ишлайди, ўзидан олдин ўтганлар меросини, уларнинг ютуқ ва камчилигини теран тушунади. Энг муҳими — истеъдод. Истеъдод бўлса, кўз равшан кўради, бировнинг дардига ҳамдард бўла оласиз, фаҳм-фаросат ўткир бўлади.

Бу билан ўртачароқ асар ёзганларнинг меҳнати зое кетди, демоқчи эмасман. Ахир, бир шаҳарни олишда ҳамма жангчи қатнашади. Ғалабага ҳаммаси ўзига яраша ҳиссасини қўшади-ю, аммо қаҳрамонлар бармоқ билан санарли бўлади. Шу ақидага чидай билиш керак. Акс ҳолда ҳаётнинг завқи ҳам, ижодий меҳнатларнинг завқи ҳам сезилмайди.

Мана, бизнинг даврга келиб, мустақиллик шарофати билан рост гапириш имконияти анча кенгайди. Юз-хотир қилиб ўтирмай, тўғрисини айтишга энди чинакамига ўргансак арзийди. Лекин айтиш ва айта билиш одобини, иззат чегарасини сақлаш ҳар бир зиёлининг ички маданиятини белгилайди, албатта.

Мен ушбу мақоламни бир китобхон сифатида битаётирман. Демоқчиманки, бу менинг фикр-мулоҳазаларим.

Таниқли ёзувчи Евгений Березиковнинг рўмон-хроника деб аталган «Улуғ Темур» китоби (Тошкент, «Ўқитувчи», 1994, рус тилида) менда яхши таассурот қолдирди. Рўмонни ўқий бошлаганингизда кўзингиз қуйидаги ҳикматларга тушади: «Ҳаёт — бу синов, ҳар ким бу синовдан ўзича, ўзига хос сўқмоқ солиб ўтади. Юзаки қараганда, ҳаёт бетартибдек кўринади. Аммо босилган ҳар бир қадамда мантиқ бор...» Дарҳақиқат, бу оламда ҳеч ким ўзича, ўз ҳолича яшолмайди, жамият, одамлар, ҳаёт оқими, тақдир ҳукми... Амир Темур ҳам ушбу оламда зиммасидаги буюк вазифаларни бажарди. Шундоқ экан, «Инсон тақдири шунчаки гап эмас, фавқулодда бир ҳолат эмас, чунки жамият тараққиёти инсонларга боғлиқ нарсадир. Тарих эса буни доим қайд этиб боради. Халқини етаклаб борувчи раҳбарлар шу боисдан фавқулодда пайдо бўлмайдилар. Йиллар давонидан ўтиб, олий мақсад йўлига отланадилар». Зеро, Амир Темурга баҳодирлик унвони бериларкан, падари Тарағай Баҳодир ўғлига шундай ўгит беришга ошиқди:

— «Амир Темур, бугун барлос уруғидан сен баҳодирликка сазовор бўлдинг. Икки қулоғинг ва бутун вужудинг билан эшит ва ёдингда сақлаб қол. Биринчидан: ўзингнинг ўтмиш авлодларингни доим қадрлаб ёдда тут». Тарағай Баҳодир ўз ота-боболарининг етти авлоди исми-шарифини санайди. Бу бурч — ҳар бир инсон етти пуштини албатта билмоғи шарт. Шунда унинг кимлиги ҳаммага аён бўлади. «Иккинчидан, шариатни ардоқлашни сенга мерос қолдираман! Аллоҳ ёдингда бўлсин. Аллоҳнинг бандаларига раҳмдил ва шафқатли бўл! Учинчидан: Биз Аллоҳнинг қуллари эканимиз ёдингда бўлсин. Аллоҳ неки ато этса шукур қилишга одатлан. Аллоҳга шукрона айтишдан тинма. Унинг муборак номини такрорла ва унга сажда қил. Унинг измида бўл ва неники у лозим кўрмаса, ундан ўзингни олиб қоч. Тўртинчидан: қон-қардошлик ришталарини узма. Ҳеч кимга зулм қилма. Кимки сенга садоқат билан хизмат қилса, саҳий ва мулллик билан жавоб қил. Ўзингни сабр-қаноатга ўргат. Ҳар инсонга шафқатли ва кечиримли бўл.

Темур отаси ўгитларини диққат билан тинглаб, ўрнидан туриб, унга таъзим қилди...».

Китобни ўқиб ва жаҳонгирнинг ҳаётидан воқиф бўлиб, у ота ўгитларини бутун умри давомида пок ва мусаффо олиб ўтганига иймон келтирамиз.

Шунинг учун у катта-кичик жангларда ё тақдир тақозоси билан туркман саҳросида зиндонга тушиб ётганида ҳам ўкинчга тушмайди. Чунки унинг тушига авлиё кириб туради, мадад беради ва у ўз кучига, яратганнинг илтифотига ишонади. Гоҳида эса ўзини башоратчи авлиё ўрнида кўриб, тинмай тадбир излайди, атрофидаги одамларни ўзига қарата билади. Лекин у ҳам Аллоҳнинг бандаси. Буни тан олади. Енгилмас саркарда, қаҳрли шоҳ бўлиш билан бирга атрофидаги одамларга ён босишни билади. Балхда Ҳусайнни тор-мор келтирганда унинг хотинлари, тўғрироғи, севикли хотини Сарой Мулк хоним билан бўлган суҳбат ғоят мароқлидир.

— «Менинг хўжам Ҳусайн сендан қўрқарди, соҳибқирон. Ҳозир мен ҳам сенинг қаҳр-ғазабга тўла товушингни эшитиб турибман. Мен сенинг хоҳишингнинг қули бўлгунча ўлимни афзал билдим».

Темур бу гапдан аччиқланмади. Сарой Мулк хоним қўйган шартларни бажарди. Никоҳдан ўтиб, у аёл Темурга хотин бўлди. Темур улуғ инсон эди. Унга шунчаки ҳузур-ҳаловат, фармон, ов гашти етарли эмасди. Ҳокими мутлақ бўлиш унга шунчаки ўйинкулги учун керак эмасди. У ўз измини мустаҳкам, яшашга қобил давлат барпо қилишга, қўшни давлатлар хоҳлайдими, йўқми, ҳурмат қилишга, у билан ҳисоблашишга мажбур салтанат қуришга бахш этди. Бу осонликча бўлмади. Ҳалол йўл билан ёвни босқичма-босқич енгиб аввалига Мовароуннаҳр, кейинча Хоразмни қайта қўшиб олгач, Турон деб аталмиш буюк салтанат барпо этди.

Лекин китоб муаллифи Амир Темурни фақат салтанат соҳиби, вазмин ва талабчан ҳокими мутлақ сифатида таърифлашдан йироқ. Уни инсон, ҳатто хонадон бошлиғи сифатида таърифлайдики, кишида соҳибқиронга самимий, илиқ меҳр туйғулари жўш уради. Унинг гўзалликка ошиқлик туйғуси қалбларимизга кўчади. Унга хайрихоҳлик, уни бу йўлда ҳам қўллаб-қувватлаш ягона мақсадимиз бўлиб қолади.

Муаллиф Амир Темурни гўзаллик туйғуси камол топган, ҳиссиётлари нозик инсон сифатида ҳам кўрсатади. Гоҳо Турон шоҳи гўзаллик олами олдида гўдакдек лол ва бенажот қолади. Темур урушга нафрат билан қараган: «Икки томон бир-бирига қирғин келтирар экан, олам юпун ва ночор қолаверади», деган. Аммо ўз замонаси шароитидан келиб чиқиб, доимий хизматдаги аскарни тинимсиз маҳоратга ундаган... Темур Мовароуннаҳр амири бўлган кунларда ўзининг пири Абу Бакр Тайободийдан мактуб олади: «Шон-шараф соҳиби Темур, — деб бошланган хат, — Аллоҳ марҳамати ила сен Мовароуннаҳр шоҳи бўлдинг. Энди тожу тахтинг муқаррар бўлмоғи учун Аллоҳ оламни қандоқ бошқараётган бўлса, шундоқ йўл тутмоғинг шартдир. Қўл остингдаги одамлардан бохабар бўл. Ҳар ким ўз зиммасидаги вазифасини сидқидилдан адо этсин. Ортиғига уринмасин...».

Хат Темурга ёқди. Чунки ушбу мактуб унинг ўй-хаёлларига монанд эди. Шу сабаб бўлиб, давлат бошқарув қонунларини тузди. Қонун аввалида: «Талабчанлик ва қонунга итоат — юртбошининг асосий иши бўлиши лозим»лигини ёзди.

Асар катта овга чиқиш маросими тасвири билан якунланади. Бунда ҳам рамзий маъно бор. Амир Темур Турондаги ишларни изга солди. Қирғин-баротларга чек қўйди. Халқ фаровонлигига эришди. Туронга четдан тумшуқ суқиб, эл тинчлигини бузувчилар даф қилинди. Оқсарой Шаҳрисабз безаги бўлиб қад кўтармоқда... Энди Амир Темурни яқин-йироқдаги давлатлар яшаш тарзи қизиқтира бошлади. Катта овга чиқиш муддати етди. Рўмон шундай рамзий маъно билан хотима топади: «Аллоҳнинг марҳамати ила Темур эрта бўлажак катта овни бошқариш вазифасини ўз зиммасига олди. Эртага балки бу ов неча йилларга чўзилиб кетиши мумкин. Яратганнинг ўзи ушбу катта овга йўл кўрсатмоқда...».

Амир Темур катта йўл олдида. Авжи кучга тўлган, ақл-заковати пешланган, ҳаёт заҳматларини кечган, яхши-ёмонни кўрган шаҳаншоҳ. Бу ҳақда китобга сўзбоши ёзган олимимиз Бўрибой Аҳмаднинг таърифини ўқиб юрагингиз фахр туйғусига тўлади. Зеро, Амир Темур шундоқ буюк салтанатни тиклаб кетмаганида биз ўзбеклар бунчалар ғурурга ошно бўлиб, кўксимизни кўтариб юра олармидик?! Улуғбек юлдузларга сирдош бўла олармиди?! Буюк Алишер Навоий кўзга суртгудек дурдоналарни қолдира олармиди?! Шаҳаншоҳ Бобур ва унинг авлодлари Ҳиндистон тупроғида Тож-Маҳални қуриб, меъморчилик кўзгусига айлантира олармиди?!

«Улуғ Темур» катта китобнинг биринчи қисмидаёқ таассурот қолдиради, инсонга ғурур туйғусини, яшашга интилиш туйғусини ато этади. Шундоқ экан, демак, унинг муаллифи ёзувчимиз Евгений Березиковга тасанно айтмоқни сидқидилдан бажо келтирамиз.

САЙЁР

ШУКРУЛЛО,
Ўзбекистон халқ шоири

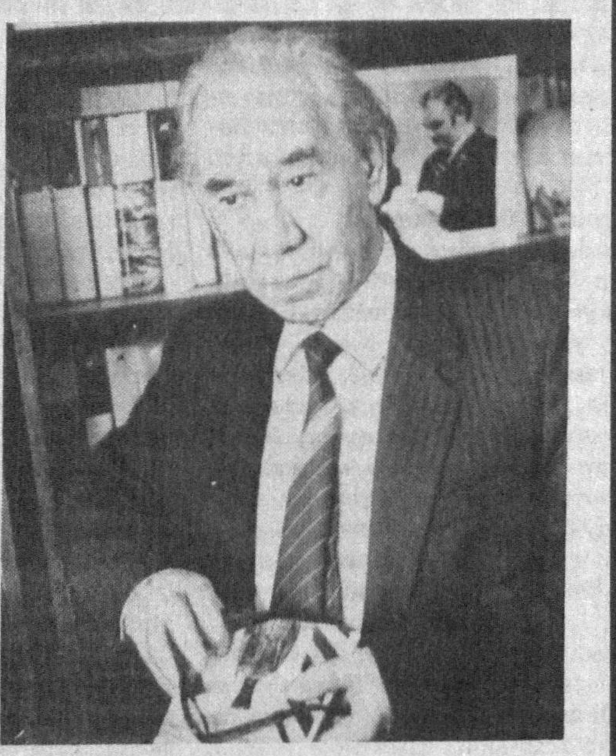

ИЛОҲИЙ МУҲАББАТ

Мен сени севгандим уйқусиз тунлар,
Сендан ўзга менга йўқ эди дунё.
Қалбимда сен ҳоким эдинг бутунлай,
Дунёда ҳеч қувонч йўқ эди гўё...

На амал-мартаба, на молу давлат,
Ва на суриштирмоқ теги тахтингни...
Қалбимда бир сенга бўлган муҳаббат,
Фақат кўрар эдим сенда бахтимни.

Сенинг юзларингда на пардоз-андоз,
На олтин, дурлардан бўлган тақинчоқ.
Фақат кўзларингда қизларга хос ноз,
Фақат боқишларинг эди тортинчоқ.

Нақадар илоҳий севги эди бу!
Нақадар беғубор, нақадар холис!
Дунё ташвишлари, машаққатлари
Хаёллардан эди бутунлай олис.

Туну кун қалбларда фақат муҳаббат,
Ҳеч нарса йўқ каби севгидан ўзга.
На қўрқув, на ваҳм, на бирор даҳшат...
Ўлим кўринмасди ҳаттоки кўзга!

Илк севги нақадар беғубор, тоза!
Билмовчи нелигин таъмаю қўрқув,
Мана шу севгига асл андоза,
Ҳақиқий, илоҳий, муҳаббатдир бу!

ХОТИНЛАР ТАБАССУМИ

Яркираб чиқди қуёш,
Теварак нурга тўлди,
Аммо, менинг қалбим-чи,
Заррача ёришмади.

Қуёш кулиб чиқди-ю
Аммо хотинимни-чи,
Қовоғи осилганча
Булутдан қолишмади.

Хотинлар кулгусидан
Гўзалроқ нима ҳам бор.
Қовоқ солишларидан
Азоброқ нима ҳам бор!

Тонгда гулзорга чиқсам,
Гуллар кулиб турибди.
Ранг-баранг капалаклар
Нурдек учиб юрибди.

Ҳамма ёқда гўзаллик,
Ҳамма ёқда табассум.
Қовоқ солиб турибди
Не учундир хотиним.

Хотинлар кулгусидан
Гўзалроқ бор нима ҳам!
Улар табассумисиз
Зулматдир ёруғ олам.

Хотинлар чеҳрасидан
Кулгу ҳеч аримасин.
Ўзлари қариса ҳам
Кулгуси қаримасин.

ИНСОФ

Яна баҳор келди, қадрли дўстим,
Сенинг ҳам қалбингга кирдими баҳор!
Ахир, бу кунга ҳам етмайди ҳар ким,
Бунга етганлар бор, етмаганлар бор!

Мавжудотни қара, мавж уриб кетди.
Гўё назаримда табиатда тўй.
Қишки булутлар ҳам кўкни тарк этди.
Эски гиналарни дўстим, сен ҳам қўй!

Дўстим, нима ҳам бор, дунёда боқий,
Ўткинчи дунёнинг фарзандларимиз.
Беш кунлик умримиз бор экан токи,
Не бўлгай, юз бурсак, яхшиликка биз!

Ҳатто бугун қушлар эркалик билан
Тумшуқларин чўзар бир-бирларига.
Муҳаббат боқийдир, дўстгинам, инон!
Ёлғизлик хуш келмас ҳатто тангрига.

Айқириб оқмоқда баҳор сувлари,
Оқиб кетмоқдадир хазонлар, хаслар.
Қушларнинг сайроғи ва ку-кулари
Кўнгил ғуборин ҳам супириб ташлар.

Сенинг ҳам қалбингга кирдими, баҳор!
Март 1995

* * *

Жимжит... Қор остида ётар қабристон...
Дунё ташвишидан бутунлай холи.
Бир дамгина тўхта, назар сол инсон!
Ўйла не кечмоғин банданинг ҳоли.

Жимжит, қор остида ётар қабристон...
Эшитилар на бир фиғону нола!
Кечаги ҳаётдан нолиган инсон,
Тақдирин тангрига этмиш ҳавола.

Жимжит, қор остида ётар қабристон,
Тақдирга айтгандек гўё шукрона.
На шуҳрат алами, на гуноҳ, на шон,
Тинчлик... ва сокинлик. Битта хилхона!

Нақадар сокинлик — атроф оппоқ қор...

* * *

Сарҳисоб қил, яна қанча умринг қолди?
Эрта тонга етар қанча нуринг қолди!
Не ҳаловат топдинг амал-мартабадан
Кўз-кўз қиларлик қандай ғуруринг қолди!

* * *

Умид бирла яша, ноумид шайтон,
Балки шу учунми тинчимас инсон,
Қаноат қилмайин югурмоқлик ҳам
Шайтон амримасми, ахир эй, Раҳмон!

* * *

Чумчуқ шохга қўнди,
Шохдан шохга ўтди,
Липпа ерга тушиб
Чўқиб қочди дон.
Турналар ўтмоқда,
Сен-чи, ер титиб
Насиба излайсан
Қанотсиз Инсон!

Насибасини териб
Қушлар учмоқда.
Насибасин териб
Учмоқда эркин.
Инсон, сен умрбод
Тинмай тер тўкиб
Шундай эркинсан,
Қушлардек лекин...

НАВРЎЗ МУБОРАК

Бағримизга тегди кўклам шамоли,
Юлдузлар самода чарақлаб кетди.
Кўзни қувонтирар ойнинг жамоли,
Яна умримизнинг баҳори етди.

Бугун ой яркирар мовий самода,
Бугун еру кўкда наврўзи олам.
Бугун тонг отгунча ҳар хонадонда,
Улфатлар базми-ю қадрдонлар жам.

Тонггача маҳалла чойхонасида
Қирқ қулоқ қозонда ковланар ҳалим,
Ҳалим-у сумалак баҳонасида
Дийдор кўришдилар деҳқон-у олим.

Ўзбекнинг неки бор урф-у одати
Меҳру оқибатдан фақат нишона.
Ўзбекнинг ҳамиша чопсин омади,
Баҳорги қуёшдек бўлсин пешона.

Умрнинг баҳордан бошланиши ҳам
Хайрли эртадан берилган дарак.
Бахтга йўлдош бўлсин бу йилги кўклам,
Менинг буюк халқим, Наврўз муборак.

Ҳайнрих ҲАЙНЕ

БУ НАВОДАН ГУЛЛАГАН ДУНЁ

Буюк олмон шоири Ҳайнрих Ҳайненинг «Қўшиқлар китоби» назм мухлислари орасида айниқса машҳур. Яқинда таниқли шоир Абдулла Шер шу манзумага кирган шеърлардан катта бир туркумини олмон тилидан ўзбекчага ўгирди. Улардан айримларини эътиборингизга ҳавола қилмоқдамиз.

***

«Пайдо бўлган булбул аввало
ва чах-чахлаб куйлаб юборган.
Бу наводан гуллаган дунё,
Майса яшнаб, куртаклар ёрган.

Сўнг кўксини чўқиган булбул,
Юрагидан томган қизил қон.
Ҳар томчидан униб атиргул,
Ишқ қўшиғи бошланган шу он.

Булбул қушлар дунёсига бахт
Ато этди қонини тўкиб;
Ишқ қўшиғи тўхтаса қай вақт
Дунё қаърга кетади чўкиб».—

Шундай дея чумчуқ берар гап
Эман узра ўз макёнига.
Макёни ҳам тинглар маъқуллаб,
Тухум босиб ошиёнида;

У бекадир, ройиш макён у,
Гап қайтармас олақашқага;
Чол чумчуқнинг энди бори шу,
Ярамайди гапдан бошқага.

***

Чиқиб олиб тоғ чўққисига
Бериламан йиғлоқ туйғуга:
«Нега энди қуш бўлмадим мен?!»—
Ёш тўкаман ботиб қайғуга.

Нега энди қалдирғочмасман,—
Мен сен томон учардим дарҳол
ва деразанг рўпарасига
Ин қурардим бешак, ойжамол.

Нега энди булбул эмасман,—
Мен учардим сен томон мамнун
ва энг ёниқ қўшиқларимни
Сенга атаб куйлардим ҳар тун.

Нега энди чуғурчуқмасман,—
Мен қўнардим бориб кўксингга.
Чунки бемор чуғурчуқларни
Даволамоқ одатдир сенга!

***

Маҳбубамдан айро тушган кун.
Мен кулгуни унутдим бутун.
Мени ҳануз нўноқ ҳазилкаш
Кулдиролмай, шўрлик дили ғаш.

Маҳбубамдан айро тушган дам
Мен унутдим ёш тўкмоқни ҳам;
Юрак тўла кўзёшу фарёд,
Йиғлолмайман мен эса, ҳайҳот!

***

Билганида гуллар мабодо
Юрагимнинг жароҳатини
Йиғлардилар дардимга ошно
Аямасдан шафоатини.

Билса эди булбуллар не ҳол,—
Менинг ишқим таъмаларини,
Куйлардилар мен учун дарҳол
Энг ёқимли наъмаларини.

Билса эди ситамларимни
Олтиннигоҳ юлдузлар учиб,
Кеткизай деб аламларимни
Сўзлардилар ёнимга тушиб.

Улар билмас қайғумни аммо,
Бир гўзалга фақат у аён:
Чунки ўша, ўша бепарво
Қилмиш менинг юрагимни қон.

***

Кўзларимни қоплади зулмат,
Лабларимда қўрғошин сукут,
Муз қотганча ақлу юрагим
Мен ётардим қабрда унут.

Билолмайман, мен қанча фурсат
Ётдим ўлим хобида тағин.
Уйғондим-у, бироқ сасингни
Шундоққина тингладим яқин:

— Наҳотки сен турмассан, Ҳайнрих?
Боқ: қутлуғ кун! Нур сочар қуёш.
Барча ўлик янги ҳаёт деб,
Ўз қабридан кўтармоқда бош.

— Насиб этмас менга қўзғалмоқ,
Ёруғ кунни кўрмоқлик, кўзим.
Сенга аён: аллақачонлар
Аччиқ ёшдан сўнгандир кўзим.

— Бўса билан, бироқ мен, Ҳайнрих,
Кўзларингдан қувай зулматни.
Сен кўргайсан фаришталарни,
Шаффоф осмон, гўзал ҳилқатни.

— Насиб этмас менга қўзғалмоқ,
Юрагимдан, гулим, сизар қон.
Сен етказган азоб, жароҳат
Битмагандир унда то ҳамон.

— Рухсат айла, қўлимни, Ҳайнрих,
Юрагингга қўяй мен аста.
Шу ондаёқ қон ҳам тўхтагай,
Азобинг ҳам йитгай бирпасда.

— Насиб этмас менга қўзғалмоқ,
Силаб бўлмас чаккамни, кўзим.
Чунки уни биз айрилган кун
Бир ўқ билан тешганман ўзим.

— Кокилимни, англагил, Ҳайнрих,
Мен чаккангга босгайман, шу дам —
Жароҳатинг кўзи ёпилиб,
Сен тургайсан, тўхтагай қон ҳам.

Овоз шундай майин эдики,
Ширин эди шунчалар тилак,
Менда бирдан туғилди такрор
Қўзғалмоққа, яшашга истак.

Фавворадек, бор жароҳатдан
Қон отилиб ногоҳ шу фурсат,
Мўъжизани кўрки, тирилдим
Мен сени деб, эзгу муҳаббат!

«ИШОНЧИМНИНГ СЕН ВАФО ТОҒИ»

Қадим-қадимдан буён севги, садоқат, меҳр-оқибат туйғулари миллатимизнинг қон-қонига,жисми-жонига, урф-одатига сингиб кетган. У ҳамиша муқаддас саналиб, инсонийликнинг энг покдамон пештоқида асраб-авайлаган, ардоқланган.

«Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Тоҳир ва Зуҳра» сингари бир қанча достонларнинг яралиши халқимизнинг маънавий кўзгусига покиза қалблар акс садосига айланди. Мазкур ишқий асарларни ёдга олишим биланоқ ҳамиша ушбу достонларнинг давомчиси сифатида яратилажак замонавий «ЗУЛФИЯ ва ҲАМИД» достонининг дунёга келиши зарурдек бўлиб туюлади менга. Бинобарин, бу достон аксар ўзбек фариштасифат аёлларимиз ҳамда Ҳамид Олимжон каби буюк қалб эгалари шаънига мадҳия каби янграган бўлур эди.

Зотан бу мўътабар мавзуга илк бор шоирларимиз Эркин Воҳид ва Омон Матжонлар қўл уришганини қутламоқ керак.

Ҳамид Олимжон ва Зулфия. Улар севгиси бағоят ибратлигина бўлиб қолмай ҳар иккиси ҳам халқимизнинг энг азиз, суюкли, ардоқли шоирларидан. Уларнинг асарларидан бехабар, айниқса лирик шеърларини ёд олмаган бирор китобхон топилмаса керак. Шахсан мен Зулфия ва Ҳамид Олимжон шеърларини қайта-қайта ўқир эканман, ҳар гал қалбимда завқ тошади, юзимда нур ўйнайди, бир даража яшаргандек сезаман ўзимни. Яқинда ана шундай қироат жараёнида мен ўзимга бир янгиликни кашф этдим. Ҳамид Олимжон ва Зулфиянинг лирик шеърияти бир-бирига жуда ҳамоҳанг, бир-бирини маънан тўлдирадиган, бойитадиган ва мисли икки диалог, яъни савол-жавоб сифатида таасурот қолдирди. Гўё икки қалбдан бир садо, бир мусиқа таралаётгандек... Зеро икки ёш қалбнинг севгиси бир боғда, бир гулзорда чаппар уриб гуллаган чоғда туғилган ва балким ана шу беназир, бетакрор муҳаббат ҳар иккисини улкан шоир даражасига олиб чиққан бўлса ажаб эмас. Чунки барча эзгуликнинг сарчашмаси муҳаббатдир. Ҳамид Олимжоннинг қўшиққа айланган шеърига эътиборингизни жалб қилмоқчиман:

Энг гуллаган ёшлик чоғимда
Сен очилдинг кўнглим боғида.
Шунда кўрди кўзим баҳорни,
Шунда қалбим таниди ёрни...
Кучоқ-кучоқ гуллар терганим
Ва келтириб сенга берганим
Кечагидай ҳамон эсимда,
Ҳар сония, ҳар он эсимда.

Шоира Зулфия эса худди шоирга жавоб қилгандек қуйидаги сатрларни битади:

Гулларда учратдим сенинг кўзингни,
Оташин севгингни ўқидим унда.
Уни ўпмак бўлиб юзимни қўйдим,
Қушлар ҳам сайради шу ажиб тунда.

Ҳамид Олимжон ўз Зулфиясини бир дақиқа ҳам ўзидан, хаёлидан, қўшиғидан ва қалбидан айри қуйолмасди. Бир суҳбатда Зулфия опа шундай деган эдилар: «Мен ҳар доим уйдан Ҳамид Олимжон билан бирга чиқиб кетиб ва яна Ҳамид Олимжон билан бирга кириб келардим, яъни доим ёнма-ён, ҳамнафас бўлганмиз».

Ҳамид Олимжон ёзади:

Севги десам — фақат сен десам
Сенинг билан яшаса қалбим,
Сен десаму бутун дунёнинг
Шўришига қулоқ солсам жим.

Зулфия ёзади:

Дейдиларки сени кўрганда
Кўзларимда ёнар жонли ўт.
Ўша ўтнинг ёлқинларида
Сендан ўзга бор нарса унут...

Ҳар иккала тўртликнинг мазмуни бир-бирига нақадар уйғунлигини сезган шеърхон — бу, икки юракнинг бир хил уришидан таралган садо эканлигини сезмай иложи йўқ. Кунлар ўтган сари севги дарахти тобора чуқур илдиз отарди. Бу илоҳий ишқ сингари ҳаётга, инсонларга, яшашга, келажакка муҳаббат чашмасига айланиб борарди. Ҳамид Олимжон буни фаҳр ва ғурур билан баралла куйлашга ва севгида ўзини Мажнун деб аталишига ҳам тайёр ошиқ эди. Шоир энг сара лирик шеърларини денгиз бўйида тўлқинлар билан сирлашиб ёзганга ўхшайди назаримда. У «Соғинганда» асарида севгилиси билан висол онларини интиқ кутаётиб шундай дейди.

Ўша жилва ва ўша оташ,
Ўша кўзки, сузгун хаёлкаш,
Ўша имо, ўша ишора,
Эта бошлар юракни пора...

ёзилган ишқий шеърларнинг жавоби эндиликда унинг ҳижрон сатрларида кўрина бошлади:

Эй севгиси азиз, эй севимли ёр,
Кетма, асло кетма кўзимдан йироқ,
Гарчи тушимда ҳам сени бир кўриш
Ҳижрон кунларидан минг бор яхшироқ...

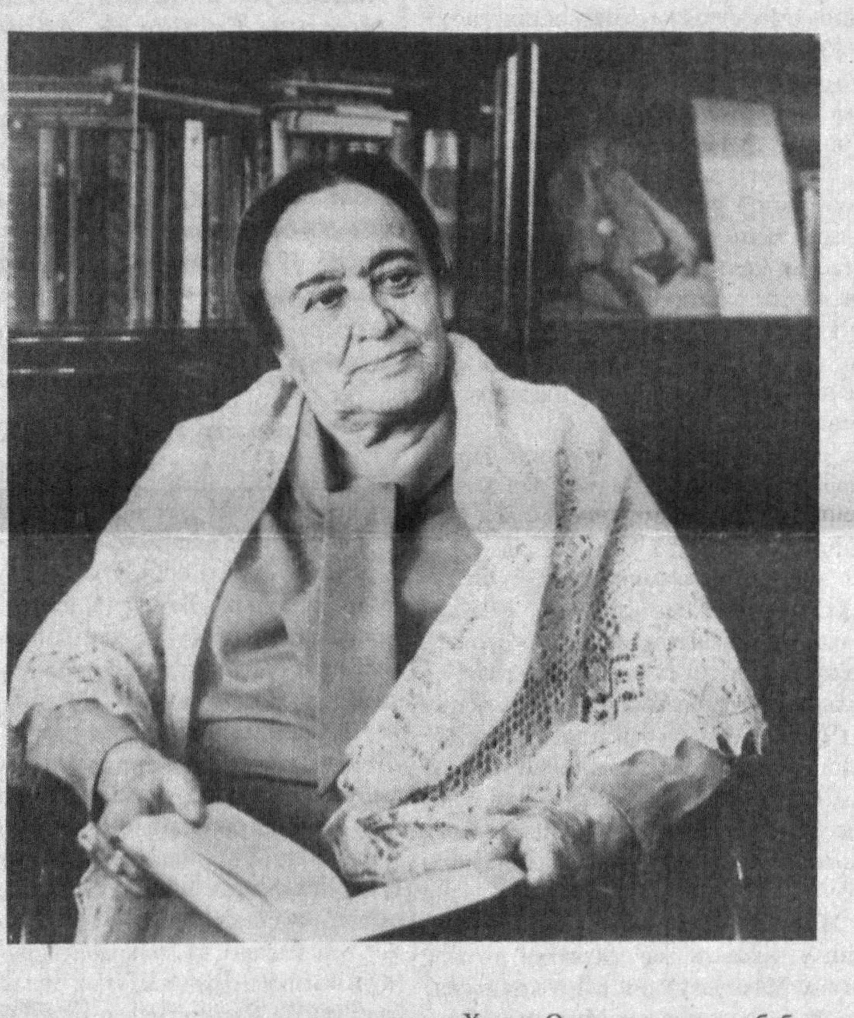

Зулфияда эса қуйидаги сатрларни ўқиймиз:

Ҳали ҳаёт такрор ўқиркан
Завққа тўлиб яйраган кўксим,
Юзингдаги улуғвор майин.
Бир жаҳонга арзир табассум,

Шоир умр йўлдошининг чеҳрасидаги жилвани қанчалик азиз тутса, Ҳамид Олимжон юзидаги «Улуғвор, майин, табассумни» Зулфия ҳам шу қадар соғинган ва шу қадар назокат ва нафосат билан ифода этаётгани сир эмас. Ҳамид Олимжоннинг «Жануб кечасида», «Ҳолбуки тун» шеърларида ҳам соғинч ҳислари, садоқат, вафони улуғлаш ғоялари ҳукм суради. Шоир баногоҳ тушида ўз аҳдидан қайтганлигидан чўчиб уйғонадида ҳаётда ўзи танлаган йўлдан асло чекинмаслигига онт ичади. Минг афсуским, икки ошиқ айтишуви узоққа бормади. Зулфиянинг бошига оғир мусибат тоши йиқилди:

Мен ишқ эдим,
Ишқдан мақсадим беармон,
Ўттизга етмай бир зарбдан уйғондим.
Кейин олтингугурт оловисимон
Кўринмас ҳижроннинг доғида ёндим.

Ҳамид Олимжоннинг фожиали ўлими шоирани ёлғиз қолдирди. Ҳали Ҳамид Олимжон барҳаёт пайтда

Ҳамид Олимжоннинг маҳбубасига «Ишончимнинг сен вафо тоғи» деб қилган башорати ўзини оқлади. Кейинчалик Зулфия денгиз қирғоқларида сайр эта туриб, яна ўз Ҳамидини, машъум жудолик дақиқаларини эслайди.

Шу сабаб Ҳамид Олимжоннинг «Соғинганда» шеърига жавобан Зулфиянинг «Соғинганда» асарининг яратилиши табиий ҳол эди. Ундаги дил изҳорини баён билан ифода этиш қийин, шеърни бошдан охиригача ўқиб чиққанингиздан сўнггина азиз умр йўлдошини йўқотган бева аёлнинг ўкинч фиғонини, юрагида қотган алам ва дардларини тўлалигича ҳис қилиш мумкин.

Ҳамид Олимжоннинг «Урик гуллаганда» шеъри ўзбек шеърияти хазинасига беназир бойлик бўлиб кирган. Нафис табиат манзараси шу қадар заргарона, мусаввирона чизилганки, унинг сатрлари аро бахт ва шодлик, ҳаётдан мамнунлик нашидаси барқ уриб туради.

Зулфия ҳам шу ном билан аталган «Урик гуллаганда» шеърида яна бир карра Ҳамид Олимжон назари тушган ва алқаган баҳорни, боғ оралаб, ўрик гуллари оралаб юрган шоирнинг сиймосини, қурғур шаббода ҳазиллашиб тортган жингалак сочларини, унинг завқу шавқини кўз олдига келтиради:

Деразамнинг олдида бир туп
Ўрик оппоқ бўлиб гуллади.
Гулни кўриб ишқпараст қалбим
Минг айтилган дарддан куйлади...

Бу шеърлар шу қадар самимий ёзилганки, уларни ҳаяжонсиз ўқиб бўлмайди. Зулфиянинг «Кечир, қолдим ғафлатда», «Не балога этдинг мубтало» шеърлари ҳам қалбларни ларзага сола оладиган, муҳаббат ва вафо олдида тиз чўкишга ундайдиган мунгли, шу билан бирга гўзал санъат асарларидир. Шоиранинг «Кўрганмидинг кўзларимда ёш» шеъридаги

Соғинганда излаб бир нишон,
Қабринг томон олар эдим йўл.
Келтирардинг менга бир замон
Энди ҳар чоғ мен элтаман гул...

сатрларини ўқиб туриб Ҳамид Олимжоннинг «Кучоқ-кучоқ гуллар терганим ва келтириб сенга берганим» мисраларини беихтиёр эсга оласиз.

Ҳаққоният ва самимият, андуҳ ва изтироб Зулфиянинг яна бир машҳур, дурдона шеъри бўлмиш «Баҳор келди сени сўроқлаб» асарининг яралишига сабаб бўлди.

Салқин саҳарларда, бодом гулида
Бинафша лабида, ерларда баҳор...
Қушларнинг парвози, елларнинг нози
Бахмал водийларда, қирларда баҳор...
Ҳижроннинг қалбимда, созинг қўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам...

Бу шеърни мен ҳаяжонсиз ўқий олмайман. Зулфия опа таъбири билан айтганда кўзимда ёшим билан ўқийман, бу ниҳоята сермазмун, ўта самимий, ўта ҳароратли, ўта ғамгин, аммо бағоят ҳаёт нафаси билан йўғрилган асар. Умуман, Зулфиянинг лирик шеърлари интим ҳис-туйғулардан иборат десак янглишамиз. Уларда умуминсоний қалб тебранишлари ва ташвишлари катта маҳорат билан мужассам этилган.

Мен Зулфия опанинг метиндек иродаларига, эътиқодларига ҳамон қойил қоламан. Узлари таъкидлаганларидек, «ҳижроннинг аччиқ, узун йўли»ни босиб ўтган Зулфия ҳеч қачон тушкунликка тушмаган ва синмаганлар. Ҳазрат Навоийга бағишлаб ёзган шеърларида

Севгида толе ёр жувон эканман,
Сизнинг маҳбублардан олибман... таълим...

— деган сатрларини ўқиб вафо маликаси — Зулфияга янада узоқ умр тилаймиз.

Гулчеҳра ЖЎРАЕВА

ЁДНОМА

Саид АҲМАД

ҚЎМСАШ

Шуҳрат каттакон адабиётимизнинг заргар ижодкорларидан эди. Эди! Бу гапни айтишга тилим айланмайди. Ахир, олтмиш беш йил ҳар куни, ҳеч бўлмаганда бир мартадан кўришиб турган, қувончларингга қувонган, ғам-андуҳларингга ўртанган энг яқин кишинг бир умр қайтиб келмас бўлиб йўқлик қаърига сингиб кетса, ўртанган, ўксиган кўнглингга қайдан таскин топасан!

Ич-ичимдан, э, худо, яхши одамларнинг умрини узоқроқ қилиб яратсанг бўлмасмиди, деган аламли бир нидо келади.

Инсон тирик экан бу дунёйи оламга сира ўлмайдиган бўлиб келгандек, ҳаёт юкини орқалаб йўл юраверади, юраверади...

Шуҳратни ҳаёт оғир имтиҳонларга рўбарў қилди. Уни ўтдан олиб сувга, сувдан олиб ўтга ташлади. У барига чидади.

Эндигина битта китобчаси чиққан ёш шоирнинг кўзига олам жилва қиларди. Тунни тонгга улаб шеърлар машқ қиларди. Унга устоз шоирларнинг назари тушди. Шеъриятимиз даргоҳига истеъдодли бир ёш шоир кириб келаётганига қувондилар. Уруш бошландию адабиёт остонасидан ҳали ҳатлаб улгурмаган Шуҳратни жанглар гирдибоди ўз комига тортиб кетди. Ҳали ўқувчи қўлига етмаган шеърлар дафтар варақларида мунғайиб қолдилар.

Шуҳрат яраланиб қайтди. У яна ўзини ижодга урди. Қатор шеърий тўпламлари босмадан чиқди. Адабиётимизнинг учинчи бўғини бўлган Ҳамид Ғулом, Туроб Тўла, Асқад Мухтор, Мирмуҳсин, Рамз Бобожонлар сафига қўшилди. Устозларимиз Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Миртемир домлаларнинг меҳри тушган Шуҳрат жуда катта масъулият билан ижод қила бошлади. Шеърлари тиниқлашиб, фикри теранлашиб бораверди.

Шеъриятда анчагина малака ҳосил қилган, ўқувчилар эътиборини қозонган Шуҳрат урушда кўрган-кечирганларини бир роман қилиш ниятида ишга киришди. Бу орада у шеър машқ қилишни тўхтатмади. Бошқа тиллардан шеърлар таржима қилди. «Шинелли йиллар» деб аталадиган роман оёқлаб қолганда ҳаёт уни яна сўроққа тутди. уни туғилган еридан юлиб олиб, олис юртларга оборииб ташлади. Эндигина адабиётда ўз ўрнини топаётган, битта фарзандга ота бўлган шоир хор-зорликда, азоб-уқубатлар ичида беш йил сарсон-саргардон бўлиб қайтиб келди. Бу азоблар унинг иродасини букволмади. Яна қадрдон қалами билан сирлаша бошлади. Тушкунлик исканжасига қўлини тутиб бермаган Шуҳрат гина-кудуратларни унутиб, яна ўзини ижодга урди. «Шинелли йиллар» қайлардадир йўқолиб кетган эди. У кўз нурини тўкиб, романни бошқатдан ёзиб чиқди. Ва ниҳоят 1958 йили роман ўқувчилар қўлига тегди. Ўша йилиёқ «Шинелли йиллар» рус тилида 100000 нусхада Москвада босилди.

Аста-секин фарзандлар ҳам, китоблари ҳам кўпая борди. «Шинелли йиллар» босилиб чиққанда ўғли Фикрат тўққиз ёшга кирди. «Олтин зангламас» романи дунёга келганда Хондамир, «Жаннат қидирганлар» романига нуқта қўйганда Бобир дастёр бўлиб қолганди.

Унинг ҳар бир ўғли биттадан роман бўлиб туғилганди. «Қизи Зебо бир эмас, бир нечта шеърий гулдаста бўлиб дунёга келди.

У ўз ҳаётидан рози эди. Китоблари севиб ўқитилаётганидан қувонарди. Бу қувонч уни тинимсиз ижод қилишга ундарди. Аммо... қандайдир кўринмас бир куч уни дўстлари сафидан нари суриб турарди. Нега бундай бўляпти, у билмасди. Тенгқурлари тақдирланган пайтларда у дил-дилдан қувонарди. Аммо унинг ўзи... Инсон тани темирданмас ахир, у ҳам вақти келиб емирилади. Бу хил муомала бир кун келиб ўз ишини қилиши мумкинлигини ким ўйлапти, дейсиз!

Ким билади, ёзадиганингни тезроқ ёзиб қол, кейин армон бўлиб қолмасин, деб худо кўнглига солганми, Шуҳрат тинимсиз меҳнат қилди. Охири у тўшакка йиқилиб тилдан қолди. Энди у на бир сўз айта олади, на қўли қалам тута олади.

Кўксида қайнаган илҳом қайнаганича қолди. Ақлида ғалаён қилаётган фикрлар ғалаён қилганча қолди.

У ўн йил шу алпозда яшади. Шу ўн йил давомида йил ора унинг янги шеърий тўпламлари босилиб турди. У то дардга чалингунча бу шеърларни ёзиб қўйган эди.

Шуҳрат умрининг охирги йилларида ёзни ёзувчилар боғида ўтказарди. Бошқа пайтларда келолмасди. Невaралари таътилга чиққан пайтлардагина келарди. Улар боболарини қўлтиқлаб сайр қилишга олиб чиқардилар.

Боғимда авжи луччак шафтолилар пишган пайтда Шуҳратни олиб киришарди. Бир вақтлар сўзга чечан, суҳбати ширин Шуҳрат энди мўлтираб жимгина ўтирарди. Ичида тўпланиб қолган гапларини айтолмай асабийлашарди.

Шу хил сўзсиз суҳбатларимизнинг бирида Шуҳрат алам билан кўксига муштлай бошлади. Қўрқиб кетдим. Нега унақа қилаётганига тушунолмай ҳайрон қараб турардим. Ўрнимдан туриб елкаларидан қучоқлаб, юзларини силадим. Унинг кўзларидан юм-юм ёш оқарди. У ичим тўлиб кетди-ку, бағрим куйиб кетди-ку, демоқчи бўлган эди.

Бир куни у пешона терларини бармоқлари билан сидириб менга кўрсатди. Бу — унинг пешонам бунча шўр бўлмаса-я, дегани эди.

Шундан кейин у чўнтагидан битта қоғоз олиб узатди. Ғижимланиб кетган варақни тиззамга қўйиб текисладим. Унда энди ёзувни ўрганаётган болаларнинг машқига ўхшаш қингир-қийшиқ ёзувлар бор эди. Ҳарфларнинг бири бутун қоғозни эгаллаб кетган, баъзилар чумолидек майда, бири нималигини билиб бўлмайдиган ҳарфлар эди. Минг уринсам ҳам ўқиёлмадим. Неварасидан ўқиёласанми, деб сўрадим. У ўқиёларкан. Бошқа қоғозга «хат»ни кўчирган бўлди. Бола ҳам ҳали унчалик ёза билмас, энди иккинчи синфда ўқир эди. Ёзувни бир амаллаб ўқидим.

«Меҳнатни ўнг қўл қилади,
Тилла соатни чап қўл тақади...»

Бу икки сатр Шуҳратнинг йигирма йиллик таржимаи ҳоли эди.

Бу икки сатр унинг орзу-армонлари эди.

Бу икки сатр ўксик қалбнинг аламли нидоси эди...

Чинакам ижодкорга икки умр берилади. Шуҳрат биринчи, яъни тириклигида ўтказган умрида кўрмаган эътиборни иккинчи, оламдан кетганидан кейинги умрида кўряпти. У дунёдан ном-нишонсиз кетмади. Жон-дилидан севган халқига уч роман, ўнлаб шеърий тўпламлар ташлаб кетди. Қалб ҳарорати, юрак қони билан битилган бу китоблар адабиётимиз хазинасидан муносиб ўрин олиб турипти.

Шуҳрат баҳона қачонлардир айтишим керак бўлган гапларни айтиб, ичимни бўшатиб олдим.

Дўстим, сенсиз бағрим ҳувиллаб қолди. Сени жуда-жуда соғиндим.

Муҳаммад Бобур МЎМИН

НИДО

Мен ким тавба қилса, иймон келтирса, яхши ишларни қилса, сўнгра ҳидоятга юрса мағфират қиламан.

Қуръони карим «Тохо» сураси, 72-оят.

Албатта тақводорлар серсоя ва булоқлари бор жаннатдадурлар.

Қуръони карим «Мурсалот» сураси, 41-оят.

Надомат тулпорин елдек учириб,
Шошилинч юртидан қайтмоқлик — тавба.
Нажот денгизининг қирғоқларида,
Оллоҳга муножот айтмоқлик — тавба.
Тавба — зиндони фожирдан қутулган, озод
Мискиннинг фиғонли зорлари бетин.
Озурда руҳларга иссиқ ҳарорат,
Тавба — ўт-аланга, гуноҳлар — ўтин,
Тавба — буғдой дони бўғзида қолган
Одами Атонинг ўтли фарёди.
Тавба — Момо Ҳаво тиззаларини
Нам қилган Ватаннинг фирўза ёди.
Тавба — уммонларни титроққа солган,
Ҳазрати Зуннундек доғда ётмоқдир.
Тавба — шафақларнинг рангини олган,
Садпора Насуҳдек қонга ботмоқдир.
Тавба — пешонасин саждага қўйган,
Бани Ҳавозиннинг эгик бошлари.
Тавба — соқолини ёмғирдай ювган,
Ҳазрати Сиддиқнинг маржон ёшлари.
Тавба — эллик кунлик изтиробдаги,
Каъб ибн Моликнинг гирёнларидир.
Тавба — етмиш касга татиган андуҳ,
Жуҳайна аёлин сел қонларидир.
Токи қуёш чиқар экан машриқдан,
Тавбанинг қопқаси ланг очиқ турур.
Покланмоқ, чиқмоқлик иблис измидан,
Зорий бандалар-чун ҳидоят — сурур.
Огоҳ бўлинг! Ғафур меҳрига илҳақ,
Муҳсин қулларига мададкор — ёрдир.
Уқбода «умматим» дея чорлаган,
Мақоми Маҳмуднинг соҳиби бордир.
Аё, аҳли гирён — ёзуқларга дор,
Аё, аҳли тақво, аҳли истиғфор.
Аё, аҳли мажид, аҳли тойиблар,
Аё, аҳли сожид, аҳли сойиблар.
Сизга ал-Ваҳҳобнинг каломи бўлсин,
Сизга ал-Таввобнинг саломи бўлсин!

Ғафур — гуноҳларни авф этувчи.
Ал-Ваҳҳоб — ғайб хазиналарини мўл қилувчи.
Ал-Таввоб — тавбаларни қабул қилувчи.

Мансурхон Тоиров—Тошкент темир йўл транспорти инженерлари институти кафедра мудири. Ярим ўтказгичлар физикасига доир ўнлаб рисолалар муаллифи. Илмий мақолалари ватанимиз ва кўпгина чет элларда нашр қилинган.

ВАҲИЙ

Руҳият иқлимлари

ҚЎНҒИРОҚЛАРИ

Ёдимга тез-тез бир воқеа тушади. 1968 йили адамиз Абдулҳақжон Тоиров оламдан ўтдилар. Ҳаёт бўлсалар бу йил 80 ёшга тўлардилар. Адамлар билан ўша оғир видолашув чоғида, бевақт жудоликдан эсанкираб, дилимдан не-не изтиробли ўйлар кечди. «Ўқимоқчи, олим бўлмоқчи эдим-ку?!» — деб ўксинганим эсимда. 1979 йили кўп машаққатлар билан номзодлик илмий ишимни ҳимоя қилдим. Эртага ҳимоя деган куни кеч соат 12 гача оппонентлар билан овора бўлдим. Улардан бири билан бир неча соат ёзган тақризим устида мунозара қилишга тўғри келди. Меҳмонхонага келсам, ёнимга бегона кишини қўйишибди. Эрталабки ҳимоя нутқимни ҳали тўлалигича тартибга солмаган эдим. Ҳамроҳимни безовта қилмасликка ҳаракат қилдим. Сўзимни 30 дақиқадан 20 дақиқага олиб келиш учун жуда қийналдим. Чарчаган эдим. Таваккал қилиб ётиб ухладим. Эрта саҳарда адамлар тушимга кириб: «Ҳаммаси яхши бўлади ўғлим», дедилар. Уйғониб кетдим.

Ҳимоя яхши ўтди. Роса 19 дақиқада сўзимни тугаллашга муваффақ бўлдим... Адамларни кўп эслайман, хотирлаб тураман, лекин мана 26 йил мобайнида бошқа бирор марта тушимда кўрганим йўқ.

Отасиз қолганимиздан кейин амаким Абдулхай Тоиров бизларга узоқ йиллар мурувват кўрсатиб келдилар. У кишини кўпчилик ҳурмат билан эслайди. Сирдарёда номлари билан аталадиган хўжалик ҳам бор...

Саксонинчи йилларнинг охирида Ленинградда, А. Ф. Иоффе номидаги илмий текшириш институтида тўрт йил докторлик диссертацияси устида ишладим. Ишим ниҳоятда оғир кечди. Вақтни тежаш учун бир ҳафталик нонни якшанба куни ётоққа келтириб қўярдим. Тўрт йил ичида атиги икки марта кинога тушдим. Бирини лабораториямиз ходимлари мажбур қилгани учун, иккинчисини эса табиатим бир нарсадан хира тортиб кетаётганда кўчада «Дайди» фильми афишасига кўзим тушиб қолгани учун. Бу фильмни такроран бўлса ҳам яна қизиқиб кўрдим. Телевизорга эса мутлақо яқинлашмас эдим. Ҳатто футбол бўйича жаҳон биринчилигини ҳам кўрмадим. Бунинг устига Тошкентдаги баъзи ҳамкасбларим имзосиз хатлар уюштиришиб битимни қийинчиликлар туғдиришар эди.

Шундай кунларнинг бирида уйдан отамиз ўрнидаги отамиз Абдулхай ака вафот қилганлари ҳақидаги хабар уч кун кечикиб келди. Дарҳол амакимизнинг уйлари билан телефон орқали боғландим, таъзия билдирдим, кўнгиллашдим. Кўзларимда ёш билан ётоқхонага кетдим. Нима қилишим керак: боргунимча фотиҳагарчилик тугайди, хабар жуда кеч берилган эди. Бу ёқда катта машаққат билан олинган илмий сафар муддатининг яна 15 кунигина қолган. Жуда зарур 15 кун. Жисмоний ва маънавий чарчоқлик остида кўзимда ёш билан ухлаб қолибман. Бирор соатлар чамаси ўтгач, уйғондим. Туш кўрибман. Тушимга Тоир ота бувамлар — бизлар Оппоқ дада деяр эдик, — кирибдилар, раҳматлик. Оппоқ дадамиз 1968 йили вафот этганлар. Жуссалари ўртача одам бўлганлар. Тушимда эса басавлат эдилар. Юзлари жиддий бир тусда эди. Менга қараб ўнг қўлларини кўтариб, битта кўрсаткич бармоқларини тик ҳолатда кўрсатдилар. Мен ҳам дарҳол худди шундай ҳаракат қилдим. Шу заҳоти уйғониб кетдим. Фикрим равшанлашган эди. Оппоқ дадам худонинг битталигини айтиб Оллоҳга иқрормисан дедилар ва мен ўз ҳаракатим билан буни дарров тасдиқладим. Демак Оппоқ дадамлар, гўё менинг машаққатли меҳнатимдан хабардордек, ишимни тугаллаб олишимга йўл бердилар. Энг муҳими-худонинг борлигига ишонишинг, ишингни битириш қолган марсимларга етиб бор, дегандек эдилар. Яқинда машҳур физик олим, Россия ФА академиги, олий мукофотлар совриндори Борис Петрович Захарченя савол бердим. «Охирги пайтларда динга муносабат ўзгаряпти, сиз машҳур физик сифатида бу масалага қандай қарайсиз», деб сўрадим. Олим «Эсимни таниганимдан бери бирор дақиқа ҳам Яратувчи мавжудлиги тўғрисида шубҳам бўлмаган, боз устига замонавий физика фанининг ютуқлари, эришилган натижалар Яратувчининг мавжудлигини тасдиқлаб туради», деб жавоб берди. Буюк олимлар И. Нютон, М. Бор ва бошқалар худонинг мавжудлигини инкор этишмаган. Буюк ёзувчи Лев Толстой ҳам худо ишонган...

Мен мактабда, кейинроқ университетда ўқиганимда буваларим, бувиларим, умуман қариндошларим дин ҳақидаги суҳбат-ҳикояларига кўп қулоқ тутардим. Ўзимни улардан кўра бу масалада билағонроқ қилиб кўрсатишга ҳам уринардим. Чунки шўролар атеистик тарбияси бизнинг онгимизга жуда чуқур сингиб кетган эди. Қингир ишнинг қийиғи қирқ йилдан кейин ҳам чиқади, деганлардек бизга худо йўқ деб таълим берганларнинг талай қисми эндиликда художўй бўлиб чиқишди. Мен ҳам ўз ҳаётимни кўз ўнгимдан ўтказсам, ҳеч қачон илмимдан инкор этиш ҳисси мавжуд бўлмаганлигини кўраман. Узоқ сафарларга кетганимда «бола-чақамни Ўзингга омонат топширдим», деган фикрни дилимдан ўтказиш мени ҳамиша хотиржамликда ушларди. Лекин, минг афсуски, марсимларда қироат билан елчитиб Қуръон оятларини ўқиш ёки беш вақт намоз ўқишни вақтида ўргана олмадим. Шу мулоҳазаларни ёзаётганимда иш столимда Қуръони Каримнинг икки нусхаси турибди.

1991 йили Москвада нашр қилинган «Жизнь Мухамеда» китоби муаллифлари Панова, Вахтинлар Қуръон оятларининг Оллоҳ томонидан Муҳаммад алайҳиссаломга ваҳий шаклида юборилиши хусусида фикр юритадилар. Улар ваҳийнинг уч хил усулда юборилишини қайд этадилар, яъни ҳазрат Жаброил алайҳиссалом орқали; Муҳаммад алайҳиссаломнинг транс ҳолатларида («Муҳаммад алайҳиссаломни титроқ тутиб, терлаб, совқотиб, қулоқлари эшитмай, кўзлари кўрмай қолиши ва кўрпага бурканишлари»), қўнғироқ товуши билан берилиши ва бевосита Оллоҳ билан мулоқот ҳолатида Қуръони Каримдаги иккинчи сурнинг биринчи ояти бошида Алиф, Лом, Мим ҳарфлари келтирилади. Таржимон Алоуддин Мансур томонидан берилган изоҳда шундай дейилади: «Қуръондаги бир неча сура ёлғиз-ёлғиз ҳарфлар билан бошланади. Кўпчилик уламолар наздида мазкур ҳарфлар маънодан узилган ҳарфлар саналади...»

Ҳақиқатда ҳам шундаймикан?

Балки бу ҳарфларда пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом айтганларидек, уларга юборилган энг катта мўъжиза — бу, Қуръон эканлигини тасдиқлагувчи фактларнинг энг асосийси жамлангандир?!

Файласуфлар дунёни билиш масаласида узоқ вақт бир-бирлари билан мунозара қилиб келдилар. Материалистлар дунёни билиш мумкин десалар, идеалистлар йўқ билиш мумкин эмас, дейди, деб ўқитишарди бизни. Хўш, идеалистлар бефаҳм эдиларми? Йўқ, улар ҳам электронлар, атомларни ўрганиш мумкинлигини инкор этишмайди. Фақат дунёни билиш масаласида уларнинг ўз қараши бор. Яъни инсон мияси шундай яратилганки, яратувчи борлигини сезади, лекин унинг мавжудлигини тўла тасаввур эта олмайди. Фақат яратгувчи томонидан танланган одамлар (пайғамбарлар) миясидагина худо тўғрисида тўла тасаввур бўлиши мумкин. Фақат уларгина шунга қодир — уларнинг миясида худо билан мулоқот қилиш канали мавжуд.

Шу ўринда Жалолиддин Муҳаммад Румийни эслаб ўтишга эҳтиёж туғилмоқда. Радий Фишнинг «Жалолиддин Румий» деган китобида (Москва, Наука, 1987 й) ёзилишича, Жалолиддин Муҳаммад Румийнинг устози Саид шогирдларига сабоқ берар экан, талабчанлиги жуда юқори эди. Румий илми комил бўлишликдан ташқари Саиднинг талаби билан уч йил давомида кишиларнинг оғир хизматини қилиш эвазига тирикчилик ўтказган. Румий кишиларнинг ҳар хил хизматларини эмас, балки нафс, кибр-ҳавони ўлдириб Аллоҳга яқин бўлиш учун танлаган хизматларини, масалан ҳожатхона, мағзавахоналарни тозалаш сингари ишларини бажарган. Бунинг эвазига энг кам хизмат ҳақи олиб тирикчилигини ўтказади, айни бир пайтда илмини ҳам юксалтириб боради. Уч йиллик машаққатли меҳнат дарси муҳлати тугагач, Саид шогирди Румийни чиллахонага — кичкина дарчадан қуёш нури тушиб туриши мумкин бўлган хонага киритиб эшикни сомонли лой билан суваб қўяди. Эшикни ҳар ҳафтада бир маротаба фақат Саидгина очиб ичкарига киради ва иккита хумдаги ичимлик ҳамда таҳорат учун қўйилган сувларнигина янгилайди. Ушбу иш жараёнида Саид Румий томонга қарамайди ҳам, бирор оғиз сўз айтмайди ҳам. Чилланинг қирқ куни ўтгач, Саид ҳужрага кириб борганда Румий устозини Қуръон ояти билан кутиб олади. Буни эшитган Саиднинг кўзлари ёшланади. Румийни табриклаб бағрига босади, «Худога шукур, етишибсиз», дейди. Саиднинг бундай дейишига сабаб, у охирги маротаба сув алмаштириш учун ҳужрага кирганида миясидан Қуръон оятларидан икки мисрасини фикран ўтказган, Румий эса ушбу икки мисрани давом эттириб Саидни кутиб олган эди.

Муғул истилочилари Кичик Осиёдаги Куня шаҳридан бўлак, барча шаҳарларни босиб олишгани тарихдан маълум. Бу шаҳарнинг муғуллар босқинидан асраб қолинишида Румийнинг хизмати катта бўлган. У шу шаҳарда яшарди. Муғуллар уни босиб олиш ниятида қамал қилганларида Румий шаҳардан ташқаридаги бир тепалик устига чиқиб, бир мунча вақт ибодат қилади. Шаҳар халқи эрталаб кўрсаки, уларни куршаб турган ёвдан асар ҳам йўқ. Улар шаҳарни ташлаб бошқа ёққа кетишибди. Румий босқинчиларга фикран таъсир кўрсатган эди. Румий ўзининг кўп йиллик ибодатлари, Аллоҳга садоқати туфайли комиллик даражасига етган авлиё бўлган. Киши фикрини ўқиб олиш, фикран таъсир эта олиш даражасига эришган. У ҳар томонлама мукаммалликка етишган бўлса-да, пайғамбарлик даражасига етиша олмайди. Демакки, яратгувчи билан узвий алоқа ҳам ўрната олмайди, чунки яратгувчи пайғамбарларни инсонлар ичидан ўзи танлайди.

Яратувчи томонидан инсонлар орасидан энг охирги марта танлаган пайғамбар Муҳаммад алайҳиссаломдир. Пайғамбаримизнинг Оллоҳ назарига тушган бетимсол бир заккий зот эканликларини ислом динининг жуда кўп ўлкаларга ёйилгани, унга эътиқод қўйганлар тобора кўпайиб бораётганлиги ҳам кўрсатиб турибди. Яқинда америкалик олим Майкл Харт ўзига хос тадқиқот олиб бориб, жаҳон тарихида ўтган энг заккий ва даҳо шахслар орасидан уларнинг инсоният тафаккури, маънавият оламига қўшган ҳиссаларига кўра юзта даҳо номини алоҳида ажратиб кўрсатди. Муҳаммад пайғамбарга бу даҳо зотлар орасидаги энг юксак ўрин — биринчи ўрин берилгани ҳам бежиз эмас...

Фикримиз равшан бўлсин учун ушбу қиёсга эътиборни жалб қиламан: Бирор муҳим ахборот берилаётганда радиодан биринчи сўз «диққат, диққат, диққат» деб бошланади, кейин эса муҳим ахборот берилади. Телетайп орқали ҳам бирор хабар юборилса олдинига махсус чақириқ берилади. Оллоҳ ўз пайғамбарларига иродасини маълум қилаётганда ҳам шундай махсус белгили чақириқлардан фойдалан-са не ажаб?! Пайғамбарлар шундай лаҳзаларда яратувчини ўйлаб туришган ёки ибодат қилишаётган бўлишса, демак яратгувчи ва пайғамбар орасида мулоқот йўли очиқ. Агар пайғамбар турмуш ташвишлари билан овора бўлса, масалан, икки одамни муросага келтираётган бўлса, у ҳолда пайғамбарнинг фикри-зикри бошқа йўналишда бўлади.

Энди Қуръони Каримдаги бирон ишорасиз келган Алиф Лом Мим; Алиф Лом Мим Сод; Алиф Лом Ро; Ё Син; Коф Хо Ё Айн Сод ва бошқа ҳарфларга келсак, менинг фикримча, бу ҳарфлар пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга Оллоҳ томонидан ваҳийларнинг юборилиши билан боғлиқ. Яъни ваҳийлар қўнғироқ товуши билан етказилаётганда фикрни жамлаш учун берилган махсус чақириқ белгиларидир. Бу ҳарфлар сураларни оққа кўчирувчиларнинг исми билан боғлиқ бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ҳарфлар сураларда биринчи оят сифатида берилади. Сураларни оққа кўчирувчилар ўз номларини оят сифатида беришлари ҳақиқатта тўғри келмайди. Фараз қилайлик, атеистлар фикрича Қуръони Карим Муҳаммад алайҳиссаломнинг ижоди маҳсули бўлсин. У ҳолда ижодий меҳнат маҳсули 1400 йил муқаддам инсоният Морзе алифбосини ҳаёлига ҳам келтирмаган даврда қандай қилиб бу усулда берилади? Борингки, шундай бўлган ҳам дейлик. Нимага ва кимга ҳам керак эди. Бу у даврларда. Ушанда на бирор бадиий адабиёт, на диний адабиёт бундай ёлғиз ҳарфлар билан бошланмаган.

Демак, ёлғиз бир йўл қолади. Қуръон суралари пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга ўша биз Оллоҳ тимсолида эътиқод қўйган Олий Онг томонидан юборилгандир. Қуръон Оллоҳ Каломи эканлигига шубҳа бўлиши мумкин эмас.

Ла илаҳа иллаллоҳу Муҳаммадур Расулиллоҳ!

Мансурхон ТОИРОВ,
физика-математика фанлари доктори, профессор

Эркин НОСИРОВ 60 ёшда

МОҲИР ТАРЖИМОН

Адашмасам, эллигинчи йилларнинг охирлари эди. Жумҳуриятимиздаги газета-журналларда ёш журналист Эркин Носиров қаламига мансуб бўлган материаллар тез-тез кўрина бошлади. Унинг лавҳа, очерк ва турли мавзулардаги мақолалари ўқувчиларда яхши таассурот қолдирарди.

Ўша пайтларда Эркин Носиров Тошкент Давлат университетининг филология факултетини эндигина битирган, Фарғонадаги мактаблардан бирида ишлаган, сўнг «Ўзбекистон маданияти» (ҳозирги «Ўзбекистон адабиёти ва санъати») газетасига ишга ўтган эди. Кейинчалик у «Советская культура» газетасининг Ўзбекистон бўйича мухбири, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида адабий маслаҳатчи бўлиб ишлади.

Ўша йиллари унинг қатор сатирик ва ҳажвий ҳикоялари, «Устаси фаранг» (1965), «Ошналар» (1968) ва «Насибахоннинг табассуми» (1970) каби китоблари чоп қилинди.

Шоир ва драматург Рамз Бобожоннинг ижоди билан боғлиқ масалалар Эркинжоннинг диққатини олтмишинчи йилларда тортди. Шоирнинг ўттиздан ортиқ шеърий тўпламлари, «Назми ва Турғун», «Қадрдон дўстлар», «Чўпон ўғли», «Оби ҳаёт», «Ҳиндистон онаси» сингари поэмалари ва балладалари, «Тоға ва жиянлар», «Лўлилар», «Инсу жинс ёки тирик мурдалар» сингари драмалари адабиётимизда из қолдирган асарлардир. Эркин Носиров бу ижодкорга бағишланган «Севги чашмаси» (1967) тадқиқотини яратди. Ундан кейин яратилган «Рамз Бобожон» (1974) китобида ижодкорнинг шеърий, драматик ва таржима асарлари таҳлил қилинди.

Ўзбекистон халқ шоири Уйғун.., Халқ артистлари Галия Измайлова, Ойимхон Шомуротова, моҳир адабиётшунослар Порсо Шамсиев, Ҳоди Зариф.., академиклар Обид Содиқов, Ёлқин Тўрақулов.., кимё фанлари доктори Норхўжа Мақсудов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, полиграфист Йўлдош Қосимов, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач Аъзам Бурҳонов... Булар — Эркинжоннинг мақолаларидаги қаҳрамонлар, санаган билан тугамайди. Қолаверса, публицистик мақолалар, қатор очерклар ва лавҳалардан иборат «Давр даъвати» (1979) ва «Келажакни ўйлаб» (1983) каби китобларни ёзишда Эркин Носиров билан ҳамкорлик қилганмиз.

«Раис бобонинг набиралари». Бу қиссада муаллиф болалар ҳаётига мурожаат қилди. Китобхон асар қаҳрамонлари Музаффар билан Улуғбекка

эргашиб, қишлоққа — Раис бобонинг уйига бориб қолади. Табиатга, бунёдкор меҳнатга бўлган меҳру муҳаббат, ўқиш-ўрганишга бўлган интилиш, катталарга бўлган ҳурмат — ёш болаларга хос бўлган бундай фазилатлар ёшларни бир-бирига яқинлаштириб туради. Ёзувчи улар характерида шаклланаётган янги жиҳатларни тўғри илғаб олган ҳолда, ишонарли тасвирлашга эришган. Музаффар билан Улуғбек қишлоққа келганидан кейин Бекпўлат, Сеит, Сарсен, Бойбўсин тоғалар билан танишади, машоқ теришади, сабзавотлар омборида ишлашади, қардош Қозоғистоннинг Абай номидаги совхозида бўлиб, дўстона суҳбатлар қурадилар, Орол ҳақидаги мусоҳабада қатнашадилар, тўйда бўладилар, улоқ чопадилар... Бундай ҳаётий лавҳалардан ўқувчилар жуда чуқур таассурот оладилар.

«Раис бобонинг набиралари» қиссаси 1990 йилда «Ёш гвардия» нашриёти томонидан чиқарилган «Чиғоннинг сири» номли китобга киритилган. Бу китобда адибнинг «Илоннинг меҳри», «Чиғоннинг сири» ва «Хазина» каби ҳикоялари ҳам бор.

Бадиий таржима — Эркинжоннинг севимли соҳаси. У жаҳон адабиётидан жуда кўп намуналар таржима қилди. 1961 йилда у Жилдас-Андриевсининг «Ҳамидга от йўқ» қиссасини ўзбек китобхонларига етказди. Француз адибининг бу асари жазойирлик болалар ҳаётига бағишланган. Э. Носиров таржима қилган асарлар ичида болгар адиби И. Петровнинг «Нонканинг муҳаббати», венгер адиби Э. Урбаннинг «Машаққатли кунлар», рус ёзувчиси К. Паустовскийнинг «Олтин гул», ветнамлик Нгуен Ван Тхининг «Оташ ва осмон», муғулистонлик Ч. Лодойдамбанинг «Олтой тоғларида» қиссалари, шунингдек, немис ёзувчилари асарларидан тузилган «Кнут Брюммернинг миллионлари» китоби, қабардин ёзувчиси А. Кешоковнинг «Чўққилар уйғоқ» романи, болгар ёзувчиси Антон Страшимировнинг «Ҳаёт ишқи» каби сара таржималар бор.

Эркин таржима қилган улуғ америка ёзувчиси Теадор Драйзернинг «Бахти қаро Керри», «Америка фожиаси» (биринчи китоб), «Женни Герхардт», Африка адиби Жералд Стадюкнинг «Уруш», Геннадий Семенихиннинг «Фазокорлар — замин фарзанди», италян қаламкаши Алберто Моравианинг «Римлик» ва «Нафрат» романлари, француз адиби Ги де Мопассаннинг «Ҳаёт» романи ўзбек китобхонларининг маънавий оламини янада бойитди. Украин ёзувчиси Иван Ленинг «Заранг япроғи», Михаил Прудниковнинг «Қақнус операцияси», Валентин Архангелскийнинг «Тарихнинг ўттиз дақиқаси» китоблари ўзбек ўқувчилари учун муносиб совға бўлди. Мен ўзим ҳам озарбайжон адиби Имрон Қосимовнинг «Инсон меҳри» драмасини Эркин Носиров билан бирга таржима қилганимдан хурсандман. Дўстлик, аҳиллик ва ҳамкорликни улуғловчи бу драма жумҳуриятимиз томошабинлари томонидан илиқ кутиб олинган эди.

Маҳоратли адиб, толмас таржимон, Эркин Носиров олтмиш ёшга кирибди. Дўстимизни шу қутлуғ сана билан табриклаб, унга янги-янги ижодий ютуқлар тилаб қоламиз.

Комил ЯШИН,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

АЙТИШ БИЗДАН, ХУЛОСАСИ СИЗДАН

Пойтахтимиз жанубида бир туман бор. Номи турли давраларда турлича талаффуз қилинади, турли жойларда турлича ёзилади: «Сергели», «Сирғали», «Серкали». Биз кўпчиликка эргашиб, қолаверса, расмий ёзувларга таяниб, уни «Сирғали» деймиз.

Энди асл муддаога ўтайлик! Сирғалига бундан роппа-роса 29 йил муқаддам — катта зилзиладан сўнг асос солинган эди. Дастлаб у Тошкентта йўлдош шаҳарча ҳисобланарди. Ҳозирга келиб бутун бошли йирик туманга айланган. Зеро, кейинги йилларда бу ерда катта бунёдкорлик ишлари олиб борилмоқда. Тезкор суръатда турар-жойлар, маъмурий бинолар, мактаблар, болалар боғчалари қурилиб, янги-янги даҳалар барпо этилмоқда. Бозору бозорчалар, савдо-сотиқ расталари кенгайиб, кўпаймоқда. Шу аснода асосий йўллар ва кўчалар бўйларидаги бекатлар ҳам таъмирланиб, қайтадан қурилмоқда. Чунончи, туманга олиб борувчи «Янги Сирғали» кўчасини олайлик. Унинг икки четида ўндан ортиқ бекат бор. Бир вақтлар уларнинг айримлари очиқ майдончадан, баъзилари томига наридан бери 5-10 та шифер ёки тунука қопланган омонат бостирмалардан иборат эди. Кейинги 1-2 йил ичида эса деярли барчасининг ён-атрофи тартибга келтирилиб, ғиштли, сирти безакдор деворлар кўтарилди. Кичик-кичик хоналар қурилиб, тижорат дўконлари, тамаддихоналар очилди. Айни чоғларда уларда чет элларнинг оддий резина сақичидан тортиб, ўткирароғигача, олий навли сигаретидан тортиб, сўнгги андозада тикилган кийим-кечагигача сотилмоқда. Ишқилиб, пулингизу-иштиёқингиз бўлса, бас, йўл-йўлакай истаган нарсангизни харид қилиб кетаверасиз. Жилла қурса, ранг-баранг моллар баҳосини назардан ўтказиб, бугунги нарх-наводан бохабар бўласиз. Энг муҳими, жазирама ёзда, ёғингарчилик пайтларида транспорт пойлаб қийналмайсиз, зерикмайсиз, усти ёпиқ чоғроққина бекатларда бафуржа ўтириб, кутадиганингизни кутаверасиз.

Буниси яхши! Ҳар қалай, бекатларнинг обод-кўркам бўлгани, пештахталар, қимматроқ бўлса-да, товарларга тўлиб-тошиб тургани маъқул. Бироқ ана шу жойлардан салгина ўнгга ёки чапга юриб, туманнинг ички кўчаларига кирсангиз, мутлақо бошқача манзарага дуч келасиз. Масалан, сўнгги беш-олти йил давомида қад ростлаган «Сирғали-7», «Сирғали-8» ҳамда қурилиши ҳали ниҳоясига етмаган «Сирғали-5», «Сирғали-6» даҳаларига ўтиб кўринг. Улар атрофидаги ва оралиғидаги кўчаларда ўн бешга яқин бекат жойлашган. Лекин бирортаси ҳам бекатга ўхшамайди. На бир номи бор, на бир қандай автобуслар қатнаши ёзиб қўйилган кўрсаткич-лавҳа бор. Деярли ҳаммаси очиқ майдончадан иборат: девори ҳам, томи ҳам, ўриндиғи ҳам йўқ. Минглаб кишилар иссиқ кунларда офтоб тиғи, илиқ-совуқ мавсумларда қор-ёмғир остида тик туриб, автобус кутишга мажбурдирлар.

Хўш, нега бунақа?

Нақд гап

Гап шундаки, катта кўча ёқасидаги бекатлар жойни банд этганликлари учун ва даромадларидан белгиланган миқдорда солиқ тўлаб турувчи тижоратчиларга тақсимлаб берилган. Улар тегишли ташкилотлар билан ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликда ўзлари учун дўкончалар қуришяпти. Ана шу жараёнда бекатларни замонавий услубда жиҳозлаб, ободонлаштиряптилар. Ички кўчалардаги бекатлар эса эгасиз. Кўздан пана, эътибордан четда. Шу боис қаровсиз, хароб аҳволда.

Яна бир гап. Ушбу даҳалар қурилганда кўп қаватли уйлар олдидаги ва ортидаги майдончаларга эзгу ниятда манзарали дарахтлар кўчатлари ўтказилган, йўл ҳамда йўлаклар четларига бетон арикчалар ётқизилганди. Лекин ҳозирга қадар ҳеч ким улардан сув оққанини кўргани йўқ. Аксарияти ахлатлару тупроққа кўмилиб, бузилиб ётибди. Ниҳоллар эса биринчи йилиёқ, ҳали одамлар бу ерга кўчиб келмаёқ қуриб битган. Бугунги кунда, гарчи ҳар йили кўкламда ҳашарлар уюштирилиб кўчатлар ўтказилаётган бўлса-да, мактаблар, болалар боғчалари ён-веридаги яккам-дуккам дарахтларни ҳисобга олмаса, ернинг умри беҳуда ўтмоқда. Бу ҳолни кўриб беихтиёр «Эсиз, шамолга совурилган шунча сарфу харажат, эсиз, бесамар кетган вақту меҳнат», дейсиз.

Яхшиямки, орамизда ерга меҳр қўйган, кўкаламзорларни севадиган кишилар бор экан. Улар ўзлари яшайдиган уйлар атрофидаги ерларни тозалаб, ишловдан чиқариб, турли мевали дарахт ниҳоллари ўтказдилар. Ҳар йили бўйрадек-бўйрадек жойда кўкатлар, сабзавот экинлари етиштиришга киришдилар. Мана, натижаси: бўй кўрсатиб, ҳосилга кирган дарахтлар ҳозирги кунда, оз бўлса-да, атрофга соя-салқинлик, яшиллик ва кўрк бағишлаб турибди. «Томорқачалар»дан чиқаётган маҳсулотлар, оз бўлса-да, эгаларининг рўзғорига барака бўлиб киряпти. Аммо, қизиғи шундаки, бу ишга қўл урганлар бошқалардан раҳмат ўрнига, кўпинча таъна-дашном, огоҳлантириш тўнбеҳ эшитмоқдалар. Негаки, бетон арикчалардан, боя юқорида айтганимдек, сув оқмайди. Шу боис «томорқачалар» эгалари дов-дарахтларни, экинларни хонадонларидаги ичимлик сув қувурларига резина ичак улаб суғоришади. Оқибатда, авжи ёз паллалари қувурлардаги босим камаяди, юқори қаватларга сув чиқмай қолади.

Аслида бу муаммони ижобий ҳал этиш унчалик мушкул эмас. Чунки бу жойларда ер ости сувлари юзага яқин. Фақат ҳар ер-ҳар ерга ўрнатилган артезиан қудуқлари ишга туширилса, кифоя. Ёки даҳалар ўртасидан қишин-ёзин сув аримайдиган иккита катта ариқ ўтган. Суғориш ишларида уларнинг сувидан фойдаланса ҳам бўлади. Афсуски, бу ҳақда жиддий бош қотирадиган, лоақал одамларни бетон арикчаларни тозалаб, тартибга келтиришга жалб этадиган жонкуярлар, ташаббускорлар йўқ. Алқисса, шу кетишда бу даҳалар ҳали-вери дов-дарахтга бурканиши, ободу ораста бўлиши даргумон.

Мен бор-йўғи битта тумандаги аҳвол ҳақида сўз юритдим. Ана энди сиз пойтахтимизда яна 9 та туман, ўнлаб даҳалар, юзлаб бекатлар борлигини, улар орасидаги эътибордан четда қолиб кетганларини ҳисоб-китоб қилингда, тегишли хулосани ўзингиз чиқариб олаверинг. Ҳал қилувчи сўнгги сўзни эса мутасадди раҳбарлар айтишса, ажабмас.

Абдунаби ҲАЙДАРОВ

Акс-садо

МИННАТДОРЛИК

Суратда: Абдуфаттоҳ РАСУЛЕВ

Ҳурматли редакция ходимлари!

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафтаномамизнинг шу йилги 3 март сонида Беруний мукофоти лауреати Исматулла Абдуллаевнинг «Беруний, Ибн Сино руҳи қуллаган зот» сарлавҳали мақоласи босилиб чиқди. Ушбу мақола ЎзФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида кўп йиллар давомида хизмат қилган, ҳаётининг асосий қисмини Ўзбекистонда шарқшунослик илмининг ривожига, бой илмий-маданий меросимизни ўрганиш ва халқимизга етказиш ишига бағишлаган заҳматкаш олим Абдуфаттоҳ Расулев, яъни бизнинг отамиз ҳақида. Биз, яъни у кишининг фарзандлари ҳурматли профессор Исматулла Абдуллаевнинг мақолаларини ўқиб жуда таъсирландик. Мақола ниҳоятда самимий, отамизнинг руҳларига камоли эҳтиром билан, у кишининг ҳаётлари ва илмий фаолиятларидан аниқ маълумотлар келтирган ҳолда ёзилган, ул зотнинг илмга қўшган ҳиссалари чуқур эътироф этилган.

Мен ушбу хатни ёзар эканман, Абдуфаттоҳ Расулевнинг фарзандлари, яъни акам — Абдулҳақ Расулев, опам Шоҳида Расулева, синглим Холида Расулева ҳамда шахсан ўз номимдан мақола муаллифи Исматулла Абдуллаевга ва газета таҳририятига чуқур, самимий миннатдорлик изҳор этишни истар эдим. Отамиз Шарқшунослик институтида хизмат қилган даврларида ўзларига ўхшаган бир неча кекса олимлар (Ю. Ҳакимжонов, Абдуқодир домла, А. Носиров кабилар) ҳамда ҳозирги кунда республикамизда таниқли шарқшунос олимлар бўлган Убайдулла Каримов, Асомиддин Уринбоев, Қамовиддин Муниров, Ҳ. Исматуллаев, мақола муаллифи Исматулла Абдуллаев ва яна кўпгина бошқа олимлар билан ҳамнафас бўлиб, ҳамкорликда меҳнат қилганлар. Ўша вақтда Шарқшунослик институтида директорлик лавозимида бўлган муҳтарама олима Сабоҳат Азимжонова отамизнинг сўнгги кунларигача ўз ёрдамларини аямаганлар. Шарқшунослик институтида кейинги йиллар давомида ҳам турли илмий анжуманларда отамизнинг номлари ҳурмат билан тилга олиниб турар эди.

Отамизнинг номлари муҳтарам устоз Азизхон Қаюмов бошчилик қилаётган ЎзФА Қўлёзмалар институти даргоҳида ҳам тез-тез ёдга олиб турилади.

Шуни ҳам айтиш керакки, 50-йилларда бир неча кекса шарқшунос олимлар, шу жумладан отамиз Абдуфаттоҳ Расулев ҳам тоталитар тузум жабридан азият чекканлар. Улар ҳақида марказий «Правда» газетасида мақола босилиб, унда мазкур олимлар иш вақтида кўзларини юмиб, ҳар хил дуолар тиловат қиладилар, деб ёзилган. Шу мақола отамизни ишдан бўшатишга сабаб бўлган. Хайриятки, орадан кўп вақт ўтмай, яъни 1-2 йилдан кейин, адолат қарор топиб, падари бузрукворимиз ўз иш жойларига қайтдилар.

Ушбу хатни ёзишдан мақсад газетангиз саҳифасида мақола муаллифи Исматулла Абдуллаевга ҳамда падари бузрукворимизнинг табаррук номларини ҳурмат билан тилга олаётган барча ўртоқларга оиламиз аъзоларининг самимий миннатдорлигини ифода этишдир.

Ташаккур ва ҳурмат билан:

Ноила Абдуфаттоҳ қизи АСИЛОВА,
ЎзФА Ҳ. Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институтининг катта илмий ходими

Буюк Ғалабанинг 50 йиллиги олдидан

ГЕНЕРАЛНИНГ ТАБАССУМИ

1944 йил 3 май. Москвада «Колонна зали»да бериладиган Тамарахоним концертига келдим. Бинога киришим билан ўнг томонда ёнма-ён гаплашиб ўтирган ватандошларимизга кўзим тушди. Бир чеккадан кўриша бошладим. Биринчиси Тошкентнинг Кўкча даҳасидаги ҳозирги қўшним, архитектор Маҳмуд Зоҳидов бўлиб чиқди. Ҳис-ҳаяжон билан унинг қўлига шундай урдимки, қарсиллаган чапак товуши эшитилиб кетди. Ёнида ўтиргани менга ўхшаган кичик лейтенант, у билан ҳам шундай кўришдим. Ҳиссиёт жўш уриб кетиб, унинг ёнидаги шериги билан худди шундай — қўлимни шарақлатиб уриб кўришувдим, бундай қарасам, у киши генерал-майор экан. Ҳаяжон билан ҳарбий одобни бузганим учун узр сўраш мақсадида бошяланг бўлсам ҳам, қўлимни чеккамга қилиб «честь» берворибман. Генерал табассум қилиб қўйдилар, холос.

Шу ҳолатда бу генералнинг кимлигини эслай бошладим. Бундан бир йил илгари, яъни 1943 йили «Собир Умар ўғли Раҳимовга генерал-майор ҳарбий унвони берилсин» деган ҳукуматнинг қарорини газетада ўқиган эдим. Ўша генерал шу киши бўлса керак, деган фикр туғилди. Ҳақиқатан ҳам, шундай бўлиб чиқди.

Концерт залига кирдик. Генерал бизларни 5-қаторга бошлаб бордилар. Мен у кишига: «Сиз биринчи қаторда ўтиришингиз керак», десам, «Саҳна шу ердан яхши кўринади, ҳамма вақт театрнинг шу жойларида ўтиринглар», деганлари ҳануз қулоғимда.

Тамарахоним ансамбли 5-6 кишидан иборат эди. Турли халқлар тилларида янграган ашулалар, чиройли ўйинлар, дилўртар мусиқалар томошабинларни беихтиёр мафтун этди. Бундай кўтаринки руҳ антракт вақтларида фойеда ҳам бўлди. Концерт залидаги «қаҳрамон» Тамарахоним, бу ерда эса барчанинг ҳавасини келтирган генералимиз бўлди. Гап шундаки, узун фойе йўлагида танаффус пайтида одамлар саф-саф бўлиб, кетма-кет гаплашиб юришар эди. Ҳаммасининг кўзи Собир акага тушар ва кўзини узмай ўтиб кетарди. Ахир, 42 ёшдаги навқирон, қомати келишган, генерал формаси ярашган, кўкрагини биратўла тўртта жанговар «Қизил Байроқ» ордени яйратган, қиёфаси шарқона генерал-майор кимнинг кўзини қувонтирмайди, дейсиз.

Биз ўзбекистонлик томошабинлар ҳам концерт томоша қилиб ҳордиқ чиқардик, ҳам ўзбек генералини кўриб, фахрланиб бошимиз осмонга етди.

Концерт тугаганидан сўнг аста-секин, шошилмасдан ўрнимиздан туриб, эшик томон қўзғала бошладик. Оз вақт ўтмасданоқ орқамиздан саҳна кийимини ечишга ҳали улгуролмай елкаларига енгил палто илинтирган ҳолда Тамара опа келиб қолиб, Собир ака билан самимий кўришдилар. Биз эса бу икки буюк инсоннинг шундай тарихий вазиятда дийдор кўришганидан ниҳоятда хурсанд бўлдик.

Дарҳақиқат, улар бундан кейин бир-бирларини кўрмаган бўлишлари мумкин. Афсуски, шундай улуғ зотлар ҳаётдан ўтиб кетишди. Генерал-майор Собир Раҳимов ва капитан Тамарахонимнинг қаҳрамонона ва мардона хизматлари мана ярим асрдан ошибдики, дилларимизда жо бўлган, бу эса уларнинг ёрқин сиймолари қалбларимизда абадий сақланиб қолишига далилдир.

Омонулла ФАЙЗУЛЛАЕВ,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, уруш фахрийси

«БОҒ АЙЛАНИБ ГУЛ ЭКДИМ...»

Таниқли хонанда Жўрахон Раҳимов билан суҳбатимиз асосан қўшиқчилик санъати, унинг муаммолари ва ёш хонандалар олдида турган вазифалар ҳақида борди... «Биласизми, ёшлар ижоди мени бир томондан қувонтирса, иккинчи томондан ташвишга солади. Қувонарлиси шундаки, бугун ёш хонандалар ниҳоятда кўпайиб кетди. Бу, албатта, яхши, маънавий ҳаётимиз, маданиятимиз ривожидан дарак беради. Лекин мени ташвишга солаётган масала шу ёшлар орасида айрим хонандалар... Гап ёш хонандаларимиз қўлларидаги сеҳрли созни, уларга табиат инъом этган ёқимли овозни тўғри ва кераклича ишлата билмасликларида. Очиқроғи, уларни тўй-томошаларга халқимиз нима учун таклиф этадилар? Ҳар бир ёш хонанда ва созанда тўйга бориш олдидан шундай саволни ўзига бериб кўриши керак. Бу хонандалар халқимиз урф-одатига, қўшиқчилик санъатига, устозлар анъаналарига путур етказмасликлари лозим. Ахир, тўй-томошалардаги аҳволни кўринг: қочгани жой тополмайсиз, ижро этилаётган қўшиқларнинг на маъноси, на фикри бор. Бир қўшиқда барча Шарқ мамлакатларининг мусиқа оҳанглари янграйди. Қани ўзимизнинг миллий оҳангларимиз, мақом ва халқ қўшиқлари асосида яратилган замонавий асарлар. Майли, бу ижодий, бадиий муаммолар... Сиз уларнинг ҳатти-ҳаракатларига қаранг: қўлларидаги микрофон оғизларига кириб кетаётганга ўхшайди, хонанданинг олдида турган бир-икки созанда ерга сочилган пулларни йиғиш билан овора... Билмадим, бу муаммолар билан ким шуғулланади? Ахир, бундай ноўрин ҳолларга тезроқ чек қўйиш керак...». Ҳа, Жўрахон Раҳимовнинг куюниб гапириши ўринли, Нимагаки,бу ҳофизнинг ижодий фаолияти, тутган йўли, тўй-томошаларда қилган хизмати бизга ойдек равшан. У ўз ишига фидойи, содиқ санъаткор. Бу фидойилик Жўрахон Раҳимовда қандай пайдо бўлган? Бу саволга жавоб бериш учун даставвал ҳофизнинг болалиги ва ёшлигига назар ташламоқ керак...

Ҳофизнинг оналари Қумри ая бу ҳақда шундай дейдилар: «Жўрахон ўғлим ёшлигида ниҳоятда камгап, оғир, маъноли бола эди. У бошқа болаларга ўхшамасди, кўпроқ олдимда бўлиб, уй ишларига ёрдам берар эди. Лекин у 10 ёшларида ҳунар топиб, шу билан шуғулланадиган бўлиб қолди. Бир таёқчанинг икки учига ип боғлаб, уни дутор қилиб чертар, ўша даврнинг таниқли ҳофизлари Жўрахон Султонов ва Маъмуржон Узоқов қўшиқларини ўзича айтарди...».

Ҳа, ёш Жўрахон мусиқа ва қўшиқчилик санъатига муҳаббат ўша даврда пайдо бўлган эди. Бу муҳаббат Ж. Раҳимовни 17 ёшида Наманган шаҳрининг маданият уйига олиб келади. Маданият уйининг мусиқа раҳбари, хонанда Ваҳобжон Абдуллаев Жўрахонни бағрига олиб аста-секин уни мусиқа оламига олиб кирди. Ваҳоб ака Абдуллаев шогирдлари ҳақида шундай дедилар: «Ёш Жўрахон Раҳимовда тиришқоқлик ва энг асосийси унинг ёқимли овозида ҳар бир тингловчини ўзига тортиб оладиган катта дард бор эди...» Ҳа, асосан шу тиришқоқлик, ёш қалбдаги дард Ж. Раҳимовни катта санъат оламига олиб кирди. Озгина вақт ўтар-ўтмас Ж. Раҳимовни Алишер Навоий номидаги Наманган мусиқали драма ва комедия театрига ишга таклиф этдилар. Мусиқали спектаклларда унга кичик-кичик роллар топшира бошлашди.

Маълумки, кўп санъаткорларнинг ҳаётида учраган тасодифий ҳолатлар уларнинг келгуси ижодий фаолиятига жиддий таъсир кўрсатади. Шу маънода Ж. Раҳимов ҳаётида ҳам шундай ҳодиса юз беради. Наманган театрининг бир гуруҳ созанда ва хонандалари ёзги саҳнада концерт бераётган пайтда, вилоятга ташриф буюрган «Баҳор» халқ рақс ансамбли ижодкорлари Мукаррам Турғунбоева бошчилигида кириб келишади. Саҳнага чиқиб «Тановар» қўшиғини бошламоқчи бўлиб турган Жўрахон Раҳимов Мукаррам опани кўриб ҳаяжонга тушади ва нима қилишини билмай қолади. Мукаррам опанинг далда берувчи имоларидан сўнг ашулани бир амаллаб бошлайди, лекин уни қандай тугатганини ҳали-ҳали эслолмайди. Концертдан сўнг опа ёнига келиб, табриклагандай елкасига бир-икки уриб, «Хоҳласанг Тошкентга кел, биз билан ишла. Овозинг ширали экан, бизнинг қизларга мос», — дейди. Шу тасодифий учрашувдан сўнг Ж. Раҳмов Тошкентга боришга аҳд қилади, лекин шошилмайди. У кунни-кунга, кечани-кечага улаб ўз устида ишлайди, тинмай изланади. Навоий ва Бобур, Машраб ва Муқимий, Нодира ва Зебуннисо ғазалларини ўқийди, уларнинг мағзини чақишга ҳаракат қилади. Мақомни ўрганишга интилади. Ахир, Тошкентга боришнинг ўзи бўлмайди-да. Хуллас, бу жараён 3—4 йил давом этади. Машаққатли изланишлар ўз натижасини бера бошлагандек бўлади... Шу орада Ж. Раҳимов Тошкентга ҳам етиб келади...

Эсингиздами, 1960 йилларнинг ўртасида, аниқроғи 1964 йили бир ёш хонанда ўз қўшиғи билан қўшиқчилик санъатимизда ярқ этиб кўринган эди:

Сўзи ширин ёримдан,
кўзлари хуморимдан
Минг ўргилсам арзийди,
ишқида иқроримдан.

Боғ айланиб гул экдим,
келасан деб кўз тутдим,
Келмасингни эшитиб
ҳажрингда озор чекдим.

Таниқли шоир Акмал Пўлатнинг бу сўзлари Жўрахон Раҳимов қалбидан отилиб чиқиб, бизни муҳаббат оламига тортар эди.

Хонанда Мукаррам Турғунбоеванинг таклифига биноан бир неча йил «Баҳор» ансамблида хизмат қилди. Кейинроқ Муқимий номидаги мусиқали театрда ҳам ишлади. Аммо хонанданинг кўнгли тўлмас, ўз ишидан қониқмасди. «Менга бир нарса етишмагандек бўлар, очиқроғи маънавий, ижодий «очлик»ни сезар эдим, — дейди Ж. Раҳимов. — Шунинг учун, Наманган шаҳрига кетишни ҳам ўйладим. Кунларнинг бирида, тақдир эканми, билмадим, Ўзбек Давлат телерадиокомпанияси раҳбарияти «Мақом» ансамбли учун кўрик-танлов эълон қилганлигини рўзнома орқали ўқиб қолдим. Юрагимда ғулғула пайдо бўлди. Ушбу кўрикда ўзимни синаб кўришга ва иложи бўлса «Мақом» ансамблидаги таниқли ҳофизлар қаторида ишлашга, улардан таълим олишга, мақом сирларини ўрганишга бел боғлаган эдим».

— Айтинг-чи ўша пайтда сизни «Мақом» ансамблининг жамоаси ва унинг раҳбари, устоз Ориф Алимаҳсумов қандай кутиб олдилар?

— Ниҳоятда самимий, ҳурмат билан, арзимасам ҳам мени катта ҳофизлардек кутиб олдилар. Биласизми, мен бугун ҳаётимда ва ижодимда нимага эришган бўлсам, бу фақат «Мақом» ансамблининг ҳиссаси. Умрбод устозлар Ориф Алимаҳсумов, Очилхон Отахонов, Орифхон Ҳотамовдан миннатдорман. Улар менга нафақат мақом ва классик қўшиқларни ижро этиш йўлларини, қолаверса, шу қўшиқларда овозни қандай ишлатиш қоидаларини, қўшиқнинг сўзларига қараб авж ёки паст пардаларда ашула айтиш сирларини ҳам ўргатдилар.

Жўрахон ака билан суҳбатлашиб ўтирар эканмиз, йилдан-йилга бу кишига бўлган ҳурматим ошиб бораётганини яна бир бор ҳис этдим. Зеро, унга ўхшаш ниҳоятда камтарин ҳофизлар бугун афсус жуда кўп эмас... Жўрахон ака олдиларида турган танбурни олиб, аста-секин «Соқиномаи ироқ»ни айтдилар... мен эса ашула сузларига, куй оҳангига берилиб, ҳофиз оламига шўнғиб кетганимни сезмай қолибман... Ҳа бу қўшиқ эмас, инсон тақдири, ҳаёт муаммолари ва ташвишлари ҳақида қисса. Ҳофиз қўшиқни тугатиб шундай дедилар: «Биласизми, Аҳмаджон, мен халқимизнинг бой мероси ҳисобланган «Шашмақом»ни коинотга ўхшатгим келади. «Бузрук», «Наво», «Рост», «Сегоҳ», «Дугоҳ» ва «Ироқ» мақомларини эса осмондаги юлдузлар билан солиштираман. Осмондаги юлдузлар каби бизнинг куй-қўшиқларимиз ниҳоятда азиз ва бебаҳо».

— Сиз бугун «Мақом» ансамблининг келажаги ҳақида нима дея оласиз?

— Биз, аввалам бор, бир нарсани унутмаслигимиз керак. «Мақом» ансамбли катта изланишлар, қийинчиликлар, машаққатли кунлар натижасида дунёга келган миллий маданиятимизнинг энг улуғ санъат даргоҳларидан ҳисобланади. Бу маданият ўчоғи, бугун халқимизнинг фаровонлигини, тинчлигини, турмушини, қолаверса, давлатимиз мафкурасини белгилаб турадиган тарози десам янглишмайман. Шундай экан, биз ҳаммамиз бу ижодий жамоага катта эътибор билан қарашимиз керак. Лекин, афсус, бугун эътибор етарлича эмас. Яхшиям бу ансамблни бугун таниқли бастакор, ажойиб созанда Абдуҳошим Исмоилов бошқариб, ёш созанда ва хонандалар билан улуғ устозимизнинг ижодий ишларини давом эттираяпти. Мен эса 20 йил «Мақом» ансамблида хизмат қилиб, таниқли ва мўътабар устозлар мактабини ўтаб, ўз фаолиятимни бугун М. Қориёқубов номидаги Ўзбек Давлат филармониясида Ўзбекистон халқ ҳофизлари Фаттоҳхон Мамадалиев, Улмас Саиджонов билан биргаликда давом эттиряпман. Мен бугун қаерда қўшиқ айтмай, ўзимни мақомчилар ансамблининг кичик бир парчаси деб биламан, шу билан бахтиёрман... Бироз жимликдан сўнг ҳофиз афсуслангандай давом этди: «Биласизми, биз бугун фикрлашни умуман унутиб юбордик. Фикрлаш билан бирга театр, шеърият, мусиқа оламидан ниҳоятда узоқлашдик. Биз деганим, бизнинг ёшлар, келажак авлод. Бу масала мени ҳаяжонга, ташвишга солмоқда. Бундай боришда нима бўлади, олди-сотди, тижорат ишлари билан ўғил-қизларимизнинг ёш қалбларини хиралаштириб қўймаймизми? Лекин менинг ишончим комил, бугунги иқтисодий қийин вазият вақтинча, буни унутмаслигимиз керак. Бизнинг халқимиз қадимий халқ, унинг ўтмиши ҳам, келажаги ҳам доимо маънавий бой бўлган. Шундай экан, бу вақтинчалик вазият ўрнини яна мусиқа ва шеърият олами эгаллайди, уларнинг енгил шамоли эсиб турибди...».

Бу суҳбатимиздаги охирги саволим қисқача бўлди. У кишидан «Айтингчи, ҳаётингиздан, ижодингиздан мамнунмисиз, қандай орзу-ниятларингиз бор?», деб сўрадим. Жўрахон ака икки қўлларини кўксиларига қўйиб: «Худога минг қатла шукрлар бўлсинки, ўзимни ниҳоятда бахтли одам деб биламан. 3 ўғлим, 4 та қизим бор, ҳаммаси ўқимишли, олий маълумотли, 6 та неварам бор, улар ўзим билан. Келин ойингиз эса менинг ярим кучим. Ҳар куни ишдан қайтганимда қўллари кўксиларида мени кутиб оладилар. Бу катта бахт эмасми,... Ижодим, санъатим эса ўз қўлимда ва қалбимда. Қўшиқ менинг ҳаётим... Балки сувсиз, ҳавосиз яшай оларман, лекин қўшиқсиз яшай олмайман...».

Ҳа, ҳофиз Жўрахон Раҳимов қўшиқсиз яшай олмайди. Мен у кишига умр, сиҳат-саломатлик, ижодий баркамоллик тилаб, дилбар ва дардли қўшиқлари парвози янада баланд бўлишига, мухлисларини ҳали кўп йиллар хушнуд этишларига ишонч билдириб, хайрлашиб, кўчага чиқар эканман, қулоғим остида ҳофизнинг дардли овози жаранглаб турар эди.

Аҳмаджон РАҲИМОВ,
санъатшунос

Америка операсини қизиқиб томоша қилмоқдалар

САМИМИЯТНИНГ ТУҒИЛИШИ

Алишер Навоий номидаги ўзбек давлат академик Катта театри баҳор мавсумининг машҳур америкалик композитор Ж.Гершвиннинг «Порги ва Бесс» операси (Дюбов ва Дороти Хейуорд пиесаси асосида) билан очилиши республикамиз маданий ҳаётида ажойиб воқеа бўлди. Операда Жанубий Каролинанинг порт шаҳарларидан биридаги Кэтфиш-Роу номли негрлар кварталида яшовчилар ҳаёти акс эттирилган. Кўз ўнгимизда турли вазиятлар намоён бўлади: фожиий ва драматик, комик ва лирик ҳолатлар, қотиллик, штормда балиқчиларнинг ҳалок бўлиши, ялангоёқ Порги ва Бесс ўртасида самимиятнинг туғилиши, юмористик саҳналар. Драматизм билан алмашинувчи юмор аста трагикомик фарсга айлана боради. Фожиий саҳналар ўйин ва рақсларга кескин қарама-қарши қўйилади. Яшил оролда қизлар билан ўтадиган енгил оперетта руҳидаги сайр саҳнаси ҳамда ҳамма нарсадан кулувчи Спортинг Лайф билан боғлиқ кўринишлар ундан кейин кечадиган денгиздаги бўрон саҳналарини кучайтиради (афсуски, постановкада бу кўриниш сунъий равишда турли актларга тарқатиб юборилгани учун драматургик кескинликка ва ҳаракатлардаги шижоатга, қатъиятга путур етган). Шуни айтиш кераки, сайрдаги қизларнинг ҳаракатлари аллаловчи денгиз тўлқинларининг майин қўзғалишини ифодалайди (бош балетмейстер И. Юсупов).

Ўлдирилган Роббинснинг дафн маросимидаги ибодат қўшиқлари айтиладиган фожиий саҳналарда, Порги ва Бессни яраштирувчи севги қўшиғида, Кларанинг (Е.Шавердова) дилтортар Она алласида (бу алла опера лейтмотивларидан бирига айланган), Поргининг «Камбағалнинг бойлиги» номли ҳаётбахш қўшиғида, Спортинг Лайфнинг «Қуполлигим учун кечиринг» ва «Нью-Йоркка сузаётган кема» ашулаларида воқеаларнинг мусиқий ифодаси ўз аксини топган. Операда дуэтлар, триолар, ифодали ариозалар (буларни воқеаларнинг бир босқичи сифатида, қаҳрамоннинг руҳий эмоционал талқини ёки ёркин мусиқий кўриниш сифатида қабул қилиш мумкин), саҳнадаги вазият ва қаҳрамонлар муносабатлари билан боғлиқ турли характердаги речитативлар ниҳоятда кўп.

Мусиқа негр фолклори оҳанглари билан йўғрилган. Оркестр (дирижёр ва мусиқа раҳбари З.Ҳақназаров) ниҳоятда силлиқ ва услубни ҳис этган ҳолда жаранглайди. У баъзан саҳнавий вазиятларни қўллаб-қувватлаб, чуқурлаштирса, баъзан ажратиб кўрсатади, гоҳида эса кескин қарама-қаршиликни ифодалашга хизмат қилади. Оркестрнинг ҳар бир гуруҳи ўзига хос вазифани бажаради. Мисли чолғу асбоблари гоҳ ички эркинликдан қувониш ҳиссини, гоҳ масхаралаш оҳангини, гоҳ фожиий вазиятларда тақдир овозини, гоҳо эса тақдир мавзуини ифодалайди. Турли асбоблар ҳам хилма-хил вазифаларни бажаради. Айтайлик, қўнғироқ бўрондан дарак берса, бош қаҳрамонлар дуэтидаги қўнғироқчалар майин жаранглайди. Уриб чалинадиган асбоблар африка фолклорининг типик белгиси бўлиб, оҳанглари сеҳрини, қийин дақиқаларда ҳаётга интилиш, ички куч-қудратни, шу билан бирга баъзи овозларни (эшикнинг тақиллаши, ёмғир ёғиши) ифодалайди.

Воқеаларнинг фаол иштирокчиси ёки шарҳловчиси сифатида хорнинг (бош хормейстер республикада хизмат кўрсатган артист С. Шодмонов) чиқишлари яхши таассурот қолдиради. Айниқса, Роббинснинг дафн маросимида беванинг (республикада хизмат кўрсатган артист Д. Ёқубова) йиғлашлари таъсирли чиққан. Г.Азизованинг (Бесс) нозик ва пластик сопраносини, Поргининг (Р.Титеев) саҳнада ўзини эркин тутишини, Мария (республикада хизмат кўрсатган артист Данилова) ва Спортинг Лайф (республикада хизмат кўрсатган артист Р.Латипова) каби персонажлар характерининг ёркинлигини алоҳида қайд этиб ўтишни истардим.

Бир қанча саҳналарнинг драматургик ечими жуда қизиқарли (режиссёр В.Шапиро, республикада хизмат кўрсатган артист Қ.Муҳиддинов). Ниҳоятда сиқиқ, бироқ кўпмаъноли саҳна безаклари ишлаган рассом (С.Феско) иши ҳам эътиборга молик. Шунингдек, Бесс, Краун, Лайф, Бошловчининг давр ва жойга мос услубдаги либослари уларнинг характерлари ва руҳий оламларини ҳам кўрсатиб туради.

Шу ўринда АҚШдан келган маслаҳатчи, дирижёр, педагог, мусиқа шарҳловчиси М.Р.Харриснинг ролини таъкидлаб ўтиш лозим. Спектаклда ёруғ берувчиларнинг аҳамияти катта. Чунки ёруғлик мусиқий характеристикалар билан уйғунлашиб, ўзига хос ёруғлик драматургиясини ташкил этади. Саҳнага қоронғулик бериш фақат вақт маъносида эмас, баъзи воқеаларни психологик жиҳатдан аниқлашда ҳам ишлатилади. Персонажлар ёки маълум гуруҳлар қиёфаларини вақти-вақти билан ёритиш ўша ҳолатга томошабин диққатини тортишга ёрдам беради. Бу ҳолни кинематографиядаги катта планда кўрсатиш билан таққослаш мумкин. Шу жиҳатдан сўнгги якунловчи кўриниш — композитор график портретининг яққол ёритилиши диққатга сазовор.

Чуқур драматизм ва кескин тўқнашувларга қарамай, операдан сўнг умидсизлик, тушкунлик руҳи қолмайди. Поргининг спектакл охирида «Қаердасан, азизим Бесс» дейиши севгилисини излашга отланганидан дарак беради: у тирик экан, демак умид ҳам тирик.

Н. ҚОДИРОВА,
санъатшунослик номзоди

ЁШ ИЖРОЧИЛАР ТАНЛОВИ

В. Успенский номидаги Республика болалар мусиқа мактаб-интернатида Ўзбекистон ўрта-махсус мусиқа ва ўқув юртлари ўқувчилари мусиқачи-ижрочилар Республика XIII танловининг очилиш маросими бўлиб ўтди. Маданият ишлари вазирлиги тасаррувидаги Фан ва ўқув юртлари бошқармаси бошлиғи К. Азимов танлов қатнашчиларини самимий қутлади. Шунингдек, мазкур танлов ҳакамлар ҳайъати раиси, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, доцент Р. Сафаров йиғилганларни табриклаб, қисқача сўзлади. Танловда республикамизнинг турли шаҳарларидан ташриф буюрган ижрочи-ўқувчилар пуфлаб чалинадиган ҳамда торли чолғуларда ўзаро беллашадилар. Улар ўз дастурларига ўзбек композиторлари ва жаҳон классиклари асарларидан намуналар киритганлар. Очилиш маросимида Волгоград шаҳрида ҳамдўстлик давлатлари ўртасида ўтказилган пуфлаб чалинадиган чолғулар бўйича кўрик-танлов қатнашчиларига лауреатлик дипломлари топширилди. Одамбек Асқаров, Борис Анухин, Максим Иличкин энг яхши ижролари учун диплом соҳиблари бўлдилар. Кеча давомида мазкур лауреатлар ижросида концерт дастури намойиш этилди.

Гулмира МУСАЕВА

ИЖОДНИНГ ЯНГИ САҲИФАСИ

Бу «Оқ йўл»ни таниқли ижодкор Шароф Бошбековга йўлламоқчимиз. Тўғри, у драматург сифатида танилган эди. Эндиликда эса кинорежиссурада кучини синаб кўрди. «Масхарабоз» деб номланган тўлиқ метражли бадиий филмига сўнгги сайқал бериб, жамоатчиликка тақдим этиш арафасида.

Асарнинг номини ўқиб «Ҳажвий асар экан-да!» деб ўйламанг. Унда драматик ҳолатларни, фожиа жанрига хос унсурларни кўриб, ҳам завқ оласиз, ҳам ҳаёт зиддиятлари, инсонлар муносабатлари мураккаблиги ҳақида ўйлаб қоласиз.

Теша исмли йигитча қишлоғида «масхарабоз» лақаби билан машҳур. Шўх, гапга чечан, ҳамиша қувноқ кайфиятда юрадиган бу йигит катта қалб соҳиби эканлиги аста очила боради. Драматург режиссёр қаҳрамонини синовлардан ўтказади: севикли ёридан ажралишини, қарғишга учрашини, дўппосланишини, қаҳри қаттиқ кишиларга дуч келиб изтироб чекишини ҳам кўрамиз. Лекин Теша пировардида шифохонада даволанаётганида ўзидан қувноқ, шўх ва самимий инсонни (у ҳам «масхарабоз» лақаби билан танилган экан!) ажойиб бир қизни (артист Л. Элтоева) учратадию, кўзларига ишонмайди. Бу тасодифий бахтдан ҳам севиниб, ҳам ўйга ботиб, мажнун бўлади-қолади. Шундай якун, теран фикр, ҳисҳаяжонга тўлиб-тошган кадрларга томошабин асло бефарқ қарамайди. Зеро, уларда адиб ва режиссёр Ш. Бошбековнинг ҳаётга муносабати, одамларга меҳри ўз ифодасини топган. Бундай кадрларни олдин сўз билан тасвирлаш, кейин эса суратга олишда санъаткорнинг (драматург ва кинорежиссёрнинг!) кўпқиррали истеъдоди кўзга ташланди.

Бу асарга мунаққидлар, кино аҳли кўп мурожаат этишига ишонаман. У батафсил таҳлил қилинади. Биз ҳам уни қайта кўрамиз, драматургияси, режиссураси, бадиий таркиби ҳақида фикр юритамиз. Ҳозир эса Бошбеков режиссурасида ўзига хос бўёқлар мавжудлигини кўрсатувчи биргина эпизодни таърифлаш билан чекланмоқчимиз.

Тешанинг ёнига севган қизи (артист Р. Зокирова) келиб, ўзга йигитга турмушга узатишаётганини айтади, йиғлайди. Йигитдан жавоб кутади. Ниҳоят тиз чўкади. Йигит эса ўзи билан ўзи овора, гўё қизнинг гапини эшитмаётгандек... Қизнинг ҳатти-ҳаракатини кўриб у ҳам тиз чўкади. Лекин дардини айтмайди. Кейин, дабдабали тўйда — севган қизининг тўйида — юрагини очади, йиғилганларни лол қолдиради. Қувноқ мусиқа янграйди. Ашула тинмайди. Ўзбек қишлоғининг ҳар биримизга яқин манзаралари намоён бўла боради.

Режиссёр бу ерда қаҳрамонлар ҳолатини тасвирлаш учун фақат ижродангина эмас, кинонинг бошқа имкониятларидан — тасвир ва овоз воситаларидан, монтаж имкониятларидан ҳам фойдалана олган. Фақат кино усулларидан эмас, адабиёт ҳамда мусиқада учраб турадиган ва чуқур мазмунни китобхонга, тингловчига етказиш учун хизмат қиладиган йўлдан ижодий фойдаланган. Гап тасвир ва овозни бир-бирига зид қўйиш ҳақида кетяпти. Абдулла Қодирийнинг романларида, асрий тарихга эга бўлган шеъриятимизда, мусиқамизда учрайдиган бундай услубдан кино талаб этган даражада фойдаланиб, қаҳрамонларининг руҳиятини оча билган...

Шу кадрларни суратга олишда иштирок этган, бахтсиз қиз ролини ўйнаган Раъно Зокирова билан филм кўригидан кейин суҳбатлашдик. У жумладан, шундай миннатдорчилик сўзларини айтди:

— Шароф Бошбековни ёзувчи сифатида билардим. Энди режиссёрлик қилганларини кўрдим. Актёрни ҳолатга туширишларига қойил қолдим! Қаҳрамон қай кайфиятда эканлиги, унинг кечаги куни қандай бўлгани, қандай ниятлари бор — шуларни батафсил тушунтирадилар. Актёр режиссёрнинг олий мақсадини билиши заруркў! Унинг ниятларини, қандай хулосаларга келишини олдиндан билиш биз — актёрлар учун керак. Худди шу ҳолни Шароф ака чуқур ҳис этиб турдилар. Яна бир масала: филмни суратга олиш — бу фақат ижодий жараён эмас. Иқтисодий, техник, кўпгина ташкилий масалаларни ҳал этиш зарур бўлади. Режиссёр бу ўринда ҳам ғайратини, ташкилотчилик қобилиятини кўрсатди. Наманган вилоятида, Чимёнда суратга олиш кунлари қанчалик сермазмун, унумли ўтганини эслайман. Шароф Бошбековнинг тез орада моҳир кинорежиссёр сифатида танилишига шубҳам йўқ...

«Масхарабоз»да нуқсонлар йўқ эмас. Асарнинг биринчи ярмида монтаж — ҳикоя суръати суст эканлигини, мусиқа ва умуман, овоз воситалари ҳамда тасвир барча кадрларда ҳам бир-бири билан узвий боғланганини, айрим актёрлар ижросида юзакилик, бирёқламалик кўзга ташланишини айтиб ўтиш ҳам адолатдан бўлур эди.

Бундай камчиликлар илк асарларда (айниқса, ижоднинг ниҳоятда мураккаб соҳаси кинорежиссурада!) учраши табиий. Шу боис Ш. Бошбековга кинонинг машаққатли, айни вақтда ойдин йўлида омад ёр бўлсин, деймиз.

Ҳамидулла АКБАРОВ

Илҳом ИБРОҲИМОВ:

ЎЗИМГА ЎХШАШНИ ХОҲЛАЙМАН

Сўнгги йилларда санъатимизга кўплаб талантли ёшлар кириб келди. Шулардан бири хонанда Илҳом Иброҳимовдир. У 1991 йилда «Камолот-91» танловида биринчи ўринни олиб тилга тушган эди. Орадан тўрт йил ўтди. Бу йиллар Илҳом учун синов йиллари бўлди. У лип этиб ёниб ўчадиган юлдузлардан эмаслигини кўрсатди. Йилдан-йилга янги-янги қўшиқлар куйлаб ёшларнинг севимли хонандаларидан бирига айланди. Илҳом Иброҳимов билан суҳбатимиз хонанда, тингловчи ва бугунги ёшлар қўшиқчилиги ҳақида бўлди.

— Илҳомжон, Сиз ёшликда доира чалгансиз, нега энди кейинчалик қўшиқчи бўлишга аҳд қилдингиз?

— Ҳақиқатан ҳам аввал доира билан шуғулланганман. Ҳатто Фарғона мусиқа билим юртининг доира бўлимини тугатганман. Доирани дурустгина чаладиган бўлганимда, қўшиқ айтишга қизиқиб қолдим. Балки бу ҳавас акам Мурод Иброҳимов туфайли пайдо бўлгандир. Акам ҳам тор чертиб ашула айтади. У менинг дастлабки қўшиқларимни эшитиб доирачиликка қараганда қўшиққа иштиёқим баландлигини сезди ва менга бу йўлда устозлик қилди. Ҳозир ҳам акам менга йўл-йўриқ кўрсатиб келади.

— 80-йилларнинг охири 90-йилларнинг бошларида хонандаларнинг «Камолот» кўрик-танлови катта тантана билан ўтарди. Унинг обрўси ҳам баланд эди. Кейин эса кўриклар кўпайиб кетди. Натижада савия пасайди. Қўшиқчи сифатида Сизнинг кўрик-танловларга муносабатингиз қандай?

— Кўрик-танловларда мунтазам қатнашиб юрган хонанда қандай фикр билдириши мумкин. Менимча бир томондан кўрик-танловларнинг ўтказиб турилгани яхши. Айрим ёшлар шу кўриклардан сўнг ўз йўлларини топиб кетаяпти. Лекин кузатувларим натижасида шунга ҳам амин бўлдимки, бундай тадбирлар кўпайиб кетса, унга қизиқиш камайиб кетар экан.

Бунинг устига айрим хонандалар концерт ёки тўйларда ўзларини фалон кўрик ғолиби ёки лауреати деб эълон қилишларини яхши кўришади. Менинг назаримда, кўриклардаги ўринлар нисбий нарса. Ўзингиз ҳисоблаб кўринг, сўнгги йилларда қанча танловлар бўлди. Аммо ғолибларнинг ҳаммаси ҳам ўз мухлисини топиб олгани йўқ.

— 80-йилларнинг иккинчи ярмидан сўнг санъатимизда ёш хонандаларнинг бутун бир гуруҳи пайдо бўлди. Булар Юлдуз Усмонова, Юлдуз Абдуллаева, Охунжон Мадалиев, Абдурауф Олимов, Ғиёс Бойтоев, Муҳриддин Холиқов... Хуллас, бу рўйхатни яна анча давом эттириш мумкин. Лекин кейинги бир-икки йилда баъзи бир хонандалар тилдан туша бошлади. Сизнингча бунинг сабаби нима? Сиз ҳам вақт ўтиши билан шундай аҳволга тушиб қолишдан қўрқмайсизми?

— Сиз тилга олган хонандаларнинг ҳар бири ўзига хос бир дунё. Лекин айрим ёш хонандалар лоп этиб бир ёнаяпти-ю кейин бирдан ўчиб қолаяпти. Бунинг сабаби улар дарров мағрурланиб ўз устларида ишламай қўйганларида бўлса керак. Хонанда ҳамиша тингловчи дидини ўрганиб бориши лозим деб ўйлайман.

Саволингизни иккинчи қисмига келсак... Мени иқтидорли хонандалар қаторига қўшганингиз учун раҳмат. Қўшиқ айтиб тўрт-бешта мухлис орттиролган бўлсам бахтлиман. Иложи борича уларни хурсанд қилишга ҳаракат қиламан. Менинг орзуим миллий қўшиқчилигимиз анъаналарини давом эттириш. Агар бир кун мухлисларимга ёқмай қолсам... Бу ҳақда ўйлашнинг ўзи қўрқинчли. Келинг, илоҳим бундай кунга тушмайлик. Шу йўлда қўлимдан нима келса, ҳаммасини қилишга тайёрман.

— Илҳомжон, кўпчилик, қўшиқчиларга маза, уларнинг пули кўп бўлади дейишади.

— Буниси қизиқ бўлди-ку. Худога шукр, нолийдиган жойимиз йўқ. Лекин шунга яраша ишлаймиз ҳам. Гуруҳимиз билан ҳеч тиним билмаймиз. Янги қўшиқлар ижод қиламиз, тўй-томошаларга борамиз. Ўша кўпчилик роҳат қилиб дам олаётган пайтлари, биз ярим кечагача хизматда бўламиз. Бугун Фарғонада бўлсак, эртага Самарқандда, индин куни бошқа бир жойда...

Хонанданинг харажати ҳам кўп. Сизга биргина мисол айтаман. Грампластинкага битта ёки иккита қўшиқ ёздириш учун бутун гуруҳ билан Тошкентга келамиз, уч-тўрт кун турамиз. Бунинг ўзи бўлмаса керак.

— Севган машғулотингиз?

— Хонанданинг севган машғулоти тор чертиб янги қўшиқ ҳиргойи қилиш бўлса керак. Мен ҳам бўш вақт топдим дегунча китоб ўқиб кўнглимга ёқадиган шеър қидираман. Сафарлардаги энг севимли машғулотим эса қизларимга совға олиш.

— Шеър ҳақида яхши гап очдингиз. Сиз айтадиган қўшиқларнинг кўпи халқ йўлида ёзилган. «Диломим менинг», «Ёр бўласизми?», «Ипак рўмол бошингда...», «Аламим бор ёр-ёр айтган қизларда» каби қўшиқларингизнинг оҳанги ҳам халқона. Сиз қўшиққа шеърни қандай танлайсиз?

— Менга муаллифнинг аҳамияти йўқ. Руҳимга яқин шеър бўлса куйлаб кетавераман.

— Инсонлардаги қайси фазилатни ёқтирасизу, қайсисини ёмон кўрасиз?

— Қамтарликдан ҳеч ким ютқазмаган. Ҳиёнатни кечира олмайман.

— Қайси хонандага ўхшашни хоҳлардингиз?

— Илҳом Иброҳимовга. Яратгандан Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов, Комилжон Отаниёзов каби буюк устозларимиз руҳи қўллаб-қувватлаб туришини сўрайман.

— Орзуларингиз?

— Янги-янги, элга манзур бўладиган қўшиқлар куйлаш. Мухлислар назаридан қолмаслик.

— Орзуингизга етинг.

—Ҳа айтганча 21, 22 ва 23 апрел кунлари пойтахтимизнинг Халқлар дўстлиги саройида қизиқчи Обид Асомов билан концертимиз бўлади. Мухлисларимни ушбу концертга таклиф қиламан.

Б. ЭГАМҚУЛОВ
суҳбатлашди

ҚОЗОҚНИНГ НУРАЙ ҚИЗИ

Бугунги қозоқ шеъриятида чақнаб, нур таратиб турган порлоқ номлар кўп. Уларнинг шон-шуҳрати фақат Қозоғистондагина эмас, қардош ўлкаларда ҳам маълум ва машҳур. Ҳар ҳолда, кейинги йилларда адабий-маданий алоқалар бироз сусайгандай бўлгани билан, ҳали биз қозоқ оқинларининг ўт-оловли ўланларини, шоирлар Абдулла Тожибоев, Улжас Сулаймонов, Қодир Мирзалиев, Фариза Унгарсинова, Мухтар Шахановларнинг фалсафий шеърларини, ёниқ сатрларини унутганимиз йўқ.

Қозоқ адабиётида аёл-қизлар шеъриятининг ўзига хос ўрни, ҳусн-жамоли бор. Бу шеърият — қадимий туркона байтлар оҳангларини такрорлаб, тўлдириб, жаранглатиб келаётган шеърият. Нафислик ва лобарликнинг камалак рангларини, аёл қалбининг сирли тўлқинларини қайта-қайта кашф этиб бораётган шеърият. Бу шеърият — Мариямлари, Фаризалари, Марфуъа ва Хонбибилари бор шеърият.

Хонбиби — мана шу шеъриятга алоҳида бир тароват, алоҳида бир кўтаринки кайфият бағишлаб турган шоира. Хонбиби Есенқораева қўшни Чимкент вилоятида маданият бошқармасининг раҳбари бўлиб ишлайди. Хизмат юзасидан, ижодий сафарлар боис у ўзбек юртида жуда кўп марта меҳмон бўлган, шеърлари матбуотимизда ёритилган. Хонбиби ўзбек шоираларининг шеърларини қозоқчага таржима қилиш, тарғиб этиш туфайли ҳам адабий алоқалар ривожига, қозоқ-ўзбек дўстлигини мустаҳкамлашга муносиб ҳисса қўшаётир. Шунинг учун уни «Қозоқнинг нурли қизи, хон қизи» десак арзийди.

Қаламингиз, қадамингиз кутли бўлаверсин, Хонбиби!

Хонбиби ЕСЕНҚОРАЕВА

ДЎСТ ИЗЛАДИМ

Дўст изладим тинимсиз Тўлагандай 1
Дўст изладим эл-юртни элагандай.
Дўст изладим, қувонсам — қучоқ ёйиб,
Чарчасам ё сурунсам — суягандай.

Дўстинг бўлса — сени чин баҳоласа,
Тиниқ кўлга тош отмай ёқаласа,
Дарз кетганда кўнглингни ямаса у,
Мансабингга, номингга қарамаса.

Дўстинг бўлса — «дўст бўл» деб ялинмаса,
Катта-кичик айбингни қабулласа,
Сенинг учун, дўстлар учун ёнса жони,
Сўндираман деган сайин — ловулласа!

Кўнгиллар кўнгиллардан айрилмаёқ,
Ё тангрим, дўстлик йўлин қилгин узоқ,
Суймаган, суйдирмаган муҳаббатдан
Дўстликдир қимматлироқ, самимийроқ!

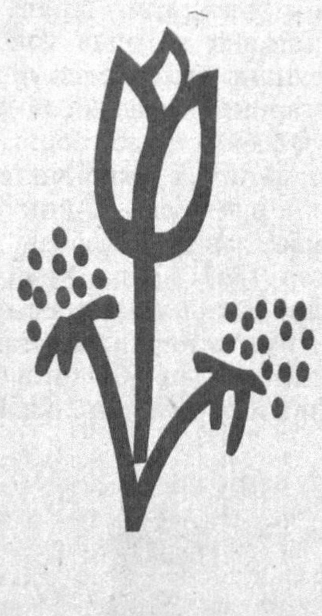

ҚАЛДИРҒОЧ

Кўнглимнинг қалдирғочи — ўланларим,
Уясига айланиб келар дедим,
Кўзи учиб, сарғайиб йўлга боқиб,
Дилдаги бор умидим соғинар жим.

Қайтмайсиз, бўш уянгиз кўз тутади,
Сизларсиз ҳаёт завқсиз, бўш ўтади,
Кимлардир сизга кесак отмасмикан? —
Болалар қўлида тош... қўрқитади!

Уянг сенинг юксакда, қалдирғочим,
Не кўзладинг юксакда, зорли бошим?
Шамол аввал юксакларни кўзғатади,
Офтоб аввал урар тоғнинг қорли бошин!

Бўрон турса — юксакни қулатади,
Офтоб қизса — чўққини йиғлатади,
Дарахтлар ҳам, япроқлар ҳам бу ҳаётда
Фақатгина тинчликни йўқлатади.

Тойинг ўзса — қувонар қай оғайин?
Омон бўлсин барибир бор оғайин!
Қалқисам, ухлаб қолсам, қалдирғочим,
Қанотинг елпиб юбор, уйғонайин!

Қозоқчадан Музаффар АҲМАД таржималари

* * *

Қулоғимда ажиб сас,
Нур қўнгандай юзимга.
Қайта-қайта қарайман,
Сизга борган изимга.
Риштаси сиз томонда,
Бўйнимдаги туморнинг.
Айтарини айтолмай,
Ҳаёланган хуморнинг.
Соф тилагим парвозга
Чоғланмаган шекилли.
Икки ошиқ, қўш юрак,
Боғланмаган шекилли.

ЖУРЪАТ таржимаси

1. Тўлаган-асар қаҳрамони

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Ўзбекистон Республикаси Халқаро Маданий ва Миллий Алоқалар Ассоциацияси 21 апрел соат 15 да таниқли қозоқ шоираси

Хонбиби ЕСЕНҚОРАЕВАнинг

ижодий кечасини ўтказади.

Кечага ёзувчилар, адабиёт билан қизиққан барча ўртоқлар таклиф қилинади.

МАНЗИЛИМИЗ: Шароф Рашидов кўчаси 4-уй, Республика Байналмилал Маркази.

АДҲАТ СИНЎҒИЛ — 60 ЁШДА

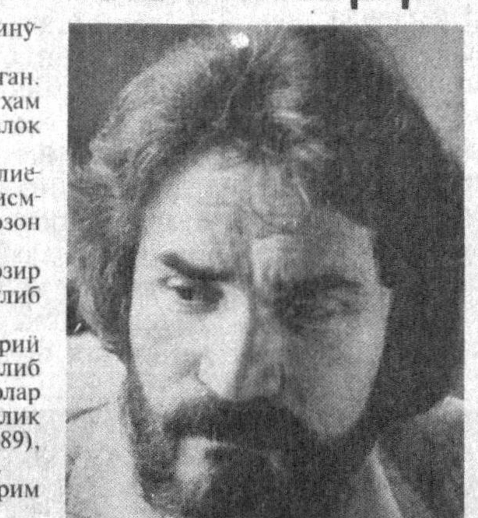

Тошкентда яшаб ижод қилаётган таниқли татар шоири Адҳат Синўғил 60 ёшга тўлди.

У 1935 йилда Бошқирдистоннинг Истарлибош туманида туғилган. Бир ёшга тўлмасдан онадан етим қолган Адҳат кўп ўтмай отасидан ҳам жудо бўлади. Отаси Масалимўғли Макарим 1942 йилда урушда ҳалок бўлгач, у болалар уйида тарбияланди.

1964 йилда Қозон Давлат университетининг тарих-филология куллиётини битириб, мактабда дарс берди, директор бўлди. Ҳарбий ҳаво қисмларида десантчи-парашутчи бўлиб хизмат қилди. Бир неча йил Қозон нашриётларида ва давлат филармониясида ҳам ишлади.

1975 йилда тақдир тақозоси билан Ўзбекистонга кўчиб келди. Ҳозир у Тошкентда татар маданият марказининг раҳбарларидан бири бўлиб ишламоқда.

Адҳат Синўғил мактаб ёшидан бери шеър ёзади. Биринчи шеърий туркуми 1960 йилда Бошқирдистонда «Ёш кучлар» мажмуасида босилиб чиққанди. Шундан буён «Тўплар ва музалар» номли жангчи шоирлар ҳақидаги тадқиқий мақолалар китоби ва «Чалғи қўшиғи» (1977), «Ёшлик ҳайкали» (1979), «Шеър ўлкасин соғиниб» (1984), «Қорақош» (1989), «Жануб гуллари», (1990) сингари шеърий тўпламлари нашр этилди.

Биз ҳам шоирни муборак ёши билан қутлаб, шеърларидан айрим намуналарни газетхонлар эътиборига ҳавола қиламиз.

Миразиз АЪЗАМ

БАҲОР ГУЛЛАРИ

«Бир гул билан баҳор бўлмас...»
Ўзбек шоирларидан.

«Бир гул билан баҳор бўлмас...»,
Сўнгроқ бўлса ажаб эрмас.

Жўмард — баҳор дастурхони,
Унга ёт — фақирлик қони.

Баҳор ғоят эркин дилли,
Қушлари очар кўнгилни.

Баҳор гуллари очса кўз,
Довдираб, тополмассан сўз.

Бор олам севгани — баҳор,
Баҳорда ер туғар такрор.

Ким севмас ул келган онни?—
Асир айлар ҳар бир жонни.

Дунё сарҳуш — келган кундан,
Қай бир хуш ис йўқдир унда?

Боғлари — қушлар бозори,
Баҳор нақ қизлар нозлари.

Баҳорга ошиқ — бор ошиқ,
Ҳис қайнар дарёдай тошиб.

Баҳорга ошиқмиз ғоят —
Хаёлдан кетмас ул ҳеч вақт.

Баридан ҳам сеҳрли ул —
Ерни унуттирар буткул.

Бир эсса баҳор еллари —
Жонланар ҳатто гўрлари.

Олтиндир баҳор кунлари,
Тенглашга йўқдир тенглари.

Нозикдир баҳор торлари,
Инжа барглар — алёрлари.

Тонглардай - баҳор гуллари —
Жаннатнинг нақшин тўрлари.

«Бир гулдан баҳор-ку бўлмас»,
Баҳорнинг гуллари сўлмас.

ИЙМОН АСРИ

Беш вақт намоз билан такбирлар айтиб
Боболар иймонин юрган ёшартиб.

Иймонсиз бўгинлар бир ҳайвон мисол,
Иблис не буюрса бажарган дарҳол:

Оллоҳли олимни сургунга сурди,
Иймонсиз тузумни Оллоҳдай кўрди.

Биз муқаддас билган шарир маъмурлар
«Худо йўқ» дедирар эди нонкўрлар!

«Тенглик», «мўл-кўллик» деб халқдан кулдилар.
«Умумий жаннат» деб дўзах қурдилар.

Ва бир кун йиқилди уларнинг тахти,
Очилди иймони йўқларнинг афти.

Ишончдир, иймондир — одамлик асли,
Иймонга сажда қил, кишилик асри.

ЭРТА-КЕЧ

Эрта-ю кеч дуодаман
Савоб ишлар қилганларга.
Эрта-кеч баддуодаман
Йўлда тузоқ қурганларга.

«Ҳақ! Куч бер!» деб зорланаман
Эзгу йўлга чиққан зотга.
Ишларимдан орланаман
Нафсиз бўлса гар ҳаётга.

Эрта-ю кеч дуодаман
Дўстга қучоғин очганга.
Эрта-кеч баддуодаман
Ёвлик уруғин сочганга.

«Ғолиб қил!» — деб тиланаман
Эзилганлар ва ҳақларни.
Эрта-кеч ўтда ёнаман
Кўрсам қон ичра халқларни.

Татарчадан Миразиз АЪЗАМ таржимаси

Сешанба куни Пискент туманидаги 1-ўрта мактабда туркий халқларнинг буюк донишманди, шоир Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асари яратилганининг 925 йиллигига бағишланган илмий анжуман бўлиб ўтди. У республика «Маънавият ва маърифат» Марказининг Тошкент вилоят бўлими томонидан уюштирилди. Анжуманни туман ҳокими муовини Юсуфжон Одилов очиб, бу ерда олиб борилаётган маданий ва маърифий ишлар

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ ЁДИ

ҳақида сўз юритди. Ёзма адабиётимиз тарихининг илк даврида яратилган «Қутадғу билиг» асарининг моҳияти, адабиётимиз тарихида тутган ўрни ҳақида пискентлик олим Қаюмжон Каримов маъруза қилди.

Илмий суҳбатни ЎзФА мухбир аъзоси Азиз Қаюмов давом эттириб, анжуман аҳлини аллома шоир Юсуф Баласоғунлининг ҳаёти ва адабий меросини ўрганиш борасида ўзи директорлик қилаётган Қўлёзмалар институтида олиб борилаётган изланишлар натижаси билан таништирди. Юсуф Хос Ҳожиб ижодининг тадқиқотчиси, ЎзФА мухбир аъзоси Ғанижон Абдураҳмонов, филология фанлари докторлари Қосимжон Содиқов, Ҳамидулла Дадабоев, ёзувчи Мажид Саматов, адабиёт муаллими Жамолиддин Исомовлар «Қутадғу билиг» асарининг ёш авлодни тарбиялашда тутган ўрни ҳақида фикр билдирдилар. Мактаб ўқувчилари ушбу асар асосида тайёрланган концерт дастурини намойиш этдилар.

Элмурод ХОЛБОЗОРОВ

ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АНЖУМАН

Навоий вилоят ҳокимлиги, педагогика институти, республика Маънавият ва маърифат маркази ҳамда Ўзбекистон фалсафа жамияти ҳамкорликда «Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли» мавзуида илмий-назарий конференция ўтказилди. Конференцияни Навоий вилоят ҳокими Ҳаёт Ғаффоров очиб, иштирокчиларни табриклади. Конференцияда республика фалсафа жамияти раиси, Ўзбекистон ФА мухбир аъзоси С. Шермуҳамедов, Навоий Давлат педагогика институти ректори Р. Раҳмонов, Бухоро Давлат университети кафедра мудири Ф. Қосимов, тарих фанлари доктори С. Иноятов, филология фанлари доктори С. Мирзаев, шоир ва драматург Д. Файзий ва бошқа олимлар қизиқарли маърузалар қилдилар. Конференция кун тартибида «Амир Темур — буюк давлат асосчиси», «Амир Темур — илм-фан, маданият ва маърифат ҳомийси», «Темурийлар жаҳон тараққиёти тарихида» мавзуларидаги махсус секцияларда ҳам олимларнинг маърузалари тингланди.

МАҚСАДИМИЗ — ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛИДА ҲАМКОРЛИК

(Боши 1-бетда)

тирок этишлари учун шароит яратиши зарур. Фақат шу йўл билангина фуқароларда мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётини шакллантиришга қизиқиш уйғотиш мумкин».

Мамлакат ичида ва унинг ташқарисида К. Аденауэр жамғармаси христиан-демократик ҳаракат тамойилларига асосланиб иш кўради. Бизнинг улуғ давлат арбобимиз К. Аденауэр амал қилиб келган ҳаётий ва сиёсий тамойилларни рўёбга чиқариш жамғарма олдидаги асосий вазифа ҳисобланади. К. Аденауэр узоқ яшади, қийин, бироқ ажойиб ҳаёт кечирди. ГФР ташкил топган 1949 йилдан то 1963 йилгача Федерал канцлер сифатида Олмония ҳукуматини бошқарди. Бевосита унинг ташаббуси ва иштирокида 1956 йилда Айххолц шаҳрида ўқув маркази ташкил этилган эди. 1964 йилдан бошлаб жамғарма биринчи Федерал канцлер номи билан атала бошлади.

— Жамғарманинг асосий ҳаракат дастурларини изоҳлаб беролмайсизми?

— Бажонидил. Энг аввало, фуқароларнинг сиёсий онги шаклланишига кўмаклашиш. Аналитик тадқиқотлар ва фикрлашувларни ташкил қилиш йўли билан сиёсий таъсир кўрсатишнинг илмий тамойилларини ишлаб чиқиш. Зарур ахборот ва маълумотларни етказиш, учрашувлар уюштириш орқали халқларнинг ўзаро бир-бирларини англашларига кўмаклашиш; сиёсий онг камолотига таъсир кўрсатадиган турли лойиҳа ва дастурларни амалга оширишда мамлакатларни ва одамларни қўллаб-қувватлаш; иқтидорли ва илмий ишга лаёқатли ёшларнинг илм олишига ёрдам бериш; санъат ва маданиятни равнақ топтиришга кўмаклашиш ва ҳоказолар.

Халқаро ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш, биринчи навбатда, ривожланаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатиш жамғарманинг бош мақсади бўлиб келмоқда. Бюжетимизнинг деярли 60 фоизи шу ишларга сарфланади. Жамғарма Африка, Осиё ва Лотин Америкасидаги мамлакатларга ҳуқуқий давлат қуриш учун зарур бўлган демократик ва иқтисодий шарт-шароитларни вужудга келтиришда ёрдам кўрсатмоқда. 130 дан ортиқ мамлакатда олиб бораётган ишларимизнинг асосий моҳияти одамларда давлат олдидаги фуқаролик масъулиятининг шаклланишига шароит яратиш, уларнинг ўз турмуш тарзларини яхшилаш жараёнларида фаол иштирок этишларини таъминлашни назарда тутади. Ҳар жиҳатдан етук ва юксак маданий ҳаёт тарзларини сингдириш ва уни қарор топтиришга эҳтиёжни шакллантириш асл муддаомиздир.

— Жамғарманинг ана шу мақсадларга сарфланадиган маблағлари қандай манбалар ҳисобидан қопланади?

— Жамғарманинг асосий маблағлари давлат томонидан ўтказиладиган молиявий ажратмалар, ихтиёрий равишда тушадиган хайр-эҳсон пуллари, аъзолик бадаллари ва нашр ишларидан келадиган даромадлардан ташкил топади. Икки йил муқаддам бюжетимизнинг дастлабки сметаси 225 млн. немис маркасини ташкил этган эди. Яна шуни ҳам айтиш керакки, жамғармамизнинг юздан ортиқ аъзолари Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларида амалга оширилаётган 300 дан ортиқ лойиҳалар юзасидан шерикларимизга маслаҳатчилик ҳам қиладилар.

Жамғарма фаолиятининг муҳим йўналишларидан яна бири «Маориф, олий мактаб ва иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш» мажмуидир. 1993 йили 1220 нафар олмон ва хорижий мамлакатларнинг талабалари жамғармамиз стипендиантлари бўлдилар. Шуни қониқиш билан айтмоқчиманки, бу йил Тошкент техника университетининг уч талабасига ҳам К. Аденауэр стипендияси тайинланди ва улар Олмонияда юқорида айтилган дастур бўйича курсларда ўқиш имконига эга бўлдилар.

1993 йили Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг ГФРга расмий ташрифи чоғида юртбошингиз ва К. Аденауэр жамғармаси Раиси вазифасини бажарувчи Герд Лангут ўртасида самарали суҳбат бўлиб ўтган эди. Ўшанда муҳтарам Президент жамғармамизни Ўзбекистон билан ҳамкорлик қилишга таклиф этди. Шундан сўнг кўп ўтмай Тошкентда Аденауэр жамғармасининг минтақа бўйича вакиллиги очилди. Ўтган қисқа давр мобайнида маданий ҳамкорлик доирасида анчамунча ишларни қилиб улгурдик. Ўзбекистон Тадбиркорлар уюшмаси билан ҳамкорликда хусусийлаштириш муаммолари юзасидан семинар, Тошкент, Самарқанд ва Бухорода Олмония ва Ўзбекистондаги икки қадимий маданият сарчашмаларини бир-бирига ўзаро яқинлаштиришга доир кичик анжуманлар, Оролни асраш жамоатчилик қўмитаси билан ҳамкорликда Марказий Осиё экологияси ва Орол денгизини асраб қолиш муаммолари бўйича халқаро мулоқот, яқиндагина эса «Демократия ва ҳуқуқ» деб номланган анжуман ўтказдик.

Ҳозир минтақадаги ишларимизни доимий фаолият кўрсатувчи семинарлар туркуми тарзида йўлга қўймоқдамиз. Бу борада республикангиз Ишбилармон аёллар ва тадбиркорлар уюшмалари, Тошкент техника университети ва бошқа ўнлаб муассасалар билан яқин ҳамкорлик муносабатларини ўрнатдик. Туркум машғулотларни муайян шарт-шароитдан келиб чиққан ҳолда «Маҳаллий ҳокимият бугинларида сиёсат» деб номладик. Сиёсий арбоблар, ишбилармонлар, давлат муассасаларининг хизматчилари, академиклар ва талабалардан иборат аҳолининг турли тоифалари ва турли касб-ҳунар эгаларини унчалик катта бўлмайдиган машғулотларга жалб этиш фойдали мулоқотлар учун қулай замин ҳисобланади. Ҳар хил қарашларнинг шаклланишига йўл очувчи бундай машғулотларнинг афзаллиги Олмония шароитида тажрибадан яхши ўтган.

— Конрад Аденауэр жамғармаси ўзаро маданий-иқтисодий ҳамкорлик юзасидан яна қандай режаларни кўзда тутаётир?

— Аввало, юқорида баён этилган йўналишдаги ишлар кенг кўламда давом эттирилади. Иқтисодий хўжалик юритиш муаммолари бўйича Бухорода катта анжуман ўтказишга тайёргарлик кўряпмиз. Бундан ташқари, Олмония Президентининг Ўзбекистонга ташрифи чоғида имзоланган ҳужжатлар, ўзаро аҳдлашувлар ҳам фаолиятимизга кенг истиқболлар очади. Биз ҳар икки мамлакат ўртасида дўстона муносабатлар мустаҳкам қарор топиши, иқтисодий, илмий, ижтимоий-сиёсий алоқаларимизни янги босқичга кўтариш учун бутун куч ва имкониятларимизни қаратамиз. Осиё ва Оврупонинг қадим маданиятлари, маънавий қадриятларига ворислик масъулияти бизни шунга зиммадор этади.

Суҳбатдош Мурод АБДУЛЛАЕВ

ФАХРИЙЛАРИМИЗДАН ЎРНАК ОЛАЙЛИК

Ўзбекистон миллий ва ижтимоий барқарорлик жамғармаси раиси ўринбосари Насиба Усмонова мухбиримизга жамғарма фаолияти ҳақида қуйидагиларни гапириб берди:

— Жамғармамиз бундан 30 йил олдин Москвага қарашли ташкилот ҳисобланиб, Тинчлик фонди деб юритиларди. 1994 йил августдан бошлаб эса жамғармамиз янги ном ва мазмунга эга бўлди. Миллий қадриятларимизни тиклаш, тилимиз, динимиз, урф-одатларимизга бўлган муносабатни яхшилаш, ночор оилаларга меҳр-мурувват кўрсатиш, маҳаллалар, олий ўқув юртлари, мактабларга моддий ва маънавий кўмакчи бўлиш — жамғармамиз олдида турган асосий вазифалар сирасига киради. Шунингдек, турли соҳаларда хизмат қилган меҳнат фахрийлари билан туркум тадбирлар ўтказишни режалаштирганмиз. Мана, яқинда Муқимий номидаги мусиқали драма театри биносида ветеран санъаткорларнинг бир пиёла чой устида дийдорлашув кечаси бўлиб ўтди. Кечага 50га яқин санъаткор фахрийларни таклиф этдик. Санъаткорларни Муқимий номидаги мусиқали драма театри актёрлари бир вақтлар улар рол ўйнаган либосларда кутиб олдилар. 1939 йили Фарғона каналининг қурилиши ва уруш даврида ўз санъатларини намойиш этиб, жангтоҳларда кўрсаттан жасоратлари бир-бир эсланди. Ўзбекистон халқ ҳофизи Очилхон Отахонов, Зебо Ғаниева номидаги фронтчи аёллар ансамбли аъзолари ва бошқа кеча қатнашчилари кўй ва қўшиқлар, лапар ва рақслар ижро этдилар.

Кечада санъаткорлар Орифхўжа Алимахсумов, Сора Эшонтўраева, Машраб Юнусов, Гавҳар Раҳимова, Розия Каримова, Ғофир Солиҳов, Ўзбекистон халқ шоираси Ойдин Ҳожиева, профессор Лола Хўжаева сўзга чиқиб, бу каби тадбирлар фахрийларга катта куч ва маънавий мадад бўлишини таъкидладилар. Бу туркум тадбиримизни санъаткорлар билан бошлаганимиз бежиз эмас. Негаки, бу жамғарма санъаткорлар ташаббуси билан ташкил этилган. 15 апрелда фахрий ёзувчиларимиз билан Ғафур Ғулом уй музейида шундай тадбирлардан бирини ўтказмоқчимиз. Аста-секинлик билан журналистлар, ўқитувчилар, олимлар, рассомлар, архитекторлар ва бошқа соҳа фахрийлари билан ҳам ана шундай дийдорлашув кечаларини ўтказиш ниятимиз бор.

Урушда қозонилган ғалабанинг 50 йиллигига бағишлаб Қозоғистон, Туркманистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон бўйлаб Тинчлик сафарларини уюштирдик. Фарғонада Абадият боғи барпо этилди. Бу тадбирни жумҳуриятимиз вилоятларида давом эттиришни режалаштирганмиз.

Бу каби учрашув кечаларни ташкил этишдан мақсадимиз ёшларни ҳар қандай қийин шароитда санъатни, адабиётни севган, ўз касбининг фидойиси бўла олган фахрийларимиздан ватанни севиш, халқ ҳимоячилари бўлиш, ҳар соҳада улардан ўрнак олишга даъват этишдир.

ОЛМОН АДАБИЁТИ МАНЗАРАЛАРИ

(Боши 1-бетда)

лар. Иккинчи жаҳон урушидан кейин олмон ёзувчилари ҳаммасини бошдан бошлашга ҳаракат қилдилар. Фашизм даврида адабий ҳаёт бутунлай тўхтаб қолганди. Ёзувчилар хорижий муаллифларга тақлид қилиб асарлар ёзиш ва шу орқали вужудга келган бўшлиқни тўлдириш пайида эдилар. Баъзилар америкалик ёзувчи Эрнст Хэмингуэйга ўхшаб неореализм услубида асарлар ёзишга ҳаракат қилган бўлсалар, бошқалар Жан-пол Сартрдек экзистенциализм услубида ёзишга уринардилар. Ўша пайтдаги олмон адабиёти «харобалар адабиёти» ёки «нол соат нол-нол минут адабиёти» деган иборалар орқали баҳоланди. Волфганг Борхертнинг «Эшик ортида» номли асари ўша даврда яратилган асарларнинг яққол намунасидир. Янги оқим намояндаларининг асарлари, масалан, Волфганг Кёппеннинг «Иссиқхона», Ҳайнрих Бёллнинг «Тўққиз яримдаги билярд ўйини» асарлари иқтисодий юксалишнинг салбий, номаъқул томонларидан давлатмандларнинг моддиюнчилиги ва худбинлигидан норозилик туйғулари билан йўғрилгандир.

Олмишинчи йилларнинг бошларида кўпгина ёзувчилар ва шулар қатори Уве Йонсон ҳамда Петер Ҳертлинглар эътиборни адабиётнинг асосига қаратдилар, яъни олмон тили масалалари адабиётнинг марказий мавзусига айланди. Адабиётни ва адабий ҳаётни давлатнинг таъсири ва тасарруфидан чиқариш масаласи ўртага ташланди. Бу даврда «Кекса хонимнинг келиши» ва «Физиклар» асарларини яратган Фридрих Дюрренматт ҳамда «Андорра» асарини ёзган Макс Фришлар шу даврнинг кўзга кўринган драматургларига айландилар.

70-йилларда олмон тилида ижод қилган кўплаб муаллифлар ўз асарларида шахсий ҳаётларини тасвирладилар. Бунга Макс Фришнинг «Кундаликлар»и, Волфганг Кёппеннинг «Ёшлик», Томас Бернҳарднинг «Сабаб», «Нафас олиш», «Қаҳратон» асарлари, Элиас Канеттининг «Қутқарилган тил» китобини мисол қилиб келтириш мумкин. Етмишинчи йилларнинг ўрталарида олмон аёллар адабиёти вужудга келди. Карин Штрукнинг «Синфий муҳаббат», Верена Штефаннинг «Туллаш», Бригитте Швайгернинг «Денгизга туз қаердан келади» асарларини олмон аёллар адабиётининг намуналари сифатида кўрсатиш мумкин.

Йоҳаннес Марио Зиммел, Вилли Ҳайнрих, Ҳайнц Конзалик, Утта Данелла каби қизиқарли, саргузашт, эрмак китоблар ёзаётган муаллифлар Олмонияда кўпчиликни ташкил этади. Бу гаплар китобхонларнинг маълум бир гуруҳига мўлжаллаб турли сценарийлар ёзаётган, журналлар ва брошюралар чоп этаётган муаллифларга ҳам тегишлидир. Кўплаб ёзувчиларни «кашф» этган, ўзининг ёзганлари ҳам олмон адабиётининг маълум бир қисмига айланган, «адабиёт соҳасида Рим папаси» лақабини олган танқидчи Марсел Райх Раницкининг фаолияти бугунги олмон адабиётининг кўзгусидир.

Олтмишинчи йилларда ҳам кўпгина ёзувчилар ГДРдаги мавжуд сиёсий тузумни яхшилаш мумкин деган хомхаёлда эдилар. Бу даврда танқидий субъектив лирика пайдо бўлди. «Қурилиш, тиклаш» адабиёти «воқелик» адабиёти билан ўрин алмашди. Тез орада озми-кўпми пардаланган ҳолда «социалистик реализм»дан қониқмаслик ҳислари юз кўрсата бошлади. ГДРдаги мавжуд тузумни танқид қилган Волф Биерманга аввалига саҳнага чиқишни маън этишди, кейинчалик у мамлакатдан бадарға қилинди, бироқ унинг ишлари ўз таъсирини кўрсатмай қолмади. Штефан Ҳайм ўзининг «Қирол Довуд ҳикояси», Улрих Пленцдорф «Ёш Вертернинг янги изтироблари», Франц Фюман «Йигирма икки кун ёки ҳаётнинг тенг ярми», Райнер Кунце «Ғаройиб йиллар» ва Гюнтер де Бройн ўзининг «Бранденбург тажрибалари» асарларида ГДР ва унинг махфий хизмат тизимини қаттиқ танқид ўти остига олдилар. Баъзи ёзувчилар социалистик жамиятнинг салбий томонларини бўяб кўрсатишга ҳам ҳаракат қилдилар. Гюнтер де Бройн «Янгича улуғворлик» асарида шуҳратпарастларни, Кристоф Ҳайн «Бегона дўст» ва «Аждарнинг қони» асарларида шароитга мосланувчан замондошларини, Фолкер Браун «Ҳинце ва Кунце ҳақида роман» асарида ҳукмрон табақалар ва тобе омма ўртасидаги зиддиятларни тасвирладилар.

Икки олмон давлатининг қўшилиши билан боғлиқ янги жараёнлар ягона олмон адабиётининг тараққиёти учун ҳам кенг истиқболлар очди. Бу янги адабиёт халқ маънавий ҳаётининг турли қирраларини кенг қамраб олаётир. Республика Халқ таълими вазирлигининг ўқув-услубий марказида очилган ГФР китоблари кўргазмаси билан танишганда олмон адабиётининг бугунги жараёнлари, болалар ва ўсмирлар учун китоблар чиқариш, умуман китоб ва матбаачиликдаги ютуқлар миқёси ҳақида кенг ва атрофлича тасаввурга эга бўлиш мумкин.

Кўргазма очилишида ГФРнинг Ўзбекистон Республикасидаги фавқулодда ва мухтор элчиси Карл Хайнц Куна, ёзувчилар, зиёлилар, пойтахт жамоатчилиги вакиллари ҳозир бўлдилар.

Йўлдош ПАРДА

ИБРАТЛИ ТОМОША

Республика қўғирчоқ театрида жажжи томошабинлар учун саҳналаштирилган «Шум тулкича» спектаклининг томошаси бўлиб ўтди. Театрга тўпланган кичкинтойлар тулкича (Н. Гончарева), қуёнча (Г. Хорошадсева) ва айиқча (К. Шипков)нинг ажойибу ғаройиб саргузаштларини кўриб, айёр тулкича қандай қилиб айиқчани алдагани ва айиқча билан қуёнча биргаликда тулкичани қандай жазолагани ҳақидаги ибратли воқеанинг гувоҳи бўлдилар. Режиссёр Бекпўлат Фармонов, музика танловчи Светлана Майорова, саҳналаштирувчи рассом, Ўзбекистонда хизмат кўрсаттан санъат арбоби Венемид Акулин томошабинларнинг яхши дам олишлари учун катта меҳнат қилганлар.

ҒАФУР ҒУЛОМ ҒАРБИЙ ФРОНТДА

(Боши 1-бетда)

гизда неча танк дивизияси, «катюша»лар кучи бор», деганини гапириб берган эдилар. Мен бундан ҳалигача ғурурланаман.

Уруш даҳшатларини, етимлар фожиасини ўз кўзлари билан кўрганлари туфайли бутун умр тинчликни куйладилар.

Дунёнинг қайси чеккасида уруш бўлиб қолса, бефарқ қарай олмас, дарҳол шеър ёзиб, ўз муносабатларини билдирар эдилар. «Ливан омон бўлади», «Қуриядан қўлингни торт», «Она қизим Жамилага» деган шеърлар шундай ёзилган.

Мен бу айтганларимга шоирнинг архивидан бир сурат билан унинг уруш йиллари ёзган икки хатини илова қилишни лозим кўрдим. Сурат Ғафур Ғулом 1942 йилда Ғарбий фронтда юрганда олинган. Унда ўзбек делегацияси аъзолари ва жангчилар акс этган.

УЛУҒ ҒУЛОМОВга

Азамат ўғлим Усар!

Сенга ва уй ичимизга кўпдан-кўп салом. Мен ҳозир ифлос фашистлар билан курашаётган қаҳрамон қизил аскарларимиз ичидаман.

Сенинг ҳам улғайиб қаҳрамон бўлишингни орзу қиламан. Сенга қизил жангчиларимизнинг қўшиқларини юбордим.

Ўзим боргач, бирга ўқиб ўрганамиз...

Ғафур ҒУЛОМ.

1942

МУҲАРРАМ ҒУЛОМОВАга

Севимли Муҳаррам, салом!

Мен ўша куни учиб, ўн бир соатдан сўнг омон-эсон Москвага келиб қўндим. Ўзим соғ-саломатман. Бизнинг совға-салом ортган поездлар бугунгина етиб келди. Биз уларни кутиб, ҳалигача (бугун 4 март) Москвада қолишга мажбур бўлдик. Кеча кечаси бир қисм совғалар билан Чўстий ва бошқалар фронтга жўнаб кетди. Бизнинг группа бугун жўнайди. Қанча кун у ерда бўлишимиз ҳам маълум эмас. Ҳар ҳолда ўнинчиларгача бўлармиз, деб ўйлайман. Поездларнинг қатнаши жуда суст бўлгани учун Тошкентда март охирларида бўлишни мўлжал қилмоқдамиз. Холида, Усар, Момош, Башарнинг соғлиқларини тилайман. Менинг учун ҳар битталарини айрим-айрим ўпиб қўйинг. Уй ичи тинчми?

Ваҳобга салом. Ошна-оғайни, қариндош уруғларга ҳам инчунун. Яна нима деяр эдим. Тезлик билан ҳар икки томон саломат кўришмагимизни орзу қиламан.

Сизни ўпиб, ўртоғингиз Ғафур ҒУЛОМ.

1942

БИЛДИРИШ

Шу йилнинг 20 апрел куни соат 14 да Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси (Жавоҳарлаъл Неру кўчаси, 1-уй)да 1994 йил шеърияти муҳокамасига бағишланган

ЙИЛЛИК ЙИҒИЛИШ БЎЛАДИ.

Муҳокамага танқидчи олимлар, шоирлар, талабалар, шеърият мухлислари таклиф этилади.

Йиғилишдан кейин мушоира бўлади.

ШЕЪРИЯТ КЕНГАШИ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси ёзувчи Олқар Даминга онаси

ҲАНИФА момо

вафоти муносабати билан чуқур таъзия билдиради.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси ёзувчи Султон Акбарийга ўғли

Яшин АКБАРОВ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» жамоаси газета жамоатчи мухбири Тоҳиржон Ҳамроқуловга онаси

Кулфинисо НИШОН ҳожи қизи

вафоти муносабати билан чуқур ҳамдардлик билдиради.

Андрейс СКАЛИС (Германия)

КИНОЯ

Болаларни тўғри тарбиялаш ҳазилакам иш эмас. Ота-оналар болалар ёнида бир-бирларини уриш ёки сўкиш мумкин эмаслигини доимо ёдда тутишлари зарур. Бир қарашда бу талаб бутунлай маъносиз туюлади, чунки оила ҳаётида шундай ҳодисалар ҳам бўладики, куч ишлатмасдан ҳеч иложинг йўқ.

Аммо, менингча, доно ота-оналар доимо бир иложини топишади. Баъзи-бирлари, масалан, болаларини уйдан ташқарига, чиқариб, сўнгра жанжаллашишади. Бу усул аслида ёмон усул эмас, аммо бироз хавфлироқ, чунки болалар эшик ортидан пойлаш сингари ёмон одатга ўрганиб қолишлари мумкин. Хотиним билан мен бутунлай бошқача йўл тутамиз, биронтамиз иккинчимизга аччиқроқ гап айтишни лозим топсак, дарров шама қилиб гапирамиз. Болаларимиз эса, ҳеч нарсани тушунмай киприкларини пирпиратганча, қараб тураверишади.

Баъзи пайтлар мен ишдан жуда кеч қайтаман. Бошқа хотин бўлганда, эртасига эрини қарғишга кўмиб ташлаган бўларди, менинг хотиним эса, бундай қилмайди. У ўзича бир нарсаларни вишиллайдию, сўнгра мулойим товуш билан гапира бошлайди:

— Кеча кучқурун ичиб, маст бўлиб олган бир ҳўкиз уйга тўрт оёқлаб, эмаклаб келибди. Билиб қўйсин, келгуси сафар эси жойига келгунча у кўчада ахлатхонада ухлайди. Мен уни уйга қўймайман.

— Қанақа ҳўкизни айтаяпсан? — деб сўради ўғлим ажабланиб.

— Мен қаердан билай, ўғлим, — деди хотиним. — Ахир одам ҳамма ҳўкизларни ҳам билавермайди-ку.

Мен бу пайтда хотинимни истаган ёмон сўзлар билан ҳақорат қилишим мумкин эдия, аммо болалар ёнида қандай бўларкин? Мен унга ўз ғазабимни шама қилиб тушунтирдим..

— Бир сочи тўзғиган ажина сўнгги сабр-тоқат косамни ҳам тўлдирмоқчига ўхшайди.

— Қанақа ажина у? — деб сўради қизим.

— Бир бегона, кекса ажина-да, — дедим мен сиполик билан. — Кундан-кунга унинг нозу фироғи ортиб, жаҳлдор бўлиб бормоқда.

Агар хотиним менинг розилигимсиз ўзига янги шляпа сотиб олса, мен ўз норозилигимни унга боплаб тушунтираман:

— Агар беақл эчки пулларни деразадан тўғри келган томонга сочишим мумкин деб ўйласа, қаттиқ адашади.

Хотиним ҳам эҳтиёткорлик билан жавоб бера бошлайди:

— Дунёда шундай ярамас бир шайтон борки, бир сўм учун ўзини томдан ташлашга ҳам тайёр. Пул учун унинг жони қанча ачишса ачишаверсин, аммо мен чиройли кийинишни истайман.

Болалар, албатта, деразадан пулларни ҳар томонга сочадиган эчки ва бир сўм учун ўзини томдан ташлашга ҳам тайёр бўлган шайтоннинг кимлигини билишга жуда қизиқиб қолдилар. Биз эса, уларга шайтон ва эчки бутунлай бегона одамлар эканлигини тушунтирдик. Биз шама қилиб гапиришга шунчалар ўрганиб кетдики, энг қийин масалаларни ҳам болалар олдида, уларнинг тарбиясига таъсир қилишдан заррача чўчимасдан ҳал қиладиган бўлиб қолдик. Бир куни мен хотинимга шундай дедим:

— Кеча мен меҳмондорчиликка борганимда бир маймунни кўрдим. У кўзларини ғоздан олмасди. Ўша маймунга айтиб қўй, бегоналарга бунча кўзини лўқ қилиб қарайвермасин. Бир куни бошига табуретка билан тушириб қоламан-а.

— Ха-хах-ха, — кулиб юборди хотиним. — Қаранглар, бир ҳашорат шим кийиб олибди, энди ўзини шер деб ҳис қилаяпти. Аммо бунақа шерлардан ҳеч ким қўрқмайди.

Доимо шундай шама қилиб гапирадиган одамлар вақт ўтиши билан ўзларининг севимли сўзларига ўрганиб қоларканлар. Мен, масалан, оилавий жанжалларда доимо қандайдир ноаниқ акула, асаб эгови, полиздаги қўриқчи, эчки ёки денгиз мушуги каби сўзларни ишлатаман. Хотиним эса, аллақандай ноаниқ вампир, тўнғиз, каллаварам, аҳмоқ ва чаён сингари сўзларни ишлатади.

Икки йил мобайнида биз шундай шама қилиб гаплашдик. Учинчи йили ногаҳон мен қизимнинг ўғлимга шундай деяётганини эшитиб қолдим.

— Илоной магазинга чиқиб кетаяпти. Биз бемалол мармеладни еяверсак бўлади.

— Гапинг тўғри, аммо эшак уйда қоляпти-ку, — деди ўғлим эҳтиёткорлик билан. — Агар у сезиб қолса борми, тамом, иш чатоқ деявер.

Бирон гап-сўз демасдан, мен бу икки беадабнинг қулоқларидан чўзиб, сўроққа тутдим.

— Қани шайтонваччалар, айтинглар-чи, илон ва эшак деганда кимни назарда тутдинглар?

— Биз буни билмаймиз, — деди қизим. — Бу биз танимайдиган қандайдир бир илон бўлса керак.

— Эшак ҳам қандайдир бир... — бидирлай кетди ўғлим. — Одам ахир барча эшакларни ҳам билавермайди-ку.

«Илон» сўзидан унчалар жаҳлим чиққани йўқ, аммо «эшак» деганлари менга жуда қаттиқ таъсир қилган эди.

Немис тилидан Й. ПАРДА таржималари

С. РУДИАНУ (Германия)

КЕЧИРАСИЗ, БУ БОШҚА ПОЕЗДМИ?

Рудолф Шулце жуда ажойиб йигит. Уни ҳарбий хизматга чақиришганда кўзим яхши кўрмайди, деб баҳона қилди ва шу баҳона билан хизматдан қутулиб қолмоқчи бўлди.

— Пастги қатор ҳарфларини кўраяпсизми? — деб сўради ундан штаб врачи.

— Йўқ, кўрмаяпман, — деди Рудолф.

— Юқоридаги қатор йирик ҳарфларни-чи?

— Ҳеч нарсани кўрмаяпман.

— Ўрта қаторни-чи?

— Ҳеч нарсани ажрата олмаяпман.

Врачнинг жаҳли чиқди.

— Балки сиз деворга осилган тахтани ҳам кўрмаётгандирсиз?

— Қайси тахтани, жаноб врач?

— Девордаги тахтани-да!

— Қайси девордаги? Девор қани ўзи?

Штаб врачи ўзининг қора соқолини силаб қўйди ва Рудолфнинг шахсий ҳужжатига «Хизматга яроқсиз», деб ёзиб қўйди.

Шу куни кечқурун Рудолф Шулце кинога борди. «Ҳафта янгиликлари» тугаб, зал ёришганда, залга яна бир гуруҳ томошабинлар кириб келишди. Уларнинг орасида ўша қора соқолли штаб врачи ҳам бор эди. Врач келиб Рудолфнинг шундай ёнгинасига ўтирди ва ажабланиб унга қаради. Врач ҳали гапиришга улгурмасданоқ Рудолф ундан сўради:

— Кечирасиз хоним, агар адашмаган бўлсам, поездимиз Кёлнга етиб келди чоғи. Ёки мен бошқа поездга чиқибман-ми, а?

Хива шаҳрининг 2500 йиллиги олдидан

Исо ЖАББОРОВ, профессор

ҲАР ҒИШТИДА БИР ТАРИХ

- ***Хива шаҳрининг ҳомийси - шоир, файласуф, полвон***
- ***Шаҳар қуриш - қадимий санъат***
- ***Юксак маданият ворислари***

Хоразм хонлигининг қўнғиротлар сулоласи ҳукмронлигида бирлашуви ва кейинги асрлардаги равнақи тасодифий ҳодиса эмас. Янги сулоланинг ҳомийси - авлиёси даражасига кўтарилган ҳазрати Паҳлавон Маҳмуд отанинг пир сифатида танилиши ҳам маънавий зарурият эди. Чунки, бу ўлканинг энг фожиали ва оғир аҳволдаги даврида, мўғиллар истилоси туфайли таназзулга учраб, эл бошига тушган чексиз мусибатлар, вайроналиклар, руҳий ва маданий тушкунликлар вақтида буюк мутафаккир шоир Паҳлавон Маҳмуд шеърият, илм ва маърифат осмонида ярқираб чиққан юлдуз бўлди. Айниқса, Хива хонлиги ташкил топгандан кейин, энди янги давлат куч-қувватга кириб, юксалиш сари дастлабки қадам ташлаётган даврда мафкуравий жиҳатдан ҳокимиятни мустаҳкамлашга ёрдам берадиган ҳомийларга муҳтож бўлиши табиийдир. Бундай шахс ҳар томонлама обрўли, халққа севимли, чуқур эътиқодга сазовор, халқчил ва ватанпарвар киши бўлиши шарт эди.

Ривоятларга қараганда, Полвонпир нафақат машҳур қаҳрамон, ажойиб шоир ва олим, балки оддий заҳматкаш инсон, муайян касб эгаси - пўстиндўз уста ҳам бўлган. У халққа қайишишни ўзининг бош вазифаси деб билган, ариқ қазиб сув ўтказиб берган, Хива яқинида Чингизхонга қарши урўшда ҳалок бўлган паҳлавонлар қабри устига мақбара тиклаган. Ватан учун курашда жон фидо қилганлар руҳини шод қилиш, элга сув бериш, Хоразм асирларини озод қилиб ўз юртига олиб келиш каби тарихий хизматлари - Паҳлавон Маҳмуднинг авлиё даражасига кўтарилишидаги муҳим омиллардир. Хоразмдаги пўстиндўз ва чўгирмадўзлар уни пир санашлари ҳам бежиз эмас. Халқ яратган афсона ва ривоятларда, турли соҳаларга оид рисолаларда нафақат Полвонлар каби буюк шахслар, балки муқаддас китоблар ва достонларда куйланган ўлмас образлар ҳам айрим касб-ҳунар эгаларининг ҳомийлари сифатида танилганлар.

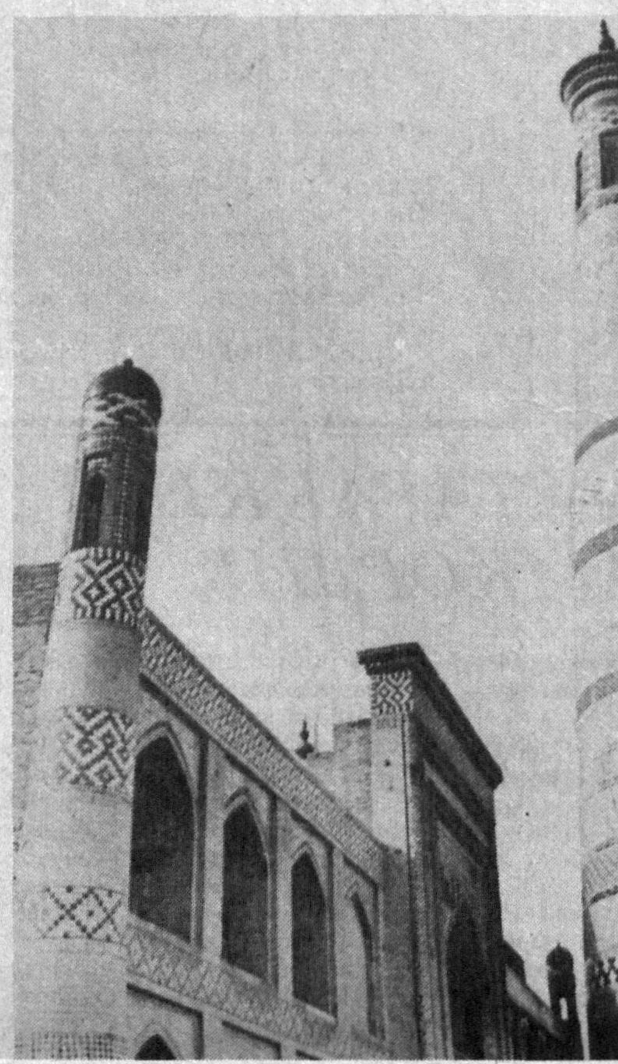

Хиваликлар қадимий Хоразм касб-ҳунарларининг, деҳқончилик санъатининг муносиб меросхўрлари ҳисобланади. Хива ва унинг атрофида яшовчи аҳоли ўзининг икки ярим минг йиллик тарихида доимо деҳқончилик, ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ билан шуғулланиб келган. Шуни алоҳида қайд қилиш лозимки, бу юксак маданият ўз вақтида илм-маърифат ва фаннинг равнақига ҳам зўр таъсир ўтказган. Илм ва санъат оламида жаҳонга машҳур сиймоларнинг пайдо бўлиши Хоразм воҳасида тараққиёт билан узвий боғлиқ эканлигини тарихий манбаълар ва археологик тадқиқотлар ҳам исбатлайди.

Аммо Хоразм учун XV-XVIII асрлар ва кейинги асрнинг биринчи ярми, юқорида зикр этилганидек, жуда оғир давр бўлди, мунтазам равишда олиб борилган босқинчилик юришлари ўлканинг тинкасини қуритди, кўп қурбонларга сабаб бўлди.

Агар қисқа муддат ичида, Абулғозихон (1643-1663) ҳукмронлик қилган вақтдаги маълум иқтисодий-маданий жонланишни инобатга олмаганда, асли XVIII аср бошларига келиб хиваликлар ҳаёти ҳамон инқирозда эди. XVIII асрнинг 30-40 йилларида хива тахтида бир неча марта хон алмашиб, кейинги йиллар ҳам тахт қўлдан-қўлга ўтиб турган. 1763 йилдан бошлаб қудратли қўнғирот иноқлари тахтга сохта хонларни қўйиб, мамлакатни ўзлари бошқара бошлаган. Мана шундай қийин сиёсий вазиятда Хива тахтида қўнғирот сулоласининг дастлабки вакилларидан Эшмуҳаммад ўғли Муҳаммад Амин ҳукмфармоликни қўлга олган эди.

Тарихий маълумотларга қараганда, Муҳаммад Амин иноқ тахтга чиққунга қадар Хивада бир неча йил ёвмут- феодаллари ҳукмронлик қилганлар. Улар билан маҳаллий амалдорлар орасида давлатни қўлга олиш учун бўлган курашлар натижасида мамлакат вайрон қилинган, кенг халқ оммаси оғир аҳволда, очлик ва қашшоқликда яшаган. Муниснинг ёзишича: «Муҳаммад Амин иноқға қўшилгунча бир йилда 53 марта ёвмут сипоҳи билан уришдилар... Ёвмутнинг зулм ва тааддиси ҳаддан ўтиб, қалъа-қалъага рафт-омад қила олмадилар. Бу жиҳатдан Хоразм диёрида қаҳат ва ғило шойиъ бўлди... Аксари маориф ва машоҳир, балки фуқаро ва раоё маҳалла-маҳалла ва қабила-қабила жало ихтиёр қилиб... атроф ва ақтори оламга мунташир бўлдилар. Хусусан Бухоро жонибига мусофирот қўргизиб, жуъ (очлик) балосидан қутилдилар ... Аксари қулоъ (қалъалар) ва билод (шаҳарлар) хароб бўлиб, кентлар ва мазраъалар беша ва чангалистон, ва қулот ерлар нойистон бўлди. Хивақнинг олий иморатлари муиҳадим бўлиб, ўрнига суксук ва юлғин кўкарди. Ваҳший жониворлар одамийзодға қойилмақом бўлди». Манбаъларга қараганда, Муҳаммад Амин иноқ бошчилигида хиваликлар хотин, бола-чақалари билан қаҳатлик ва очлик балосидан қочиб Бухоро томон кўчишга мажбур бўлган.

Оғир аҳволда қолган шаҳарликлар қўзғолон кўтарганлар. Вақтинча Хоразмдан воз кечган Муҳаммад Амин иноқ, ўзи хон авлодидан бўлмаса ҳам, қайтиб келиб тахтни қўлга олади ва қўнғирот сулоласи ҳукмронлигига дастлаб асос солади. Унинг ўғли Аваз иноқ (1790-1804) ҳам отасининг ишини давом эттириб, сохта хонлар номидан мамлакатни бошқарган. Янги сулолани маҳаллий амирлар, катта ер эгалари, савдогарлар ва руҳонийлар қўллаб-қувватлаганлар. Аваз иноқнинг ўғли Элтузар сохта хон Абдулғози V ни тахтдан ағдариб, ўзини ҳақиқий хон деб эълон қилди. Аммо Элтузархон икки йил ҳукмронлик қилиб, 1806 йилги урушда сувга чўкиб ҳалок бўлади. Шундан сўнг мазкур сулоланинг кўзга кўринган йирик намояндаларидан бири Элтузарнинг укаси Муҳаммад Раҳим I (1806-1825) Хива тахтига чиқди. У олий кенгаш таъсис қилган солиқ ислоҳотини ўтказди, ўлпонларни мунтазам ундириб олиш йўли билан давлат хазинасини анча бойитди, божхоналар ташкил қилди, пул зарбхонасини очиб тилла танга зарб қила бошлади.

Янги хоннинг энг катта ютуқларидан бири - бой зодагонлар ва йирик ер эгаларининг ўзбошимчалиги, тарқоқлигига қарши курашиб, уларни ўзига бўйсундириши, майда феодалларни ўзига қарам қилиши бўлди. Муҳаммад Раҳим I хоннинг деярлик 20 йиллик ҳукмронлик қилган даври ҳам турли-туман сиёсий-иқтисодий воқеаларга бой бўлди. Ундан сўнг ҳам бир неча марта хон алмашиб турган. Масалан, Оллоқулихон 1825-1846 йиллари ҳукмронлик қилган бўлса, ундан сўнг Раҳимқулихон уч йил, Муҳаммад Амин 9 йил, Абдулло беш ой, Қутлимурод етти ой, Сайид Муҳаммад 9 йил хонлик қилди. Шундан кейин тахтга ўтирган Муҳаммад Раҳим II (1865-1910) Хоразм тарихида энг кўп вақт ҳукмронлик қилган хондир.

Мунис, Огаҳий ва Баёнийларнинг тарихий асарларида, Хивада қўнғирот сулоласи ҳукмронлиги ўрнатилганидан сўнг Эрон, Хуросон билан бўлган урушлар, феодаллар ўртасидаги тож-тахт, мол-мулк учун қонли тўқнашувлар ёрқин тасвирланган. Бу курашлар туфайли халқ оммаси оғир аҳволга тушганлигини, оч-яланғоч яшаганлигини, улар орасида авж олган маишатпарастлик ва зўравонликларни тасдиқлайдиган турли далиллар келтирилган. Аммо донишманд ва одил хон Муҳаммад Раҳим II нинг тахтга келиши билан мазкур ижтимоий-иқтисодий аҳвол анча ўзгарган, ўлкада осойишталик, бунёдкорлик ва нисбатан тўқ-фаровон ҳаёт бошланиб, хўжаликнинг барча соҳаларида, айниқса деҳқончиликда, савдо-сотиқ ишларида жонланиш рўй берган. Айниқса Россия билан ташқи савдо анча ривожланди. Масалан, манбаъларда қайд қилинганидек, агар 1897 йилда Хива хонлигидан, Амударё бўлимидан олиб кетилган пахта толасининг умумий миқдори 500 минг пудни ташкил қилган бўлса, 1906 йилда фақат хонликнинг ўзидан 600 минг пуд пахта толаси олиб чиқилган. Ўша йиллари хонликдан 106 минг пуд мол териси, 17 минг пуд юнг ва 130 минг пуд беда уруғи Россияга жўнатилган.

Шуни ҳам алоҳида қайд қилиш лозимки, қўнғирот сулоласи ва Хива шаҳрининг ҳомийси бўлиб танилган ҳазрати Полвонпирнинг кўримсизгина қабри мазкур сулоланинг дабдабали, олий даҳмасига айлантирилиши ҳам тасодифий воқеа эмасди. Хива хонлари «буюк авлиёга қанчалик яқин бўлсак, у дунёда илоҳиёт томонидан шунчалик қўллаб-қувватланамиз», - деган ниятда ўзларини Паҳлавон Маҳмуд билан ёнма-ён дафн қилишни буюрганлар. Қабр атрофида 1810 йилдаёқ муҳташам бино қуриб битказилган, ибодатлар ўтказиш учун масжид ва хонақоҳлар қурилган, мақбаранинг ён томон мажмуасига Хива доруғасининг гўри ҳам киритилган. Унинг сағанаси хонларники сингари жимжимадор ёзувли майолика нақшлари билан мунаққаш этилган. Ён галереяга Абулғозихон (1665), Анушахон (1681), Йўлбарсхон (1728-1744), Муҳаммад Раҳимхонлар дафн этилган эди. XX асрга келиб, қабристонни тўрт қироатхона ва Ёқубхўжа мадрасаси қуршаб олган. 1913 йилда мақбара ҳовлисида икки қаватли бино қад кўтарган, унинг битта хонасида Исфандиёрхоннинг дабдабали даҳмаси ўрнатилган.

Паҳлавон Маҳмуд мақбараси атрофидаги бетакрор, мураккаб меъморчилик мажмуаси антиқий Хоразмнинг кўп асрлик меъморий қурилиш ва гўзал санъат анъаналарини ўзида мужассамлаштирибгина қолмай, балки ўз даврининг юксак хўжалик-маданий ҳаётининг ифодаси ҳамдир.

XIX аср охири - XX аср бошларида Хива хонлигининг аҳолиси асосан деҳқончилик билан шуғулланган. Кўп тармоқли ҳунармандчилик ҳам муҳим рол ўйнаган. Баъзи маълумотларга кўра, асримиз бошларида хонликдаги жами аҳоли 106 минг уйликдан иборат бўлиб, аҳоли сони 742 минг нафарни (ҳар уйда ўртача етти жон) ташкил қилган. Бу даврда пойтахтда турли хил қурилишлар авж олган. XX асрга келиб ўзига хос йирик жамоат бинолари ва ҳовлиларида баланд устунли айвонлар бўлган турар-жойлар, ягона бадиий бутунлик касб этган ноёб меъморчилик ансамбллари тикланган. Уларни майда-майда кўчалар ва боши берк кўчалар бир-бири билан туташтириб турган. Ҳар бир маҳалла касб-кори, ё элати (уруғ-қабиласи), ё табақасига қараб маъмурий-диний (мачитқавм) жамоаларни ташкил қилган. Уни бошқариш ишлари унча катта бўлмаган жамоат марказида олиб борилган. Қоидага биноан, мачитқавм ихтиёрида ҳовузли мезона, ҳордиқ чиқарадиган ва чой ичишга мўлжалланган атрофи гулзор супа, айрим турар-жойлар ва хўжалик учун ажратилган қўшимча қурилиш иншоотлари бўлган.

Хива қалъасининг ташқи қисми - деворлар билан ўраб олинган шаҳристонда янги бинолар вужудга келган. Натижада, Хивада Ичонқалъа, яъни шаҳарнинг ички қисми ва Дешонқалъа, ташқи қисми пайдо бўлган. Шаҳар атрофида Хива хонларининг шаҳар ташқарисидаги қабулхона (резиденция)лари ҳам қад кўтарган. Шаҳристоннинг шимолий-ғарбий бурчагидаги машҳур Нуруллабой саройи ва шаҳар ташқарисининг энг чекка жойларидан бирида тикланган Рафаник саройи бунга мисол бўла олади. Хива атрофидаги сарой ибодатхона - Қиблатозабоғ, Чодраҳовли, Отажонтўра ва Исмоилхўжа ҳовлилари, Шоҳимардон ва Шайх Мавлон даҳмалари, Саёт қишлоғидаги Тошмачит ва Биби Ҳожар мақбараси каби обидалар, Хива меъморчилигининг бошқа ажойиб намуналари экинзор далалар, гўзал боғу-роғлар ўртасида қад кўтарган. Мазкур ноёб иншоотлар орасида, унда-бунда тикланган бой деҳқонлар ва амалдорларнинг катта, баланд пахсали ва кунгурали қўрғон-ҳовлилари билан бир қаторда, тарқоқ ҳолда, йўл ёки сув бўйида жойлашган қишлоқ аҳолисининг, камбағалларнинг якка ҳолда, ёки томлари бир-бирига туташтириб қурилган камтарона, бир хоналик уйлари бўлган.

Мазкур обидаларни текшириш ишлари Хива аҳолисининг қадимий юксак маданият ва муайян мафкурага ҳам эга эканлигини тасдиқлайди. Бунинг заминида узоқ тарихий давр давомида жуда кенг территорияда шаклланиб келган умуминсоний қадриятлар, моддий ва маънавий маданият анъаналари намоён бўлганлигини кўрамиз.

ЎЗИМ ЎҚИЙМАН

Абдураҳмон АКБАР
Усмон Носир мукофоти лауреати

ОПАМ

Ҳамма қўрқар опамдан
Қўрқар ҳатто эркаклар.
Келишади олдига
Аёлларин етаклаб.
Қўрқар ўсмирлар, қизлар,
Алпқад йигитлар ҳам.
Ҳушларидан кетказар
Ҳатто баъзисин опам.
Кимки кирса ёнига
Зум ўтмасдан «Оҳ!» дейди.
«Бу азоб, кўргуликдан
Қутқазгин, оллоҳ», дейди.
Шунақа, ҳамма қўрқар
Увоқдайин опамдан,
Аммо бир пас додлашиб
Қутилишар дард, ғамдан.
Йўқ, у муштумзўр эмас,
(Ўзим бунинг гувоҳи),
У бор-йўғи қишлоқнинг
Тиш олувчи жарроҳи...

АЧЧИҚ ШЕЪР

Аччиқ шўрва жон-таним,
Жоним аччиқ шакароб.
Шимирардим индамай
Аччиқ чой бўлса шу тоб.
Аччиқсан деб ачима,
Оғир бўл, аччик ёқмас.
Аччиқ гап, аччиқ ҳазил
Менга ҳам сира ёқмас!

ОШХОНАДА

Пиширай деб ширгуруч
Нонуштага — азонга,
Дадам келтирган сутни
Ойим солди қозонга.
Қараб турсам, чиқмоқчи
У қозоннинг ичидан
Қаймоғи вижирлагач,
Шошилиб қолдик чиндан.
Болалар, олов билан
Бўлмас экан ўйнашиб.
Шунча хушёр бўлсак ҳам
Сутимиз кетди тошиб...

КЎЗИМ САЛ ХИРАРОҚ

— Охирги марта сўраяпман, мендан олган 5000 сўм қарзингни берасанми йўқми?

— Охирги марта дейсанми? Хайрият-э, қистайвериб ҳоли-жонимга қўймайсанми, деб қўрқиб юрувдим.

***

Хўранда официантни чақириб деди:

— Нега стакандаги винонинг ранги хира?

Официант жавоб берди:

— Нималар деяпсиз? Бизнинг ресторанда ҳеч қачон сифатсиз вино бўлмайди. Бу шунчаки, стаканнинг кири.

***

Автобусда пионер ўтирибди. Ёнида эса бир қари кампир тик турибди. Пионер:

— Бувижон оёғингиз оғрияптими?

— Оғрияпти, болажоним.

— Ёшлик пайтингизда ҳаммага жой берармидингиз?

— Ҳаммага, болагинам.

— Шунинг учун оёғингиз оғрийдиган бўлиб қолган-да.

***

— Айтинг-чи, нега помидорингиз кўм-кўк?

— Унда мана бу сариқ бодрингдан олақолинг.

***

Хўранда буфет сотувчисига деди:

— Нега винони ярим қилиб қуяяпсиз?

— Биласизми, кўзим сал хирароқ.

— Нега унда бирор марта тўлдириб қуймасиз?

— Нима, мен сизга, кўрманми?

***

— Тўғри, ўртоқ судя, мен ҳақиқатдан ҳам катта йўлнинг ўртасига ўтириб олдим. Аммо бу менинг маст эканлигимга исбот бўлолмайди-ку?

— Унда нега йўлни ажратиб турувчи оқ белгини устингизга ёпиб ухламоқчи бўлдингиз?

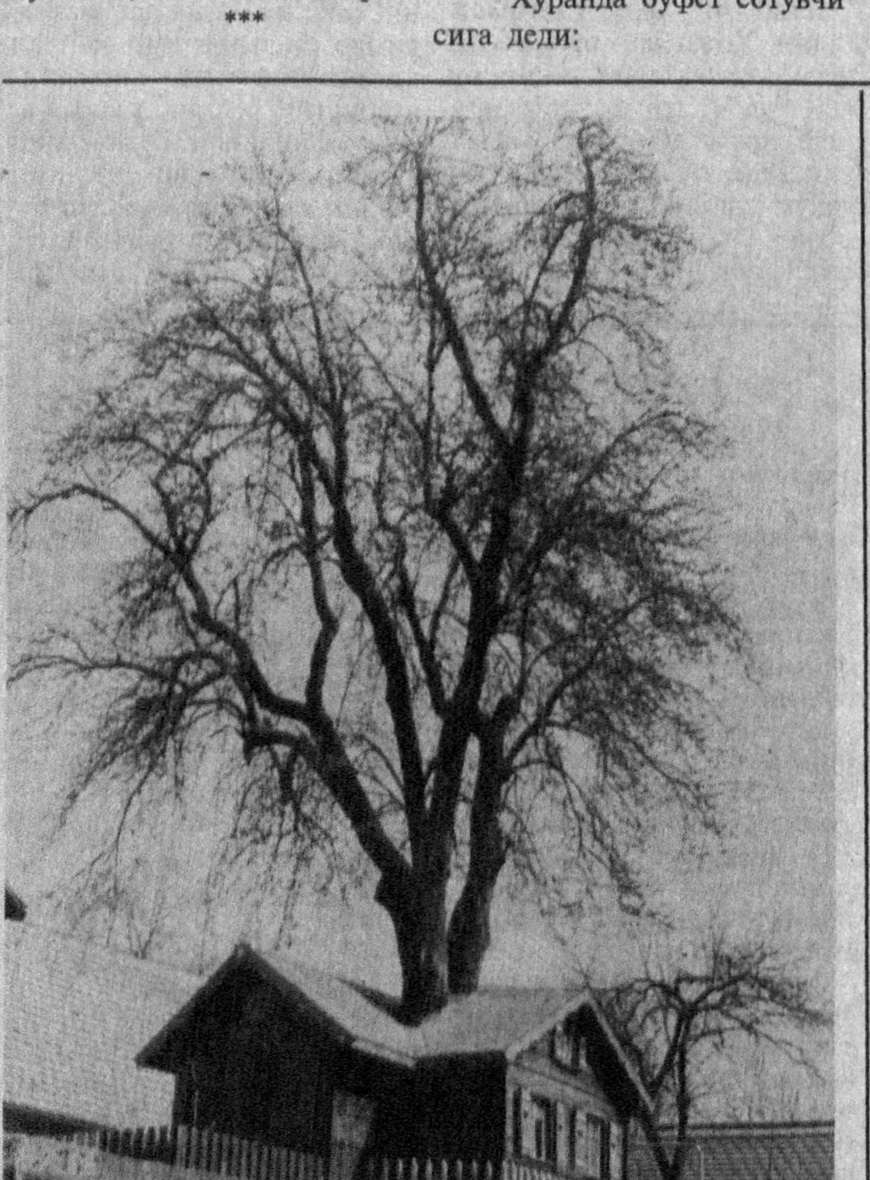

Хонадоннинг «хўжаси»

ИКИР-ФИКРЛАР

Бир киши дўкондан газета олмоқчи бўлиб сўради:

— «Ишонч»ингиз борми?

— Йўқ!

— «Маърифат»-чи?

— Бор!

— Унда битта беринг?

— Ўзим Маърифат, — деди сотувчи аёл.

— А!?

***

Оғайни сенда «Беш болали йигитча» борми?

— Йўқ, менда «Қитиғи ўлмаган қиз» бор...

Ҳусанбой ТОЖИМАТОВ

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32.
Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-54-56
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ
Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (назм ва наср бўлими мудири), Дадахон ЁҚУБОВ, Одил ЁҚУБОВ, Анвар ЖАББОРОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Ашурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (танқид ва адабиётшунослик бўлими мудири), Шароф УСНАТДИНОВ, Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

Навбатчи муҳаррир —Музаффар АҲМАД

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0151. 19828 нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6